

MÚZEUMI KURÍR

MÚZEUMI KURÍR

Címképünkön a Déri Múzeum helytörténeti kiállítása patikarészletét
(Aranyegyszarvú patika, 1772) ábrázolja. Fotó: Feketéné

34.

(IV. kötet 4. szám)

MÚZEUMI KURÍR

ISSN 0133-9257

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbartók Köre körlevele
Megjelenik évente három számban

Tíz szám alkot egy kötetet, a köteteken belül a számozás folyamatos
Minden kötethez, azaz tizedik számhoz magyar és angol nyelvű tartalom-
jegyzék, valamint mutatók járulnak

Szerkesztő: Dankó Imre

Szerkesztőség: 4001 Debrecen, Pf. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

The Museum Curier

Bulletin of the Friendly Society of the Museum Organisation in Hajdú-
Bihar County (Hungary)

The bulletin is published three times annually

One volume is composed of ten numbers; within each volume numbering
is continuous

A table of contents and indexes in English and Hungarian are attached
to each volume (i.e. every tenth number)

Editorial office: 4001 Debrecen, P. O. B. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

Debrecen, 1980.

KÖNYV A VÁLASZTÁSI BÍRÁSKODÁSRÓL

KAHLER FRIGYES

Új, értékes kötettel gazdagította a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó jogtörténeti irodalmunkat. *Ruszoly József* A választási bíráskodás Magyarországon 1848—1948 című műve régi hiányt pótló szakmunka. A szerző — akinek Hajdú-Bihar megye a szűkebb pátriája — a József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának docense, a fiatalabb tudós nemzedékhez tartozik. Tudományos pályájának gyökerei Debrecenbe, a Tóth Árpád Gimnáziumba nyúlnak vissza, ahol Varga Gyula tanár úr irányítása alatt nemcsak a gimnáziumban kötelező történelem tananyagot sajátította el, hanem a levéltári kutatómunka, valamint a történetírás alapismereteit is. 1958-ban készült első tanulmányával, amelynek tárgya Bagamér 13—18. századi története. A dolgozat az országos középiskolai tanulmányi versenyen díjnyertes lett, és a Helytörténeti dolgozatok című sorozatban 1959-ben nyomtatásban is megjelent.

Ruszoly József ezután a József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának hallgatójaként folytatta tanulmányait, de mint jogásznak is megmaradt a történettudományok iránti töretlen érdeklődése. Már egyetemi hallgató korában bekapcsolódott a jogtörténeti tanszék munkájába, ahol egyetemi tanulmányai befejezése után oktató lett. Közben — Both Ódön szakmai irányítása mellett — a jogtörténet kiváló kutatójává fejlődött. Speciális témája a választási bíráskodás 1848—1948 között, olyan terület, amely a korszak közjogi anyagán — a választási rendszert szabályozó joganyagán — túl óriási mennyiségű levéltári anyag alapos tanulmányozását is szükségessé teszi. A témának ugyanis mind a külföldi, mind a hazai irodalma igen szerény. Hazai irodalmunkban a kisebb cikkeket nem számítva Csizmadia Andor A magyar választási rendszer 1848—1849-ben (Az első népképviselői választások), Bp., 1963. című könyvében és Percze Ferenc akadémiai doktori értekezésében, amely a 19. század második felében tárgyalja a parlamenti jog intézményeit és a képviselői jogállás kérdéseit, csupán Goltner Dénes 1937-ben megjelent munkája szolgálhatott előzményként. Így Ruszoly József az érdem, hogy több mint egy évtized kitaró levéltári kutatómunkája után most a teljesség igényének is eleget téve, minden részletében és összefüggésében a szakmai és a nagyközönség elé tárhatja a magyarországi választási bíráskodás egy évszázadának eljárási és anyagi jogi fejlődésének sokoldalú elemzését, és túl ezen közzétette azokat az eddig sehol sem publikált eseteket is, amelyek a választási bíráskodás intézményének működése során az eljárások tárgyát képezték. Ezzel nemcsak mozgásában sikerült sűrű szövetű történetét adni a választási bíráskodás mechanizmusának, hanem meg lehet ragadni az eljárásban alkalmazott anyagi jog valóságos tartalmát és funkcióját; más szóval kitapinthatóvá vált a választási bíráskodás alapját képező jogi normák valóságos osztálytartalma.

Felelős kiadó: dr. Dankó Imre
Készült 1000 példányban — Engedélyszám: III/KUL/97/HA/1977.
81.3563.66-21 Alföldi Nyomda, Debrecen
Felelős vezető: Benkő István

Nem vállalkozhatunk e helyen az 564 oldalas mű részletes ismertetésére, csupán egy rövid bepillantásra.

A szerző a Bevezetőben áttekintést ad a választási bíráskodás jellegéről és fejlődéséről mint a polgári alkotmányjognak a népképviselést más alkotórészeivel együtt kialakult önálló intézményéről. A választási bíráskodás lényegét a képviselő-választási közjogi aktusából közelíti meg, és vizsgálja, hogy a polgári társadalmi és jogfejlődésben előtűnő járó Angliában és Franciaországban milyen eljárási keretek között és milyen anyagi jogi szabályok alapján bírálták el a képviselő-választás, a mandátumok érvényességének vitás kérdéseit. Az angol és a francia választási bíráskodás lényegének kifejtése nemcsak a téma európai horizontjának áttekintése miatt lényeges, hanem ez vezet el a magyar polgári forradalom első népképviselői országgyűlésének választási bíráskodását megalapozó 1848. évi tc., valamint a későbbi — a választási bíráskodást érintő fontos jogszabályok (1874. évi XXXIII., 1878. évi V. tc., 1899. évi XV. tc., 1925. évi XXVI. tc., 1938. évi XIX. tc., 1945. évi VIII. tc.) megértéséhez. Ezt követően tér át a szerző a magyar reformkori választási viszonyokra. Foglalkozik a reformellenzéknek a „bunkokrácia” rendszere elleni küzdelmével, amely voltaképpen a népképviselői előmozdítására irányult.

Az első rész (A képviselőházi választási bíráskodás 1848—1901) első fejezetében feldolgozza a képviselőházi választási bíráskodás szervezeti és eljárását. Megismerkedünk először az 1848—1868-ig terjedő időszak hátszabályai szerint felállított ún. igazolási osztályokkal és az állandó igazolási bizottsággal munkájával, a mandátumok igazolásának eljárásával, illetve a megtámadott mandátumok ügyében hozott döntésekkel. Ennek során a szerző tételesen feltárja és elemzi az 1831. évi belga hátszabályoktól átvett módosítással a klasszikus francia rendszer szerint működő területi választási bíráskodási gyakorlatát. Tüzetesen taglalja az 1868. évi hátszabályokat és azok gyakorlati érvényesülését, amellyel angol mintára bevezették a bíráló bizottságokat. Ezek a szervek az országos teljes üléstől függetlenül bírálták el a mandátumokkal kapcsolatos panaszokat. A bíráló bizottságok első időszakukban nélkülözni voltak kénytelenek a választási bíráskodás anyagi jogszabályait. Erre az 1874. évi XXXIII. tc. és az 1878. évi Btk. választási büncselekményeinek megalkotásával került sor. A kúriai választási bíráskodás törvényjavaslatainak hatására végre 1887-ben fogadták el a hátszabály-módosítást, amely felveszi a teljesen új anyagi jogi rendelkezéseket. Ezek meghatározzák az abszolút és relatív érvénytelenségi okokat.

Az első rész második fejezetében tárja fel a szerző a kérdéses időszak választási bíráskodásának anyagi jogi gyakorlatát. Miközben az alaki vagy érdemi jogcímeinek megtámadott mandátumok ügyében megismerkedünk a tényállások sokaságával és a döntések indokolásával, széles körben tárul fel a magyar közélet több mint fél évszázada. A nagyszámú példán keresztül világossá válik a korszak alkotmányos életének minden visszassága, a hagyományos etetés-itatástól a „szellemi vesztegetésen, népművelésen, nemzetiségi igaztatáson és más finomabb választási praktikákon keresztül a nyers erőszakig.

A második rész az 1901—1913-ig terjedő időszakban a Kúria és a képviselőház között megosztott választási bíráskodást taglalja. Részletes ismertetést ad az 1899. évi XV. tc.-kel létrehozott önálló közjogi per szabályairól, amely mind a polgári, mind a büntelőperből átvett elemekből — de inkább büntető jellegűen — kialakított eljárás volt. A Kúria választási

tási bíráskodása mellett továbbra is működtek — az 1848. évi V. tc. elvileg érintetlen maradt — a képviselőházi bíráló bizottságok.

A Kúria és a bíráló bizottságok anyagi választási bíráskodási gyakorlatát ismertető fejezet — az előző részben foglaltakhoz hasonlóan — tételesen ismerteti és elemzi a megtámadott mandátumok tárgyában keletkezett valamennyi eljárást. Ezek az érdekes példák egyébként nagymértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy ez az elsősorban értékes szakkönyv ne csak a szakemberek, hanem az olvasóközönség széles rétegeinek érdeklődésére is igényt tarthat.

A harmadik rész az ellenforradalmi korszak (1920—1944) választási bíráskodását tárja fel. Az ellenforradalom mindkét nemzetgyűlése visszatért a kizárólag bíráló bizottságok útján történő választási bíráskodásra, az 1908. évi hátszabályok átvételével, majd eleget téve a korábbi törekvéseknek is, a törvényhozás a közigazgatási bíróságokra bízta a választási bíráskodást (1925. évi XXVI. tc.). A nemzetgyűlési és közigazgatási bírósági választási bíráskodás anyagi jogi gyakorlatának tárgyalását tartalmazó fejezetet a tárgyalásra került esetek között több debreceni, nádudvari és hajdúvárosi mandátum körüli eljárás leírása teszi izgalmassá a Hajdú-Bihar megyei olvasó számára.

A negyedik rész az 1945—1948. évi választási bíráskodásról szól. Ez az időszak áll legközelebb időben az olvasóhoz — felnőtt lakosságunk egy része maga is már felnőttként élte át —, de már azóta is felnőtt egy nemzedék, akik alig ismernek valamit az ún. koalíciós időszak politikai küzdelmeiből. Az 1945. évi VIII. tc.-kel felállított választási bíróságok működésének tükrében — ma már bizonyos történelmi távlat is segítségünkre siet — plasztikusan rajzolódik ki a hatalomért folytatott harc több nem vagy csak kevéssé ismert, de nagyfotosságú mozzanata.

A kötet utolsó, Méreg című fejezetében az átvizsgált 926 ügy többek közt statisztikai módszerekkel történt elemzése segítségével összegzi a szerző a hazai választási bíráskodás szervezetének tevékenységét, azt a szerepet, amit a választási bíráskodás az uralkodó osztályok mindenkori hatalmi rendjének megszilárdításában betöltött.

A mű — mint arra már utaltunk — elsősorban szakkönyv. Értékét emeli az igen alaposan megszerkesztett 890 lábjegyzet, amelyek iránymutatást nyújtanak a részletkérdések tekintetében, és lehetővé teszik a szerző által használt hatalmas forrásanyag világos áttekintését. Kézikönyvként való forgatását pedig lehetővé teszi a „választásföldrajzi mutató” és a „személynévmutató”. A könyvet orosz és német nyelvű összefoglalás zárja.

Ruszoly József azonban nemcsak kiváló jogtörténész, hanem jó tollú történész is. Így művét bizwást ajánlhatjuk mindazoknak, akik érdeklődnek a magyar közélet 1848—1948-ig eltelt mozgalmas évszázada iránt.

Elhunyt Rettegi Istváné

Okt. 1-én Püspökladányban elhunyt özv. Rettegi Istvánné, Kovács Anna, a Karacs Ferenc Múzeum alapítója, haláláig munkatársa, Móra Ferenc Emlékermes múzeológus, mindenki *Annuska nénije*. Haláláról a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága — Karacs Ferenc Múzeum külön gyászjelentést adott ki. Temetésén a Magyar Néprajzi Társaság és a Hajdú-Bihar megyei múzeumok nevében dr. Dankó Imre búcsúztatta.

NAGY DEZSO

DANKÓ IMRE

Jerevánban jártunk társasutazáson 1980 májusában. Egy tavernában borkóstoláson vettünk részt, ahol örmény konyakot és örmény borokat szolgáltak fel. A taverna vezetője, mikor az italok felszolgálásához készült, felöltötte hagyományos himzett öltözetét, s miután oroszul ismerette az örmény konyak- és borkultúra történetét, az egyes italoknál a töltöttség előtt (ő maga is ivott) az alábbi mondákkal fűszerezte a kóstolást. (Gyengébb borokkal kezdte, s egyre erősebbet töltött.) Az alábbi szövegeket jegyeztem fel:

Az örmény borok és konyak története: 2000 méter magasságig találhatók szőlőtőkék. Évente 274 napon át van napsütés, ez érleli az örmény borokat; 220 szőlőfajtából 70-fajta bort készítenek. A konyakot szerinte a franciák találták fel, s titkos eljárások alapján minden déli fekvésű országban készítik. Az örmények 1887-től ismerik; az újbort 37%-ra desztillálják, majd 76%-ra rafinálják. Tölgyfa hordókban tárolják. A hordók dorgát 3 évig napon szárítják a hordó elkészítése előtt; majd légmentesen lezárják a hordót, és érlelik az alkoholt, mely a hordó fáján keresztül lélegzik. Kesernyész aromájú lesz. Az érlelés 3, 5, 7, 11 évig is eltart. Készítés után égetett cukrot és vizet tesznek hozzá. Igen részletes és titkos a technológiája.

Örmény mondások: Feleségnek — fiatal; konyakból — öreget. Az 1. bor ARAG nevű volt, 10—11 fokos. A 2. bor az aranyérmes AJRUM volt. A hozzáfűzött történet: A fehér és piros rózsza a tengerhez igyekeztek. Az út igen fáradságos volt. Megszomjaztak, s egy patakmal találkoztak. A piros rózsza vizet kért tőle, de a patak csak egy szirmáért akart adni. A piros rózsza adott neki, de a fehér rózsza nem. Ez az eset az út során többször megismétlődött a tengerig. A piros rózsza erős lett, a fehér rózsza összeaaszott. — Igunk tehát azon hölgyek egészségére, akik tudják, mikor mit lehet adni! 3. bor: piros, száraz, GARNI nevezetű, 9—14 fokos. Tózt: A férfiakra igunk. A nap ereje a nőket levetkőzteti, tehát azokra iszunk, akik erősebbek, mint a nap! a 4. bor neve ARENYI, 14 fokos; az 5. bor piros, muskotályos desszertbor volt, 16 fokos; a 6. bor 26 fokos piros likőr. **Tózt a konyakról:** Felmerül a kérdés, a francia vagy az örmény konyak jobb? Megtudjuk, ha egy cseppet a földre öntünk az örmény konyakból, az egér megnyalja, két lábra áll, és azt kiabálja: — Hol az a macska, akit meg kell enni!

Elhunyt Földes László

Megrendülten tudatjuk ez úton is, hogy dr. Földes László néprajztudós, a Múzeumi Kurirnak is gyakori munkatársa, okt. 13-án, 46 éves korában, elhunyt. Földes László életének és munkásságának ismertetésére a későbbiekben visszatérünk.

Az ideai múzeumi hónapot a magyar múzeumok a műtárgyvédelem, a belső múzeumi munka előtérbe állításával rendezték meg. Az a vélemény alakult ki szakmai berkekben, hogy az utóbbi évek múzeumi gyakorlatában ezekre a kérdésekre, bármennyire is az alapját, a voltaképpeni feladatát jelentik is a muzeológiai munkának, kevés figyelem fordult, elhanyagoltak. Világos, hogy a múzeumi hónap minden jóra törekvése sem elegendő ahhoz, hogy ezen a téren döntő változást eredményezzen. Úgy érezzük, hogy a muzeológia, mint önálló tudományág, még mindig nem rendelkezik a sajátos, csak rá vonatkozó, csak általa alkalmazható diszciplínákkal. Sajnálatosan még mindig sok a tisztázatlan elvi és gyakorlati kérdés a muzeológia területén, és azt is elmondhatjuk, hogy a múzeum-ügy részekre tagolásával, valamikori egysége felszámolásával még azokra a jó, eredményes, magas fokú szakmaisággal bíró kezdeményezésekre sem tudunk felfigyelni, amelyek ténylegesen vannak, előfordulnak és hivatva lennének munkánkat szakszerűbbé és ezen keresztül eredményesebbé is tenni.

Különösen nagy az elvi és vele kapcsolatosan a gyakorlati muzeológiai tisztázatlanság, elbizonytalanodás az úgynevezett *szakmúzeumok*, illetve *szakmuzeológiai* esetében. Ezt tapasztalhatjuk az egyik legvirulensebb szakmuzeológiai területen, a gyógyszerészeti muzeológia területén is. Az alábbiakban szeretnék néhány szót szólni, de mielőtt még erre rátérek, nagyon röviden föl kívánom vázolni azt, hogy a magyarországi gyógyszerészeti — vagy ha jobban tetszik, gyógyszerügyi — muzeológia hol tart, milyen muzeológiai megoldásokat alkalmaz. A magyar gyógyszerügyi muzeológia modelljei a következők:

1. Teljes történeti gyógyszerár bemutatója eredeti épülettel, berendezéssel együtt. A legtöbb esetben mind az épület, mind a berendezés rekonstrukció. Ez a modellsorozat kapcsolódik a műemlékvédelem kérdéseihez, területéhez.

2. Közömbös, újabb épületben elhelyezett, enteriőrszerűen elrendezett régi gyógyszerár. A gyógyszerár általában csak bútorzatot jelent.

3. Más természetű, legtöbbször helytörténeti vagy iparművészeti, múzeumi vagy más rendszerű kiállításba beépített, teljes vagy részleges gyógyszerár.

4. Működő gyógyszerárakban található, védett, de használható és használt gyógyszerári berendezés bemutatása.

* Előadás volt 1980. október 23-án, a Déri Múzeumban rendezett gyógyszerészeti-történeti tudományos ülésen.

5. Működő gyógyszerárakban kiállításterületen bemutatott kisebb-nagyobb gyógyszerári emlékek-emlékegyüttesek.

6. Működő gyógyszerárak egyébként üresen álló kirakataiban kihelyezett gyógyszerári emlékek.

Nézzük sorjában végig az egyes csoportok muzeológiai tartalmát, jellemző sajátosságait:

Az első csoportban említett teljes történeti gyógyszerár bemutatása épülettel és berendezéssel a *legfejtettebb* forma, azonban vele kapcsolatban is azt kell megállapítanunk, hogy elsősorban nem a gyógyszerári szakismereteket, a szakmát, annak adott történeti formáját, színvonalát, technológiáját mutatja be, hanem bizonyos *architektúrát*, a berendezést illetően pedig *iparművészeti, asztalos emlékeket*, illetően *fajansz-, porcelán* vagy *üvegműves emlékeket*. Mindez ugyan kapcsolódik valamelyest, hol erősebben, hol gyöngébben, hol szerencsésebben, hol kevésbé szerencsésen a voltaképpeni tárgyhöz, a *gyógyszerészeti szerteágazó és elismerem*, hogy tárgyakban nehezen kifejezhető, történelmileg meghatározott körülményeinek, színvonalához, sajátosságaihoz, az egész kultúrában betöltött szerepéhez, de nem elégséges módon, nem fejezve ki a lényegét: a gyógyszerészet fejlődését. Ennek az az egyik oka, hogy a gyógyszerár-múzeumok csak az *officinát* mutatják be, a *laboratóriumot* nem.

A második csoportban sem jobb a helyzet, itt is a szakmai szempontok szorulnak háttérbe, sőt az épület közömbössége, jellegtelensége révén talán még jobban, mint az első csoportnál. Az új épületben, mai építészeti környezetben, enteriőrszerűen elhelyezett régi patikák, még ha oly teljesekek is, nem mások, mint nagyszerű iparművészeti kiállítások, bútór-, kerámia-, fajansz-, porcelán-, üveg- stb. bemutatók. Rendszerint azok az összekötő részek és anyagok hiányoznak vagy szegényesek, amelyek hivatva lennének ezeket az iparművészeti kiállításokat valóságos szakmai, gyógyszerészeti, gyógyszerészet-történeti kiállításokká tenni.

A harmadik csoportba tartozó bemutatások muzeológiai jobban megalapozottak, mint az előző két csoport kiállításai, amennyiben elvete nem úgy készültek, hogy bemutassák a gyógyszerészetet, a gyógyszerkészítés-, felhasználás történetét, folyamatát, tehát belső, szakmai fejlődését, hanem egy más természetű kiállításba iktatva más, a saját szakmain kívül álló felvilágosítással szolgálnak egy-egy helység, esetleg vidék történetéről, szorosabban véve mondjuk stílustörténeti változásairól, kézművességének, iparának termelési viszonyairól, a lakosság műveltségi helyzetéről stb. Vagyis, bár ez a forma az esetek többségében muzeológiai megfelelő, jobb, mint az előzőek, a szakmuzeológia szempontjából mégsem számottevő, hiszen a gyógyszerészet időben és térben, valamint társadalmi körülményekben meghatározott színvonaláról, eljárásairól, belső technológiai fejlődéséről, a szakma kezdeti kapcsolatairól pl. az orvostudományról, vagy ha éppen úgy tetszik, a mágiával, a szakma biokémiai, biofizikai viszonyaival, a javallatokkal vagy éppen az ellenjavallatokkal nem foglalkozik. Összefoglalva, a gyógyszerészet belső életéről, szakmai viszonyairól mit sem mond.

A negyedik csoporthoz különösebb hozzáfűzivalom nincs, talán annyit, hogy bizonyos, gyógyszerárban adott, műtárgynak vehető patikaberendezés folyamatos, mindennapi használata talán nem a legjobb formája a műtárgyvédelemnek. Ez abból is kitűnhet, hogy a berendezés elkészítése, használata vétele óta a gyógyszerészet is óriási változáson ment át. Ennek a változásnak megfelelően az egykor szükséges bútorzat és felszerelés egyes részei feleslegessé váltak, vagy átalakították. A galenusi

laborok felállításával nagymértékben megszegényedett a gyógyszerárak laboratóriumi része, a gyógyszergyárak működése, a gyógyszergyártás nagyüzemi fejlődése feleslegessé tette a bizonyos-alapanyagok gyógyszerárakban való tárolását, s ezzel együtt bizonyos fajta gyógyszerári bútorzatot, tárolóedényt és egyéb felszerelést stb. Orvosaink egyre ritkábban írnak úgynevezett *magisztrális receptet*, vagyis gyógyszerkészítés egyre kevésbé történik a gyógyszerárainkban. Ennek megfelelően — sajnos — sok esetben kirakták, elpusztították a korábbi, sokszor iparművészeti beccsel bíró teljes berendezést vagy berendezési részeket. Ahol pedig a védett bútorzat megmaradt, merthogy védett, sok esetben veszélyeztetett helyzetben van, a gyógyszerészek haragszanak rá — tisztelet a kivételnek —, mert foglalja a helyet, és egyébként is alkalmatlan. Sok helyen a szükségletnek, a gyári, kész, uniformizált csomagolt gyógyszer *elhelyezésének* megfelelően át is alakították ezeket a berendezéseket.

Az ötödik csoportba azok a gyakori esetek tartoznak, amikor a korszerű új épületben, helyiségekben, új bútorzattal, felszereléssel működő gyógyszerárakban, mintegy dekorációként, vitrinekben vagy anélkül, elhelyeznek, mindenki számára látható módon, egy vagy több régi gyógyszerári felszerelési tárgyat, rendszerint mérleget, mérőműlyt, gyógyszeres üveget, tégelyt, porítót, lombikot stb. Általában semmiféle írásos vagy kép magyarázat sem járul ezekhez a kiállított darabokhoz, s így ezek funkciója semmiféleképpen sem szakmai információ nyújtása, hanem csak hangulatalkotó dekoráció biztosítása. Nagyon fontosnak tartanám ebben az esetben a *jelzőt: hangulatalkotó*. Mert a hangulatalkotás, bizonyos romantikus szemlélet, múltba vágyódás, a szakma dicsérete általán megmutatkozik a gyógyszerári, gyógyszerészeti muzeológiában, különösen ebben az ötödik és a következő, hatodik csoportban.

A hatodik csoportba tartoznak a muzeológiai leginkább kifogásolható megoldások, amikor a gyógyszerárak kirakataiba vagy belső vitrineibe különböző, egységet nem alkotó, egyáltalán nem magyarázott, tehát az ismeretterjesztés célkitűzéseit nem szolgáló módon, gyógyszerészeti eszközöket, felszerelési tárgyakat, sőt újabban műtárgymásolatokat rakunk ki. Eltekintve attól, az ilyen módon kiállított gyógyszerári emlékeket fokozott veszély fenyegeti, kifakulnak, megsérülnek, elkallódnak stb., azért is kifogásolható ez az eljárás, mert voltaképpen elvtelenül, átgondolt funkciók kitűzése nélkül kerülnek oda, ahova kerülnek, és így természetzerűleg a legkevésbébet vagy még inkább egyáltalán semmit sem mondanak el a gyógyszerészet történetéről, fejlődéséről, az egyes tudományágaknak a gyógyszerészet fejlődésében betöltött szerepéről, a gyógyszerészet belső, sajátos tendenciáiról, társadalmi szerepéről, illetve mindezek állandó, muzeológiai eszközökkel és módszerekkel is nyomon követhető változásairól.

Ha visszagondulunk a hat csoportba osztott gyógyszerészet-muzeológiai megoldásokra, azt vehetjük észre, hogy a hat csoportnak van egy közös, mind a legfejtettebb, mind a legkezdetelesebb megoldásokban meglevő, alapvető muzeológiai hiányossága. Nevezetesen az, hogy a mai gyógyszerári muzeológia voltaképpen nem gyógyszerészet-történeti muzeológia, hanem különféle szakmák muzeológiája, az építészeti, az asztalos-esztergályosságé, a fainterziaművességé, a keramikusságé, az üvegművességé, esetenként a képzőművészeté is, és még sok mindené, de nem *gyógyszerészeti*. Ezzel a felfogással szemben ellenérvként fel lehet ugyan hozni azt, hogy mondjuk egy gyógyszerártató üveg, különösen ha még hozzá feliratos is, szolgálja ugyan az üvegművesség megismerését, de tagadhatatlanul része van a *gyógyszerészet* megismertetésében is. Ez igaz is, de mégsem állja meg a

helyét az ellenvetés, mert mondjuk az inkriminált gyógyszeres üveg adhat ugyan némi utalásszerű felvilágosítást a gyógyszerészetről, de ez semmiféleképpen sem elegendő. Üvegünk semmiféleképpen sem fogadható el a gyógyszerészetről mint szakmáról kielégítő felvilágosítást szolgáltató műtárgyként. Röviden: arról van szó, hogy a gyógyszerészeti múzeumoknak, a patikamúzeumoknak a gyógyszerészetről mint munkáról, mint sokrétű, változatos tevékenységről, mint bizonyos kémiai, biokémiai és esetleg biofizikai felfedezésekről, a felfedezések ösztönözte gyógyszerkészítési eljárásokról, eredményekről, az eredmények elterjedéséről, hatásosságáról, magukról a gyógyszerekről, azok adagolási és egyéb felhasználási módjairól, a gyógyszerészet történeti, társadalmi és művelődési körülményeiről, kődéséről, a társadalomban elfoglalt és betöltött szerepéről kellene felvilágosítással szolgálniuk.

Ellenkező esetben még a különben legjobb patikamúzeumokkal kapcsolatosan is csak bizonyos sajátos összeállítási műtárgyegyüttes bemutatásáról beszélhetünk. Nem tudom, hogy eléggé érthetően fejeztem-e ki magamat, vagy sem. Eppen ezért példához folyamodom. A Ganz öntődei múzeumban például, bár fontos tényező az épület, bár nagyon beszédesek a kész öntvények, sőt az öntésszökők is, a szakmai múzeum lényegét mégis az öntési folyamat története és annak változásai adják; a messze vidékről odaszállított vastömböktől kezdve a különböző fejlettségi fokon megoldott olvasztási és formába öntési, illetve ezt megelőzően formakészítési eljárások bemutatásáig. Vagyis a szakmai legbelsőbb, saját, csak rá jellemző eljárások, eszközhasználat és termék-előállítás és falgalmazás; a gyógyszerészet esetében talán szerencsésebb a felhasználás kifejezés használata, a hatásosság bemutatása. Mindennek kelléke, de csak kelléke, és nem lényege a gyógyszerészeti épülete, illetve helyisége vagy helyiségei, a gyógyszerészeti berendezése, a különféle gyógyszerartók változatos tömege, és sem egyenként, sem összességükben nem pótolják a szakma belső munkáját, fejlődését bemutatni képes műtárgyakat vagy kiállítási segédessz-közöket, esetleg kiállítástervezési eljárásokat.

Ilyen vonatkozásban nagyon nagy veszélyt jelent a meglevő gyógyszerészeti-történeti — és most ezt a fogalmat nagyon széles értelemben használom — emléktárgy elaprózása. Az elaprózás gyakran helyben hagyást jelent, ami előbb-utóbb elkallódáshoz vezet. De már most, a jelenben is lehetetlené teszi, hogy a rendelkezésre álló anyagról egységes, a kutatás és a muzeológia fentebb körvonalazott igényeinek megfelelő kiállításrendezés számára hozzáférhető legyen. A gyógyszerészeti muzeológia területén is le kell mondani arról az irrális, de a mi szempontunkból szakmailag is helyteleníthető elképzelésről, olykor igényről, hogy ahány település, annyi patikamúzeum, sőt talán még a megyékről is nyugodtan el lehet mondani. A patikamúzeumok esetében is a többi szakmai múzeum többé-kevésbé jól bevált és nem erőltetett központosításához kell eljutnunk, olyan körülményekhez, hogy a muzeológus bőséges anyag, több variáns, elégséges segédanyag birtokában valóban szakmai, jelen esetben gyógyszerészeti kiállítást szervezhessen és valószínűsítson meg.

A szakmaiságra egy másik, periferikusnak látszó, de nem elhanyagolható szempont miatt is szükség van. Az eddigi patikamúzeum-megoldások, többek között azért, mert a gyógyszerészet történetét, fejlődését nem az orvostudomány fejlődésével párhuzamosan, esetenként szükség szerűen együttesen tárgyalta és igyekezett megmutatni, hanem a szakmai külsőségek kötötték le a figyelmüket; romantikusak voltak, és a gyógyszerészet tudománya helyett, sajátos módon, a misztikum, a sejtelmesség, sőt a má-

gia felé vitték a kérés problematikáját. Világos, hogy az ilyené váló interpretációk ellen a tudománytörténet nagy állomásainak, nagy egyéniségeinek, az illető tudományág sajátos, belső fejlődésének hiteles rajzával, a fejlődés tendenciáinak megmutatásával léphetünk fel. Nem mondom, hogy ez könnyű feladat, azonban ez a helyes, a muzeológiailag elfogadható, tudományosan igazolható, közművelődésileg használható megoldás.

Értekes és érdekes kiállítások Debrecenben és a megyében

A Déri Múzeumban az év utolsó negyedében is érezte még hatását az elején megnyitott, két nagyszerű időségi kiállítás: az ápr. 27-én, *Orosz István* történész által megnyitott *Debrecen egy évszázada (1776—1876)* című helytörténeti-iparművészeti és a még korábban 1979. jún. 1-én, *Módy György* történész által megnyitott *A lelettől a múzeumi tárgyig* című régészeti-művészeti kiállítás. Szept. 14-én nyílt meg a debreceni *Ószi Tárlat*. Okt. 6-án, a Balmazújvárosi Múzeumban *Onosi László* nyitotta meg a *Balmazújváros régen* című fotókiállítást. 10-én, Püspökladányban, a Múzeumi Hónap keretében, nyílt meg a Karacs Ferenc Múzeum első állandó kiállítása *A bihari Nagy-Sárrét története a lecsapolástól 1914-ig* címmel. A kiállítást *Dankó Imre* nyitotta meg. 29-én a *Medgyessy Ferenc Művészete* című kiállítást *Sz. Kúrti Katalin* nyitotta meg az Alföldi Nyomdában. 31-én a DOTE Galéria *Almásy Aladár* grafikus-művész munkáit állította ki. Novemberben, Berettyóújfaluban mutattuk be az *Oskori települést Berettyóújfaluban c.* kiállításunkat. Ugyancsak novemberből kezdődően láthatták az érdeklődők a Déri Múzeum Hámán Kató utcai kiállítóhelyiségében a Festészet műhely I. elnevezésű, képzőművészeti kiállításunkat. A kiállításon két művészköz szerepelt: *Bényi Árpád* és *Kárpáti Gusztáv*. Nov. 13-án nyílt meg a Csokonai Klubban, a Művészeti díjakos galériája keretében *Madarász Gyula* festőművész kiállítása. A kiállítást *Bényei József* nyitotta meg. Dec. 5-én került sor a több szerv összefogásából, a KLTE Diszudvarán, a fiatal kubai művészek kiállításának megnyitására (*Szórádi Sándor*). Dec. 20-án, a Kölcsey Ferenc Művelődési Központban mutatkozott be két lengyel üveg-iparművész: *Barbara Kaczmarek-Górska* és *Jozef Górski*. Dec. 30-án nyitotta meg *Gyarmati Kálmán* Hajdúböszörményben, a Művelődési Központban *Ujvárosi Imre, Szidor Jánosné* és *iff. Fazekas István* népi iparművészek közös kiállítását.

***

Műzeumbarátai Körünk 1980. évi közgyűlése

Okt. 31-én, hagyományosan a Múzeumi Hónap keretében tartottuk az évi közgyűlést, *dr. Bán Imre* elnök vezetésével. A közgyűlés meghallgatta és elfogadta *dr. Dankó Imre* ügyvezető alelnök beszámolóját, amely magába foglalta a titkári és a pénztárosi jelentést is. A közgyűléshez kapcsolatosan került sor, ugyancsak hagyományos módon, az Országos Néprajzi- és Néprajzi Gyűjtőpályázat, valamint az Országos Történeti-, Legújabb-kortörténeti pályázat megyei eredményeinek a kihirdetésére és jutalmi átadására.

KERESEERI KÖLESÉRY SÁMUEL KAPCSOLATA DEBRECENNEL

SZENTGYÖRGYVÖLGYI GÁBOR

Köleséry Sámuel (1663—1732), Erdélyország volt főorvosa, kormányzó titkár, végül tanácsos, számtalan látható — bizonyítható — és láthatatlan szállal kötődött Debrecen városához. Dolgozatom célja és szálak megvilágítása és nyomon követése.

Id. Köleséry Sámuel nagyváradi teológiánar 1660-ban menekült Debrecenbe Martonfalvi György tanártársa és a törökök ellen harcoló diákok maradványainak kíséretében.¹ Martonfalvi Györgyöt megbízták a kollégium alsóbb osztályainak tanításával,² de Köleséry számára nem nyílt lehetőség. Nem volt üresedésben egyetlen prédikátori állás sem, amit örömmel elfogadott volna, annál is inkább, mivel feleségül vette egy nemrég debreceni polgárjogot szerzett nemes lányát, borosjenői Domján Annát.³ Az ifjú pár a Borsod megyei Szendrőre költözött, a megüresedett parókiaiba. Itt született előbb Sára leányuk, majd Sámuel fiuk, 1663. nov. 17-én. A rendkívüli állapotok miatt derékbatört karrierű apa — aki egyházi író is volt — nem kívánt Szendrőn véglegesen megtelepedni, már nemcsak maga miatt, hanem Sámuel fia tanítására miatt sem. Visszakiváncsolt Debrecenbe. Célját sikerült elérnie. Rövid tokaji tartózkodás után elfoglalhatta a debreceni külső eklézsia prédikátori tisztét. Fia Martonfalvi professzor tanítványa lett, akinek előktele alatt hittudományi értekezést írt „Az evangéliumról” 10—11 éves korában.⁴ (Megjelent Debrecenben, 1674-ben.) Mielőtt „külföldi akadémiaira” készült 15 éves korában, 1679. jan. 9-én szépen kidolgozott búcsúbeszédet mondott a város, az egyház és iskola vezetősége előtt, héberül.⁵ Leydenben írt bölcséleti értekezését Martonfalvi György, Szilágyi Márton és Lisznyai Pál debreceni tanárainak ajánlotta,⁶ egy másikat pedig — ami kelt Franekerben, 1682-ben — a város vezetőségének, megköszönve ezzel a tanításához szükséges szellemi és anyagi támogatásukat. Nőv szerint szó a köszönet Balýk András és Pataki Pál elsőbíráknak, Komáromi István és Gyárfás István másodikbíráknak, valamint édesapjának, Köleséry Sámuel debreceni igehirdetőnek.⁷ Miután Leydenben bölcsleletdoktor és tudománymester, Franekerben valásdoktor lett, 1685-ben hazatért Debrecenbe. Folytatni kívánta édesapja hivatását, az igehirdetést, de csakhamar belátta, hogy erre a szolgálatra alkalmatlan. A debreceni külső eklézsiahoz tartozó ispotályban módjában állhatott látni sok nincstelen beteg és nyomorék szenvedését, akiknek lét-számát — és kínjait — megköszörozta Caraffa 1685. évi kegyetlenkedése. Visszatért Leydenbe, hogy tudásszerzőt oltsa az orvostudomány alapos elsajátításával. Orvosi működéséről, életéről bővebben olvashatunk Wespzrémi István híres orvostörténeti munkájában, egy jelentéktelennek tűnő apró tévedéssel együtt. A szerző Köleséry édesanyját „nemes Damján Anná”-nak nevezi Domján helyett, tápot adva ezzel származását illető találgatásoknak, sőt egy minden alapot nélkülöző állításnak is. Crainiceanu

György szabadjára engedte fantáziáját a Damján név hallatán, és Köleséry Sámuelben az első diplomával rendelkező román orvost kezdte tisztelni.⁸ (Egyenlőségjelet tett a Damján és szent Damján nevek közé, aki tudvaleg Szent Kozmával együtt a sebészet és gyógyszerészet görögkeleti [bizánci] védőszentjei voltak, nálunk is „elő” hagyományokkal.) Magyarokssa Gyula helyesen következtetett a Damján (Domján) családnév eredetére és származási helyére, Zala megyei magyarnak tartotta a családot. Valóban a Domján család ősi fészke Domjánzeg és Szentgyörgyvölgye. A népes család azonban szétszédelt a portyázó török csapatok háborgatásai elől mondhatni az egész országban. (1600-ban már Kanizsa török kézen volt!) A család egyik tagja új előnevet (borosjenői) és címet szerzett magának (talán a borosjenői csatában vagy Borosjenőről érkezésében), míg a vele közel azonos időben Debrecenben letelepedő többi Domján nemes-ségét nem hangoztatta. Nemesi kiváltságokat úgysem élvezhetett senki ebben a „civisköztársaságban”. Az Országos Levéltár adatai szerint 1610 és 1640 között még egyetlen Domján nevű lakója sincs a városnak. Az 1709—1720. évi összeírás már öt Domján sorolt fel.⁹ (Reformátusok, és nem görögkeletiek!) „Kézzelfogható” bizonyíték a debreceni Domjánokról a Honvédeletemben elhelyezett két címeres kőszarkófaj — Domian de Borosjenő felirattal,* — és Köleséry Sámuel keresztelő poharának édesanyja nevét őrző vésete így: Domján Anna.⁹ Köleséry Sámuel bizalmas kapcsolatba került több tehető erdélyi főúrral, akikre mint nagy jó tővőre emlékszik a kollégium. Családi kapcsolatok kötötték a Rhédey, Bánffy, Bethlen családokhoz, gr. Teleki Józsefné Bethlen Kata esküvői tanúja volt első házasságánál.⁶ Jóval meghaladta beteg és orvosa viszonyát gr. Károlyi Sándorral és szalai Barkóczy Krisztinnal kialakult barátságára.⁶ Hogy ezek a barátságok közvetve mennyi hasznot jelentettek a kollégiumnak anyagi és erkölcsi támogatásban, az nem lemérhető. Valószínű, hogy Köleséry soha sem szakította meg jó viszonyát a kollégiummal, mint ahogy debreceni rokonaival sem. Szülein és testvérein kívül itt élt Köleséry István apai és Domján István anyai nagybátyja,⁸ unokatestvérei és mindezek előtt Sára nővére férjével, Komáromi Csapkés György főbíróval, az azonos nevű bibliafordító fiával.³ Hogy Károlyi Sándor kuruc generalist pontosan milyen okok kényszerítették arra, hogy éppen a Köleséry sógora házában és közvetítésével folytassa Pálffy tábornaggal a szatmári békét megelőző tárgyalássorozatot, nem tudjuk.¹⁰ Azt azonban igen, hogy lengyelországi útjáról drága könyveket hozott ajándékba Kölesérynek.⁶ Elete utolsó periódusában megszaporodtak irigyei és ellenségei. Táborukat csak növelte a gr. Bethlen Judittal kötött második szerencsétlen házassága. Nem segített rajta az sem, hogy féltett kincsét, egy Corvinát, Savoyai Jenő hercegnek juttatta állítólagos báróitási kérelme pártfogolása miatt,¹¹ de sokkal valószínűbb, hogy adáz pozícióharc végveszéllyel fenyegető kimenetelét akarta vele a saját oldalára fordítani. Helyzetéből kiutat jelentett volna, ha elfogadja az 1730 végén Debrecen város által felajánlott „fizikusi” állást. A város vezetősége nevében unokatestvére, a debreceni Köleséry Sámuel fordult hozzá azzal a kéressel, segítsen megoldani a város súlyos orvoshiányát. A kölcsönös haszonnal járó megállapodás nem jött létre. A város nyert volna egy kiváló képességű orvost, Köleséry az életét. A nemleges

* „Jenei” Domján György házat vesz a Piacz utcán 1667—1679 között. 1700-ban az egész háza Domjánoké (D. K. Kál. 1919. évi. 53. old.) n. Domján István a „Nemes Kalmár Társaság” gazdája 1697; 1703 (Nagybákay). 1720-ban bérbe vette H.-videt (D. K. Kál. 1911. évi. 71. old.) egy borosjenői Domján István városi szenator +1729. (Zoltai).

DEBRECEN MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETÉNEK LEVÉLTÁRI EMLÉKEIBŐL (1826—1840)

VARGA GÁBOR

válasz után, a pozsonyi diétán tartózkodó Szeremley Sámuel Segner János Andrást hívta meg ebbe az állásba.¹² Egy bő esztendő múlva Köleséryt börtönbe zárták bigámia koholt vádjával. (Volt rá példa! Hat évvel később Nagyborosnyai Zsigmond nagyenyedi teológianárt minden ok nélkül juttatták börtönbe rosszakaróli. Weszprémi: II. köt. 319. old.) Köleséry Sámuel ott halt meg mindenkitől elhagyatva szebeni börtönében, 1723 karácsony éjszakáján. Egyesek szerint agyvérzést kapott, amikor közölték vele Jenő herceg valótlán halálhírét (közvetett gyilkosság!), mások szerint viszont megmérgezte magát.¹³ (Ki vitte neki a mérget és miért? — közvetlen gyilkosság?) Magasrőptű életpályája Debrecenből indult, nagysága csak a Weszprémi Istvánéhoz hasonlítható. Korának híres orvosa, vallás- és államtudósa, kiváló történésze volt. Emléke megőrzésére Debrecen legalább olyan hivatott, mint Nagyszében lehetne, ahol élt és dolgozott.

JEGYZETEK

1. Weszprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. (Bp. 1960. II. köt. 123. old.)
2. Csiky Lajos: Dr. Martontalvi György debreceni tanár. (Debr.-i Képes Kal. 1916. év. 71. old.)
3. Nagybáky Antal: Egy barokk kori debreceni főbíró élete. Szeremley Sámuel. (Debr.-i Tisza I. Tud. Társ. 1942. 52. old.)
4. Weszprémi I.: I. kötet, 181. old.
5. Weszprémi I.: III. kötet, 395—399. old.
6. Dr. Magyar-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. (Bp. 1931. III. köt. 376. old.)
7. Baán Kálmán: A Szentgyörgyvölgyi és Domjánselegi Domján család története. (Magyar család-tört. Szemle. 1943. év. 6., 7., 8. füz.)
8. Dr. Calamus: Debrecen ősi lakossága. (Debr.-i Képes Kal. 1910. év. 112—115. old.)
9. Diarium Perpetuum. (Köleséry keresztelőpotharának fényképe. Kiadta évszám nélkül a Chinoin Gyógyszergyár, Újpesten.)
10. Zoltai Lajos: A Komáromy-ház története. (Debr.-i Képes Kal. 1914. év. 125. old.)
11. Jakó Zsigmond: Írás. könyv, értelmiség. (Kriterion, Bukarest. 1977. 178. old.)
12. Dr. Magyar-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. (IV. kötet, 81. old.)
13. Weszprémi I.: I. kötet, 187. old.

Dankó Imre előadásai, kiállításnyitásai

Szept. 5-én, a debreceni Dohánygyárban *Népművészet-kerámia* címmel tartott előadást; 13-án Salgótarjánban, a Művelődési Központban *Holló László kiállítást* nyitott; 17-én, Debrecenben a DOTE kiállítócsarnokában a Déri Múzeum vándorkiállítását: *Reneszánsz, barokk portrék*, adta át a közönségnek; 29-én a tiszavasvári múzeumban *Újvárosi Imre és Szegi Márta* népművészek kiállítását vezette be. Okt. 2-án, a Déri Múzeumban, az 1980. évi *Múzeumi- és műemléki Hónap* megnyitására került sor. 11-én, a Kisvárdai Múzeumban *iff. Fazekas István*, a népművészet ifjú mestere kiállítását nyitotta meg; 13-án, Balassagyarmaton, a Palóc Múzeum előadássorozata keretében a *Hajdúság néprajza* címmel tartott előadást; 20-án, Miskolcon, a Herman Ottó Múzeumban *Északmagyarországi vásárok* címmel olvasott fel; 24-én pedig Hajdúhadháza *Hajdú-Bihar népi építészetről* beszélt; 30-án, Kiskunhalason, a Thorma János Múzeumban a *Kiskunsági vásárok néprajza* címmel tartott előadást. Nov. 28-án pedig Vásárosnaményban *A régi iskola* címmel tartott előadást.

Egy város művelődéstörténeti megítélésben nem elhanyagolható annak figyelembevétele, hogy mit tett a szórakoztató-vendéglátó jellegű intézményeinek jó híre, elismertetése érdekében. A reformkori Debrecen tanácsülési jegyzőkönyvei szép számmal őriznek olyan adatokat is, amelyek ismeretében beláthatjuk, hogy az egykori városatyák igen komolyan vették a vendég jó kiszolgálását, a jó minőségű étellek, italok forgalmazását, a bállok rendjének illendő megtartását. Tanulságos ezekből néhányat felidézünk:

„Senátor Miklóssy Ferencz Ur kineveztetik, hogy a Bálokra, mint Commissárius legyen felvigyázzattal, hogy a jó rend és illendőség megtartására, a táncok nevei jó renddel menjenek, különösen figyelmet fordítván arra, hogy ezen népes magyar városban a Nemzeti Tánzs is a maga díszéhez és méltóságához képest előjőjjön; valamint az edelekek jól elkészítve és tisztán, a borok a magok tisztaságába és igaz mértékbe, s a kiszabott áron adassanak a vendégeknek.”¹⁴ — olvashatjuk 1831-ben.

Az intézkedés indokoltságát bizonyítja, hogy a tisztai ügyész éppen ebben az évben folytatott pert a Fejér Ló vendéglátóval, Csontos Sámuel ellen: „Világosságra jövé, hogy a különböző minőségű és áru óborok nem igazán szolgáltattak ki; az 1827 évi hegyi bort, melynek itzéje 24 krajczár, az 1830-i borral cserélnek fel; sőt az is tapasztalván, hogy az itzés és meszelyes mértékű üvegek mind hiányosak.”¹⁵

Hogy az eset elő ne fordulhasson, az alábbi intézkedést hozta a városi tanács: „Olyan rendelés adatott ki a Borbírói Hivatalnak, hogy az 1827-i bor a Polgárok Pinczéjébe elkötölván és a vendéglátó külön záros pinczéjébe záratván, mikor már meghiggadt és megtisztult, a Bor inspektorok magok jelenlétében vétessék le az igaz mértékű, itzés és mestelies butéllákba és azokat bédugván pétételjék le.”¹⁶

A vendégek jobb, igényesebb kiszolgálása érdekében elrendelték: „A Fejér Ló és a Bika című vendéglátókba, ahol mind sok katonatiszt, mind másféle Uri rendek ebédelnek, mulhatatlanul megkívántatik, hogy 1827-iki jó bor legyen, valamint sokak kedvéért szükséges, hogy azokban 1829-i bor is méretessen.”¹⁷

Az itallokkal való visszaélések mégis annyira elszaporodtak, hogy megakadályozásukra 1833-ban erélyes büntetéseket is foganatosítottak. Így például az egyik újsori lakost második alkalommal elkövetett „vakbormérés” (engedély nélküli) miatt debreceni házának eladására és a városból való eltávolításra kényszerítették. Az itallokkal való visszaélésekben különösen a serfőzők és sercsaplárok tündek ki. Az 1820-as évek végén a sörök tömeges fejfájást okoztak. Ennek kivizsgálására a város vezetői Miklóssy Ferencet küldték ki, hogy „mind a serházakban, mind a Tsapszékékben

széjjelherdott sereket Physicus Uraknak felvigyázása mellett Chemice vizsgáltassa meg, s tegyen tudósítást.¹⁵

Az ilyen botránkok ellenére a „bor- és sertsapszékék” népek voltak, ugyannyira, hogy különösen vasárnapokon hangoskodással „megbotránkoztatják a templomba menőket”. Ezért már 1834-ben úgy intézkedett a magisztrátus, hogy „ünnepe és vasárnap délelőtt a biliárdozás és a kuglizás büntetés terhe alatt tilalmazódik.”¹⁶

A tilalom mértékéről szól a másik feljegyzés: „Tapasztalván, hogy némely bormérő polgárok házáinál vasárnapokon már délelőtt közbotránkozásra elkezdődik a muzsikálás és más lármás mulatságok. Ennek megakadályoztatására a Város Kapitányi Hivatal elrendeli, hogy a délutáni istentisztelet vége előtt 5 conv. forint büntetés terhe mellett sem zenélni, sem kuglizni nem szabad.”¹⁷

A vendéglátó helyek és táncmultságok jó rendjének fenntartását is szíven viselte a városi tanács. A rendbontások fő résztvevői igen gyakran a kollégiumi diákok voltak. Különösen kellemetlen volt a városnak, ha hazafias érzelmű tanulók a városban állomásozó német katonasággal keveredtek konfliktusba. Ilyenről olvashatunk 1830-ból: „Jelentődven, hogy a tegnapi napon a Nagy Erdőbéli Fördő háznál tartott éjszakai közönséges mulatságon több tanulók magokat igen rutul viselték, az ott levő katonatiszteket is megtámadván.”¹⁸

Az ilyen esetek megismétlődésének elkerülésére szigorúan megtiltották, hogy a kosztot adó gazdák az ott lakó tanulóknak este 9 óra után kimenőt engedélyezzenek; hogy a diákok a „Bor-, sertsapszékéket, kávéházakat, Théatrumot és más ehhez hasonló helyeket” látogathassák.

A városi tanács odafigyelt az élelmiszer-ellátás felmerülő hibáira is. Ezt mutatja egy 1840-ből származó feljegyzés: „Panaszképpen ismételve jelentették, hogy a helybeli Semlyesütők igen rossz és hiányos mértékű semjét s kiflit árulhatnak, ugy szintén a Mészárosok és Hentesek igen rossz minőségű szalonnát, húst és azt is héjányos mértékkel mérnek, s eképpen a tőlük vásárlókat tetemesen tsalják és károsítják.”¹⁹

Az idézetek, úgy véljük, érzékeltetik, hogy egy város vendéglátásának jó híréhez mindenkor szigorú és következetes intézkedésekre volt szükség.

JEGYZETEK

1. Hajdú-Bihar megyei Levéltár IV. A. 1011/a 1831. szept. 9.
2. Ugyanott 1831. nov. 23.
3. Ugyanott 1832. jan. 11.
4. Ugyanott 1830. 463. o.
5. Ugyanott 1828. nov. 25.
6. Ugyanott 1834. 313. o.
7. Ugyanott 1843. 325. o.
8. Ugyanott 1830. 348. o.
9. Ugyanott 1840. 210. o.

Erdei Ferenc Emlékezés Nagykőrösön

Ok. 17-én, Erdői Ferenc születésének 70. születésnapja tiszteletére a Hazafias Népfőrt Országos Tanácsa és Magyar Tudományos Akadémia Agrártörténeti Bizottsága Nagykőrösön emlékülést tartott. Közreműködtek: S. Hegedűs László, Romány Pál, Pásztor István, Szabó László, Szilágyi Miklós, Barabás Jenő, Szabó István és Ujváry Zoltán.

MARTONFALVI TÓTH GYÖRGY (1635—1681)

LENKEY ISTVÁN

A debreceni tanulóifjúság 1664. szeptember 14-én nyújtotta be a városi tanácshoz azt a kérését, hogy Martonfalvi Tóth György a „főmesterségben perpetuáltassék”. Ennek a kérésnek teljesítésével új szakasz kezdődött a debreceni iskola oktató-nevelő munkájában. Megszűnt az a korábbi gyakorlat, amely szerint egy-két évi rektorokodás után mindig újabb és újabb személyek vették át a tanítás feladatát.

Martonfalvi Tóth György egész életét a tanügynek szentelte. Úgy tűnik, hogy döntésében egyfelől Apáczai Csere János (1625—1659) példája, másfelől pedig az a tény, amelyet Szilágyi Tölkő Márton (1642—1700), Martonfalvi tanítványa és később tanártársa, a Szent história (Debrecen, 1681) posztumusz kiadásában megjelentett nekrológiában így fogalmazott meg: „mint a hattyu erős volt testére nézve is, noha a' szent Ministeriumnak gyakorlására (kiváltképpen nagy templomban, 's számos nép előtt) vastag és ékes szava nem volt...” Ez a megállapítás arra vall, hogy hangjának gyengesége miatt az „Istentől mutatott Chatedrájával legeteltése alatt nyájjá a' deáki sereget szavával épen és értelmesen bé-kiáltotta...”

A városi tanács döntése alapján Martonfalvi Tóth György a debreceni iskola igazi tanára lett. Benne megtalálható volt a jó tanító mindazon kelteke, melyeket a nagy pedagógus előd, talán a példakép, Apáczai Csere János Magyar enciklopédiájában (Utrecht, 1653) felsorolt.

Martonfalvi életének, gondolatvilágának, gyakorlati tevékenységének középpontjában az iskola és a pedagógia állt. Nevelői működése folytán azok között van a helye, akik a másokért való életnek áldozták magukat, lámpások voltak a korszerű oktató-nevelő munka végzése közben.

Honnan indult Martonfalvi Tóth György? 1635-ben született a háromszéki Martonfalván (ma Kézdivásarhelyen). Családi körülményeiről, neveléséről jóformán semmit sem tudunk. Valószínűleg kortársai zöméhez hasonlóan szegényes körülmények között élt. Mivel Apafi Mihály (1632—1690) nemesi levelet adományozott neki 1666-ban, feltehető, hogy jobbágy-családból származott. Így szinte bizonyos, hogy a beiskolázás a tehetséges ifjú számára a felemelkedést, a jobbágyorsból való kiemelkedést is jelentette.

Zoványi Jenő szerint! iskolai tanulmányait Martonfalván kezdte, Zabolán és Désen folytatta. Ezek az iskolák valószínűleg alsófokú, illetve triviális iskolák lehettek. Apafi Mihály feltehetőleg itt figyelt fel Martonfalvirra, és vette pártfogásába, ahogy pályája delelőjén visszaemlékezik ezekre az időkre: „6 Nagyságok engemet sok időtök fögva kegyelmesen tápláltak.”² A gyulaférvári kollégium akadémiai tagozatára iratkozott be. Az akadémia híres tanára Bisterfeld János Henrik (1605 körül—1655) az új kulturális tájékozódásnak, a puritanizmusnak az első jelentős képviselője volt.

lője, akitől Tolnai Dali János (1606–1660), Apáczai Csere János éppúgy kapott szellemi indítást, mint Martonfalvi. Hazai tanulmányainak utolsó évét Váradon (Nagyvárad) töltötte. Várad 1650-től egyre inkább a puritánus szervezkedés központjává vált. Ez a környezet szükségképpen azért lehetett nagy hatással Martonfalvára, mert a puritánus mozgalom központja az iskola volt, és a mozgalom legjelentősebb képviselői pedagógusok voltak. Hozzávetőleges számítások szerint hazai tanulmányait 20–21 éves korára fejezte be.

A kor szokásának megfelelően a hazai tanulmányokat befejező tehetséges diákok külföldi tanulmányútra indultak. A Magyar Athenásban³ Bod Péter (1712–1769) Martonfalvi külföldi útjáról így ír: „Küldött volt Akadémiaakra Apafi Mihály még Uri állapotjának idején jó reménység alatt, nem is ismerek meg iránta reményében.” Ez az ösztöndíj kétség-telenül a Martonfalvi fényes tanulmányi eredményének jutalmazása volt, s egyben fényes egyházi pálya ígérését is magában hordozta.

1655. október 6-án már Hollandia egyik legrégebbi egyetemén, Franekerában van. Névalírásában nem használja családi nevét, hanem a kor humanista-akadémikus gyakorlata szerint szülőhelyéről nevezi meg magát: Georgius Martonfalvi.⁴ Két művének címlapján Petri Rami... (Utrecht, 1658) és a De foedere Dei... (Franekera, 1659), valamint a doktori oklevél a Martonfalvi mellett a T betű jelzi, hogy Tóth családnevét is használja.

A következő év februárjában az utrechti egyetemen Voetius professzor magyar diákok iránti barátságát élvezi. Itt Szántai Pócs István vitakozást héber nyelvről verssel üdvözli. Az 1656/1657. év fordulóján Trócsányi Berta szerint⁵ Angliában folytatta tanulmányait, majd szeptemberben visszatért Leidenbe, és a teológiai stúdiumok hallgatói közé iratkozott be.⁶ Leidenben az egyesült provinciák központi akadémiaja volt, amelyet 1575-ben alapítottak. Itt írta meg az 504 oldalra terjedő Petri Rami dialecticae libri duo... ungarico idioma... resolutio et illustratio című művét, amelynek ajánlását 1658. áprilisi dátummal írta alá. Műve Utrechtben jelent meg. – Május 8-án Utrechtben Disputatio Theologica Anti-Bellamiana de concilio címmel vitakozást tartott. Majd Nadányi János (1641–1707) jogi disputáját görög nyelvről verssel köszöntötte 1658. június 30-án.

Franekerába 1659. június 23-án De foedere Dei címmel nyilvánvitát tartott, a Szentírás magyarázatából teológiai doktorátust szerzett. Martonfalviban Apafi nem csatlakozott, mert a franekerai teológiai doktorátus igen magas tudományos kitüntetésnek számított.

A Hollandiában és Angliában töltött évek alatt ismerkedett meg Martonfalvi a nyugati polgári társadalom életével, kultúrájával, tudományával és iskolaügyével. Az ifjúkori élmények, a hazai szellemi irányzatok hatása, a hazai tanulmányok mellett az ösztöndíjas évek alakítják ki benne a tudós pedagógust és a puritanizmus buzgó harcosát.

Martonfalvi hazai útja az örökös rektorságig. 1659-ben érkezett hazra külföldi tanulmányújáról Martonfalvi. Állását a váradai iskolában Csernák Béla szerint⁷ csak 1660-ban foglalta el. Az iskola ekkor élte virágkorát: kiváló tanárok, a kor színvonalán álló épületek, fejedelemi és főúri alapítványok, gazdag könyvtár és nyomda biztosították a nyugat-európai színvonalal való lépéstartást. Az iskola munkája Martonfalvi idején csak néhány hónapig lehetett zavartalan, mert Ali főszerdár 1660 júniusában támadást intézett Várad ellen, és rövid másfél hónap után a védők kény-

telenek voltak a megadás fehér zászlaját kitűzni.⁸ A védőseregnek szabad elvonulást engedélyezett a török.

Martonfalvi az ifjúság életben maradt részével a debreceni iskolába jött, hogy a megkezdett tanulmányokat folytathassák.

Martonfalvi Tóth György váradai tanári működéséről feljegyzések nem maradtak. Így rövid váradai munkásságát feltérképezni nem áll módunkban. Annnyit azonban megállapíthatunk a fentiek alapján, hogy pedagógiai működésére nézve meghatározó jelentőségű volt, mert korának egyik legszínvonalasabb hazai iskolája lehetett adottságai alapján a váradai iskola. Ezért talán helytálló Herepel János megállapítása: „nem túlzás, hogy szinte kötelességének érezte (ti. Martonfalvi) a váradai haladó puritánus hagyományok őrzését és továbbfejlesztését.”⁹

A debreceni évek. A debreceni iskolában már 1588-tól megkezdődött a főiskolai szintű oktatás, de még a 17. század közepén is sokkal jelentéktelenebb volt, mint a többi református iskolában. Tanulmányi, szervezeti fejlettség és belső érték tekintetében messze elmaradt a gyulafehérvári, váradai, pataki iskolától. 1636-tól már két tanszéke volt, de így is előfordult, hogy egy rektor működött. Külföldi tanárok nem tanítottak, igazi tanártípus a jövővi rektorok sorában egy sem akadt. Így nem válhatott vezető intézetté a debreceni schola. Az új eszmék minden hiányossága ellenére is otthonra találtak benne.

A 17. század első felének sokféle háborújának nyugtalanító hatása különféle diákrendeléseken (1627, 1644, 1648, 1657) csapódott le. A diákok panaszainak orvoslására az 1658. június 8-án kihirdetett iskolai törvényben került sor. Ez azonban nem tudta megoldani teljesen a tanár-diák ellentétet.

1660-ban, Várad esete után Martonfalvi tanítványaival együtt bebozósítást kért Debrecenbe. A buzdosó iskolát befogadta a város, sőt iskolájába is olvasztotta. A két iskola egybeolvadása a debreceni schola új korszakának kezdetét jelenti. Martonfalvi megérkezésével a tanszékek száma háromra emelkedett. Az új tanárra rendkívüli feladatként nehezedett egyfelől megteremteni a két iskola lelki összhangját, másfelől pedig megnyerni a debreceni diákokat, akik még mindig bizalmatlanok voltak az iskola vezetőivel és a város vezetőivel szemben. Szuggesztív nevelői egyénisége, szervező- és irányítókézsége a legteljesebb mértékben alkalmassá tette Martonfalvit erre a feladatra. Rövid időn belül a debreceni iskola légköre alkalmassá vált a belső, nyugodt tanulás feltételeinek biztosítására és a külső építkezések megszervezésére és kivitelezésére.

A külső építkezéseket az a történelmi szükségserűség kényszerítette, hogy a hazai református iskolák a nehéz állapotok miatt egymás után szűntek meg. Egyedül a debreceni iskola volt az, amely az országszerte folyó életháláharcot munkája megszakítása nélkül élte át. A református iskolák pusztulása azt jelentette, hogy a debreceni schola egyre inkább az egyetemes magyar reformátusság anyaiskolájává vált. A nagymértékben megduzzadt tanulóereg elhelyezése nagy gondot okozott és szükségessé vált az iskolaépület bővítése. Nyilvánvaló, hogy Martonfalvi buzgólkodásának köszönhető az, hogy 1662-ben a városi tanács közadakozásra szolgáltatta fel a lakosságot.¹⁰ Előbb „a scholabeli kamrákat napkeleti sorban kezdték építeni”,¹¹ majd az auditoriumot építették fel a déli épületszárnyban. Az így kialakított négyszög alakú épületomb 1802-ig állott fenn, amikor a nagy debreceni tűzvész elpusztította a Szent András-templommal és számos lakóházzal együtt.

A megépített négyszög, zárt épületbőmben belüli élethez 21 évi tanársága alatt Martonfalvi a szilárd anyagi bázis megteremtésén is fáradozott, különböző alapítványok megszerzésével. Apafi fejedelem 2000 kőst adott a külföldi utak segélyezésére, Lónyai Anna, Rhédey Ferenc, Zólyomi Miklós, Belényesi János, Szakács Zsófia (Tóth Istvánné) tettek alapítványokat a kollégium munkájának biztosítására, és ezeken túl Debrecen városa mindig segítette a nostra scholát.

Martonfalvi megteremtette néhány év alatt a tanításhoz elengedhetetlenül szükséges jó közszellemet, a tanulás anyagi feltételeit, kollégiumot épített. Így sikerült szellemekben is felvirágoztatni a debreceni iskolát. A szellemi felvirágoztatáshoz az is hozzájárult, hogy Martonfalviban koncentráltabb a jó tanító Apáczai szerinti minden kelleke:

Példaszerű, erkölcsös élet. Martonfalvi egész életét, gondolkodását a puritanizmus formálta. Ennek az Amesiusnak a tisztelője volt, akinek teológiája erősen morális jellegű, a pazarló nemesi életmóddal szemben a puritánus polgári aszkézist hirdette. Szilágyi Tönköly Márton szerint „sok ezer embereket lelkének szelidségével, s annak le-bocsátkozásával sokkal feljűl haladott... békeségben volt minden emberrel...”

Tudomány. Mind a hazai, mind a külföldi iskolák Martonfalvinnak a kor legmagasabb tudományos műveltségét biztosították. Ramus és Amesius a haladó gondolkodót jelentette a magyar puritánusoknak. Martonfalvi a legkövetkezőbb Amesius-követő volt. Amesius tanítására építette teológiáját, mert Tolnai Dali János-sal és Apáczaival együtt Martonfalvinnak is ő volt a korszerű világnézet prófétája.

Lelkiismeretes hivatásúság. Martonfalvi a Tanító és Czafolo theologia ajánlásában ezt írta: „kegyelmes Urunk... jótéteményeiről emlékezzvén... egykor Nagy hírű Enyedi Collegiumokban első Professorságra hini méltóztatott; noha ő Nagyságok ide-való nagy kötelességem meg-értvén, itt levő Collegiumokban hagytnak”. Elete végéig az őt befogadó kollégiumban maradt, mert érezte ide való nagy kötelességét.

Martonfalvi korának tanulmányi rendszerét igen nehéz megállapítani a fennmaradt adatok csekély száma miatt. A fennmaradt törvényekből, határozatokból a tanári tevékenység hogyanjáról alig tudunk meg valamit. A kollégiumban az oktató-nevelő munka középpontjában a vallási ismeretek megszerzése állt. Ezt volt hivatva segíteni a latin, héber és görög nyelv oktatása mellett a filozófia tanítása is.

Martonfalvi Debrecenbe jövetelével a puritanizmus szabad színterévé lett az iskola. Tolnai Dali Jánost követte a tankönyvek használatát illetően. Szerencsés tankönyvszerékkel felírsült a tanítás szelleme a kollégiumban, és egyúttal fokozódott a tanítás hatékonysága is.

Iskolai használatra, bővített kiadásban jelentette meg 1664-ben Petri Rami dialecticae libri duo... című könyvét. Könyvének magyar kifejezéseit Bán Imre szerint¹³ csaknem egészülkben Apáczaitól vette át. A bevezetett tankönyvek mellett két magyar nyelvű könyvet is adott a tanulók kezébe: a Tanító és Czafolo theológiát és a Szent históriát. Nem a magyar nyelvű oktatás bevezetésének első lépései ezek, hanem a Szent história tanításánál nyilván felismerte Martonfalvi Tóth György azt, hogy a magyarnyelvűség kiváló eszköz az oktatás hatékonnyá tételére.

A szerencsés tankönyvszerékkel, a nyomtatott tankönyvekkel és módszerbeli újításokkal szinte észrevétlenül emelte egyre magasabb színvonalra az iskolát. A tanítás színvonalra természetesen a diákságban mérhető le a legjobban. A diákok olvasmányai, érdeklődési körük szélesedése bi-

zonyította messzemenően Martonfalvi pedagógiai módszerének helyességét.

Martonfalvi az első a nagy debreceni pedagógusok közül, aki erőteljesen újít tananyagban, szervezeti formában és módszerben. Újításait kora legmagasabb pedagógiai szintjén végzi el. Munkássága nemcsak a kollégium életére hatott, hanem a kiküldött rektorok munkáján át a partikulák iskoláira is.

A kollégiumban végzett munkáját mind Apafi Mihály, mind a városi tanács, mind a diákok figyelemmel kísérték. Martonfalvi munkáját elismerték a kortársak is. Apafi Mihály elismerését több ízben kézzelfoghatóan is kifejezte (nemesi levél, fizetésrendezés).

Martonfalvi Tóth György debreceni életkörülményeiről, családjáról, a Debrecenben töltött évekről is éppen olyan keveset tudunk, mint pedagógiai módszereiről.

Az 1666-ban kapott nemesi levélből tudjuk, hogy felesége Nagy Katalin volt, és ekkor két gyermekük is volt: Zsigmond és Erzsébet. Egy adásvételi szerződés említi Sámuel nevű fiát és egy más adat Margit nevű leányát. A két fiú: Zsigmond 1678-ban, Sámuel 1694-ben írta alá a kollégium törvényét. A későbbiekben csak Sámuelről, aki szoboszlói lelkész volt és Margitról, aki Debreceni Ember Pál felesége volt, vannak adataink. A két nagyobb gyermeknek a történelem viharaitban nyoma veszett.

A debreceni iskola kollégiummá szervezésének, a szükséges épületek megépítésének, a kollégium működésének anyagi és szellemi bázisát biztosító feladatát elvégezve, 1681. április 23-án halt meg Debrecenben Martonfalvi Tóth György.

Halálának háromszázadik évfordulóján a Debreceni Kollégium megszervezőjére, első örökös rektorára és munkásságára emlékezünk, akinek életpályája azt példázza, hogy csak az tud a nevelés munkájában jelentőset és értékeset alkotni, aki a tudományosság biztos alapjáról hittel és szeretettel tud az ember mellé állni.

JEGYZETEK

1. Egyháztörténeti lexikon. Bp. 1977. 393–394. p.
2. Tanító és Czafolo theologia ajánlásában. Debrecen, 1679.
3. Nagyszombat, 1766. 167. p.
4. Hellebrant Árpád olvasata szerínt.
5. Magyar református teológusok Angliában a 16. és 17. században. Debrecen, 1944.
6. Herepei János: Adattár 17. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. II. Apáczai és kortársai. Bp.—Szeged, 1966. 115. p.
7. A református egyház Nagyváradon. Nagyvárad, 1944. 230–234. p.
8. Podhráczky József: Nagyvárad meghódítása 1660. = Új Magyar Múzeum 1955. II. köt. 469. kk.; Szalárdi János: Síralsam magyar krónika. Pest. 1853. 355. kk.
9. Herepei J. m. 117. p.
10. Városi tanács jegyzőkönyve 1662. szeptember 9.
11. Városi tanács jegyzőkönyve 1662. szeptember 30.
12. Szent história. Debrecen, 1681. ajánlásában
13. Apáczai Csere János. Bp., 1958. (Itk 2.)

A Magyar Néprajzi Társaság 92. közgyűléséről

A Magyar Néprajzi Társaság jún. 4-én tartotta 92. közgyűlését az Akadémia központi épületében, Tóth István elnökletével. Megemlékeztek az elhunytakról (Kustaa Vilksuna, Christo Vakarelski, Bálint Sándor, Kardos László), Takács Lajosnak ítélték oda a Győrffy Emlékermét.

NÉPRAJZI FELADATOK A VI. ÖTÉVES TERVBEN*

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

Tisztelt tanácskozás!

Engedjék meg, hogy az MTA Néprajzi Kutatócsoportja képviselőjében köszöntsem a néprajzos muzeológusok tervelőkészítő tanácskozását, hogy megköszönjem a rendezőknek a meghívást, és néhány gondolatot hozzájáruljak a VI. ötéves terv napirenden szereplő kérdésköréhez.

1. Az új ötéves terv különös jelentőséget kap, ha meggondoljuk, hogy az 1970-es évek végével nemcsak a magyar társadalom és gazdaság történetében zárult le egy korszak, hanem a néprajztudomány történetében is. A társadalmi korszakváltásról sok szó esett az MSZMP XII. kongresszusán, a Magyar Tudományos Akadémia ideai közgyűlésén, és a sajtóban gyakran olvashatunk mostanában világgazdasági korszakváltásról is. A néprajztudományban mindez nemzedékváltással jár együtt, ami önmagában is a szak feladatainak hosszú távra történő végiggondolására, programjának kialakítására kell hogy sarkalljon bennünket. A *Bátky-Györfly*—Viski nevével jelezhető generációnak volt kutatási programja. Elegendő, ha *Bátky Zsigmond Tárnyi néprajzi feladataink és Akadémiánk* című cikkére utalunk, s arra, hogy ez a nemzedék a Horthy-korszak szűk körülményei között is tető alá hozta az első magyar néprajzi szintézist, a *Magyarság néprajza* 4 kötetét. Az őket váltó nemzedék képviselői, *Ortutay Gyula*, *Tálas István* és *Gunda Béla* szintén hosszabbtávú programmal léptek színpadra, s 35–40 évre meghatározták a tudomány szak központi feladatait. Ezek a feladatok részint szinkronban voltak a kor törekvéseivel (néprajzi atlasz, műfajkatalógusok, néprajzi lexikon), részint későbbiek voltak (pl. falumúzeumok). Ez a nemzedék hosszú évtizedeken át készülő-dött az új Magyarországi néprajza megalkotására. Az 1950-es évek közepén már kész volt a koncepciója, az 1980-as évek közepén ismét készen álltak a személyekre lebontott tervek, de a vállalkozás — ismert okokból — mind a kétszer elakadt. Az 1976-tól induló tervidőszakban az MTA néprajzi kutatócsoportjára alapozva kezdődtek el a harmadszor is az új, marxista szintézis munkálatai, de ekkor már nem a professzorok nemzedékével számolva. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a régi, de elkészült Magyarországi néprajzát a megjelenés után jogos kritikában részesítő és a saját szintézis munkálatainak többször nekirugaszkodó generáció végül is nem tudta életművét betölteni egy nagy, korszakos összefoglalással.

Mai nehézségeink nem kis mértékben a felszabadulás utáni évtizedeken elkezdett, hosszan elhúzódó és még mindig be nem fejezett munkálat-

okból fakadnak. Komoly tehertertel, a továbblépés akadály, hogy a 30 éve elkezdett Magyar Népmese-katalógus, a 25 éve elindított Néprajzi Atlasz és a szintén 25 éve tervezési szakaszban levő Magyarság Néprajza nem készült el. Minthogy ezekbe a vállalkozásokba sok pénzt investáltunk, államunk, sok energiát fektetett a szak, s a néprajztudományoknál valószínűleg érdeke fűződik az elkészülésükhöz, nem tehetünk mást, mint hogy folytassuk és sürgősen befejezzük elődeink elhúzódozó vállalkozásait. Ennyivel feltétlenül nehezebb a dolgunk, mint az Ortutayéké volt, akik teljesen tisztá lappal indulva, egy éles történelmi cenzúrát követően, elődeiktől sem zavartatva láthatnak hozzá tudományos programjuk kivitelezéséhez.

A fő nehézséget nem is a félbemaradt vállalkozások nagy száma jelenti, hanem az új feladatok felismerése, a saját felkészültségünk. Világosan kell látnunk, hogy tudományunk elméleti-módszertani fejlődése elmarad a jogos kívánalmaktól és a saját lehetőségeitől is. Szörványos eredményektől és kísérletektől eltekintve, a szakma nem formálódott át egészen marxista társadalomtudományra, amely magas szinten tudná általánosítani elért eredményeit. E tekintetben elmaradásban van csaknem minden rokontudományhoz viszonyítva. Félreértenés ne essék! Nem az üres, köldökzörgő, papírízű elméletieskedés, a modernnek kikialtított divatok követését hiányolom. Hiány a lokális leírásokon, adatközzéseken, az empiriákon túllépő, de mégis anyagra építő, az anyag rendszerezéséből, összehasonlító és történelmi elemzéséből fakadó, összefoglaló megállapításokig eljutó munkában van, amely hasznosítható eredményeket tartalmaz a tágabb szintézisek, a rokontudományok, az egész marxista társadalomtudomány számára.

Ma már nem elég azt sürgetni, hogy a néprajzosok menjenek a terepre, gyűjtsenek minél többet, mert rövidesen nem lesz kitől gyűjteniük. Inkább azt kell újra meghatározni, hogy milyen módszerrel, hol és mit kell gyűjteniük a következő 20 évben. A változó társadalmi valóságokhoz kell igazítani a kutatási témák sorrendjét, és újra meghatározni a legfőbb prioritásokat. Ehhez már az is segítsen, ha megmondjuk munkatársainknak, köztük a társadalmi gyűjtők seregének, hogy milyen részeket készíthetjen újra és újra leírni. Egyetlen példát említek. Nem látom értelmét 101-edszer is leírni, hogyan készítették a pásztorok a rühkenőt, legalábbis addig, amíg nincs egy távlatokat nyitó, történeti elemzést nyújtó monográfiánk a magyar állatgyógyászatról. Ez utóbbira ugyanis nagy szükség lenne. A példákat szaporíthatnánk. A szak orientálása végett égető szükség lenne egy olyan összegző témajegyzékre, amely összhangban áll a néprajztudomány távlati munkaprogramjával, kutatási stratégiájával. E témajegyzék kidolgozása első fokozaton a néprajzi tanszék oktatógardájának lehetne közös szép feladata. A javaslatok megvitatása, a témák osztályozása és rangsorolása, egyeztetése és elfogadása után publikálható lenne akár önálló formában is. Ezt követően a szakdolgozati, bölcsészdoktori, kandidátusi témák elfogadását is e jegyzéket figyelembe véve döntenék el az illetékesek.

2. Az adatbázis bővítése. Elődeink a Néptudományi Intézetben egy-egy tárgykör tudományos problematikájának kialakítását tekintve, irodalmát összegyűjtve és elemezve próbálták kijelölni feladataikat. A hosszú távú program kidolgozását ma is felmérésekkel kellene kezdeni, amelyek megmutatnák, hogy az adatbázis bővülése mely témákban a legsürgősebb, hová kell újabb erőket irányítani. Akárcsak az 1940–50-es években, ma is szükség van tematikus bibliográfiákra, tematikus kérdőívekre, gyűjtési út-

* Elhangzott Nyíregyházán 1980. szeptember 12-én a néprajzos muzeológusok országos tervelőkészítő tanácskozásán.

mutatók összeállítására és kiadására. Kívánatos lenne a Néprajzi Múzeum és az akadémiai kutatócsoport erőit összefogni ezek kivitelezésére. (Részünről erre megvan a hajlandóság.)

Azt gondolom, hogy a következő két évtizedben minden erőt és eszközt mozgósítanunk kell a hagyományos népi kultúra emlékeinek tervszerű, összehangolt gyűjtésére. Az adatgyűjtő munka regisztrálja az emlékezzel: megfogható múlt jelenségeit, de terjedjen ki a változás folyamataira és a jelen viszonyaira is. A Magyar Néprajzi Atlasz térképeinek zöme a századfordulót ölel; az 1960-as években még lehetett gyűjteni a századelő állapotaira vonatkozó információkat néprajzi módszerrel. A ma élő idős nemzedéktől a két világháború közötti korszakra vonatkozóan nyerhetünk megbízható, értékes és pótolhatatlan információkat. Ehhez a munkához a korszak történetírása is jó segítséget nyújt, kiemelt vizsgálata mindenképpen sürgető feladatunk. A terepmunka tematikai és területi súlypontjait a Néprajzi Bizottság által kialakítandó távlati tervnek kellene tartalmaznia. Egy javaslatot itt is megemlíthetünk. Erdemes lenne néhány olyan közegben módszeres, kutatókollektívákra alapozott vizsgálatot folytatni, amelyekben a két világháború között jelentősebb néprajzi adatgyűjtés folyt, s ezek dokumentációja gyűjteményeinkben és publikációkban elérhető (pl. Mezőkövesd, Pusztafalu, Cserszegtomaj, Harta, Kocs, börszönyi falvak stb.). Az elődök által megrajzolt, esetenként statikus képet új kérdések segítségével lehetne élőbbé és teljesebbé tenni, ha azt vizsgálánk, milyen változások történtek a falu életében a két világháború között. Mikor szűnt meg a fonó, a népviselet, egyik vagy másik gazdasági tevékenység? Azaz a mai 70–80 évesek mit kezdtek másképp csinálni, mint apáik, és mi vezette őket a változtatásra? A kérdések másik fő csoportja az újításokat vizsgálja. (Pl. új növényi kultúrák, mezőgazdasági gépek, új házi-állattípusok, új bútortípusok és ételek megjelenése stb.)

A mai magyar falu vizsgálata is kiemelt feladat, de nem nagy általánosságban, hanem meghatározott területeken és témákban. Nagyon fontos lenne a gazdasági kultúra, az életmód vizsgálata az egyéni gazdálkodók falvaiban s a különböző fokozatú kollektív gazdálkodást folytató típusos településeken. A gazdaság- és településföldrajz új kutatásaihoz kapcsolódva kelene vizsgálnunk azokat a folyamatokat, amelyek a mezőgazdaságra hátrányos adottságú vidékek arculatát alakítják át napjainkban elnéptelenedés). Az ún. jelenvizsgálat azonban annyi tisztázatlan elvi-módszertani problémát tartogat — mint az eddigi kísérletekből is kitűnik —, hogy nem szabad tovább halogati a széles szakmai közvélemény előtt lefolytatandó nyílt vitákat. Kár, hogy a Néprajzi Társaság eddig nem karolta föl e téma megvitatását pl. vándorgyűlés keretében.

A forrásbázis további szélesítése érdekében fokozni kell az információt hordozó néprajzi tárgyak gyűjtését és tudományos feldolgozását. Azt gondolom, a múzeumok hosszabb távon nem kerülhetik meg alapfunkciójukból adódó feladatukat, vagyis azt, hogy gyűjteményi anyagukat katalógusokba rendezve hozzáférhetővé tegyék a kutatás számára. Már a martini Szlovák Néprajzi Múzeum is tematikus katalógusokban adta ki a földművelő eszközök, a gabonatorló, a pázortorbotok s egyéb gyűjtemények anyagát, lásd *Hyčko, Mruškovič, Polonec* munkáit. Ezek a katalógusok minden fogyatékoságuk ellenére nélkülözhetetlen kézikönyvei az európai néprajztudománynak. Azt gondolom, a magyar etnográfusok a tárgykatalógusoknak még koncepciózusebb, tekintélyesebb sorozatát indíthatnák el és valósíthatnák meg a következő 10–20 évben.

Az anyagrendező és -összesző katalógusok megkoncipiálása és munkálatainak elindítása a folklorisztikában sem halogatható tovább. Remény van arra, hogy a Kulturális Örökségünk címmel tervezett országos, illetve akadémiai kutatási főirány keretében ezek a katalógusok és forráskiadványok megvalósíthatók lesznek az ELTE Folklor Tanszéke és az MTA Néprajzi Kutatócsoportja közös munkájuként (pl. Magyar Népköltészet Tára című sorozat elindítása, ebben Magyar Népdalkatászer, régi népköltési gyűjteményeink kritikai, filológiai apparátussal ellátott új kiadása stb.).

Rendezésre vár az 1950-es években felállított Történeti-Néprajzi Archivum sorsa. Szervezetten folytatnunk kell a történeti-levéltári forrásfeltárást, különösen a paraszti hagyatéki leltárak, az árjegyzékek és a néprajzi ikonográfiai témákban. E tekintetben az Országos Néprajzi Múzeumba vár jelentős irányítói, koordináló szerep.

Nem felekedhetünk meg a Mezőgazdasági Munkaeszköztörténeti Archivum és az ÉVM támogatásával felállított Népi Műemléki Topográfia tudományi hasznosításáról sem. Nagyszabású munkának ígérkezik a Magyarország népművészete című, induló sorozat is, amely a megyei múzeumok gyűjteményére és megyei múzeológusok munkájára alapozva megként egy-két kötetben nyújt eddig ismeretlen anyagot, rendszeres dokumentációt és elemzést a tudomány és a gyakorlat számára.

3. Az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának fő feladata a VI. ötéves tervben előreláthatóan a Magyarság néprajza című szintézis megírása és sajtó alá rendezése lesz. Ennek a kiemelt tervfeladatnak a megvalósításában számos múzeumi kolléga szerzőként működik közre. Intézményünk képviselőjében kérem, hogy egyéni és múzeumi tervek elkészítésekor számoljanak ezzel a feladattal. Említettem a folklor-forráskiadványok előkészítését. Ezek tervezetét a Néprajzi Bizottság kiküldött albizottsága készíti elő. A folklor tanszékkel kialakított együttműködés mintájára, szeretnénk a Néprajzi Múzeummal is hatékonyabban kooperálni, mind a tudományos gyűjtő és feldolgozó munkában, mind a köznevelődési feladatok ellátásában (pl. kiállítások előkészítése). Szorosabb együttműködésre van szükség a kutatócsoport, a Néprajzi Múzeum és a tanszék között a nemzetközi kutatócsoportok teljesítésének érdekében is (nemzetközi néprajzi bibliográfiák, DEMOS, Kárpát-Balkán Bizottság, kétoldalú kapcsolatok stb.). A jövőben a megyei múzeumi szervezetek kutatóit is az eddigénél jobban kell bevonni a nemzetközi kapcsolatokba, pl. az Ethnographia Pannonica rendezvényeibe és munkálataiba, a szlovák-magyar együttműködésben folyó nemzetiségi kutatásokba stb.

A magyar népi kultúra regionális tagozódása, a kulturális régiók kutatása továbbra is kitüntetett feladat, amely magasabb szinten folytatódhat a Néprajzi Atlasz megjelenését követően. A Néprajzi Kutatócsoport a Miskolci Akadémiai Bizottság néprajzi szekciójával, a miskolci és az egri múzeummal közösen tervezi a bükk-i komplex néprajzi vizsgálatát és az ún. palóc kutatás és monográfia befejezését. Felmerült a Vértesszentkereszt koncentrált kollektív kutatása is a Csoport és a megyei múzeumi szervezet dolgozóinak részvételével. A tervet konkrétan kidolgozása és egyeztetése a partner intézményekkel azonban még hátravan.

Közismert, hogy a néprajztudomány kutatóhelyeinek széttagoltsága, a káderállomány nagymérvű szétszórtsága, az irányítási és a támogatás megszűnt volta milyen nehézséget jelent a kutatás-irányítás és tervezés számára. Ma az egész néprajzi terület szakmai irányítására hivatott intézmények (Néprajzi Múzeum, MTA Néprajzi Kutatócsoportja) nem tudnak

megfelelni azon feladatuknak, hogy az országban folyó alapkutatásokat hatékonyan összefogják. Az Akadémia reformját megelőzően az MTA Néprajzi Bizottsága végezte eredményesen a különféle intézmények, szervezetek munkájának összehangolását, és e feladat ellátását a néprajzkutatók közössége ma is a bizottságtól várja. A jövőre nézve nem fogadható el a mai helyzet. A szaknak ma nagyobb szüksége van a társadalmi igényekhez igazodó, összehangolt távlati programra, a realitások talaján álló operatív középtávú munkatervre, mint valaha. Az itt jelenlevőkön is múlik, hogy jó szándékkal és az erők egyesítésével kialakuljon hosszabb távú kutatási stratégiánk, és megtaláljuk az együttműködés legjobb formáit.

II. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia

Szept. 30.—okt. 2. között, Békéscsabán rendezték meg számos bel- és külföldi szakember részvételével a II. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferenciát. A rendkívül nagy érdeklődés mellett lezajlott konferencia anyagát kiadják. A konferencián előadást tartott Dankó Imre is.

***

Országos Bethlen Gábor Emlékünnepség Debrecenben

A Magyar Történelmi Társulat a Magyar Tudományos Akadémia és több más intézmény, szervezet közreműködésével okt. 8—9-én Debrecenben rendezte meg az országos Bethlen Gábor emlékünnepséget, a nagy fejedelem születésének 300. és halála 250. évfordulója alkalmából.

***

Folklor konferencia a Néprajzi Kutatócsoportban

Nov. 3—5-én, a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportja *Folklor a mindennapi életben* címmel konferenciát rendezett. Az aktuális kérdésekkel foglalkozó konferencián minden magyar folklorista közreműködött.

***

III. megyei munkásmozgalom-történeti hét

Az MSZMP megyei Bizottságának Oktatási Igazgatósága, a Megyei Munkásmozgalom-történeti Bizottság és a DAB Művelődéskutató Munkabizottsága rendezésében okt. 15—24. között tartották meg a III. megyei munkásmozgalom-történeti hetet. 18 előadó a megye 18 helységében tartott előadást a *Munkásművelődés hajdan és ma c. tárgykörből*. Az előadások kevesebb előbb *Bényei Miklós* szerkesztésében meg is jelentek.

HELYTÖRTÉNETÍRÁS, MŰEMLEKVEDELEM, NÉPRAJZI MŰZEOLÓGIA*

OROSZ ISTVÁN

Csaknem hat évtizeddel ezelőtt, 1924-ben, nagyon pontosan diagnosztizálva a magyar helytörténetírás helyzetét, Mályusz Elemér a következőket írta: „mindaddig nem volt komoly, átgondolt helytörténeti kutatásunk”, a magyar történetírás „csak az általános jelenségek iránt volt fogékony, s minden egyebet kirekesztett kutatásának köréből”. A helyzet a felszabadulásig nemhogy javult volna, inkább romlott, de a helytörténetírás fejlődése szempontjából túlságosan sok jót nem mondhatunk el a felszabadulás utáni másfél évtized marxista történetírásáról sem. A fő adatnak a politikai vezetés is a marxista szemlélet elterjesztését és a „burzsoá” tudomány eredményeinek átértékelését tartotta, s a kutatókat óvta a pozitívizmus veszélyeitől. Márpedig a pozitívizmus vádjával leginkább az adatgazdag helytörténeti publikációkat lehetett illetni, amelyekre általában a provincializmus bélyegét is rásütötték.

A helyzet az 1960-as években változott meg, de még jó néhány évre szükség volt, amíg a magyarországi helytörténetírás megtalálta igazi hangját, elkülönült a honismereti mozgalom egyébként nagyon tiszteletreméltó, de többnyire csak népszerűsítő feladatok betöltésére alkalmas termékétől. Azt kell mondanunk, hogy — csekély kivételektől eltekintve — a tudomány igényű helytörténetírás Magyarországon alig másfél-két évtizede született meg, s kellő tudományos rangját máig sem nyerte el. Sokáig kísértett a múlt, amelynek felidézésében ismét csak Mályusz Elemér hívhatjuk segítségül. Szérinte „történetíróink legnagyobb része bizonyos avarzóval tekintett a részletfeldolgozás munkája elé, s energiáját szívesebben fordította általános történeti jelenségek vizsgálatára és megírására”. Ezzel azonban együtt járt, hogy a helytörténeti monográfiákat „túlnyomórészt módszeres iskolázottságon keresztül nem ment, vidéken élő autodidakta történetkedvelők írták meg, akik munkájukban sablonszerűen jártak el, mivel invenciójuk új szempontok szerinti feldolgozásra nem volt”. A helytörténet meg ma is lehet olyan terület, ahol jó szándékú dilettánsok, de néha sarlatánok akarnak babérokat szerezni, a kutatások rangja azonban kétségtelenül emelkedett, s a mennyiségi növekedés minőségi színvonal emelkedéssel járt együtt. Ezáltal a számottevő hagyományokkal nem rendelkező magyar helytörténetírás megkezdte a felzárkózást a fejlett európai országok területiális történetkutatásához.

Ismeretes, hogy egyes országokban a helytörténet már a múlt században is komoly hagyományokkal rendelkezett, különösen ott, ahol a középkor folyamán erőteljes volt a területiális fejlődés, így mindenekelett Németországban és Olaszországban, de Franciaországban, Spanyolországban

* Elhangzott Nyíregyházán 1980. szeptember 12-én a néprajzos műzeológusok országos tervelőkészítő tanácskozásán.

ban és részben Angliában is. A politikai hagyományokkal is rendelkező, országnyi területek, mint Burgundia, Bajorország, Wales, Bretagne vagy Katalónia politikai története, jogalkotása és speciális jogrendje, esetleg etnikai sajátosságai felkeltették az érdeklődést már akkor is, amikor csak a politika vagy a jog múltja iránti érdeklődést tekintették a történetíróhoz méltó feladatnak. Ugyanez volt a helyzet a városok történetének feltárásában is, nemcsak Itáliában, ahol a középkorban a városállamok területi hatalomra nőttek, vagy Németországban, ahol a középkori városközségek politikai súlya messze meghaladta a kisebb fejedelmek területi hatalmát, de Angliában, Franciaországban vagy Spanyolországban is, ahol a városok politikai befolyása nem emelkedett a területi hatalom szintjére. Ezekben az országokban elhanyagoltak legfeljebb a falutörténeti kutatásokat lehetett tekinteni, ami nemcsak annak a következménye volt, hogy a falvakban nem történtek érdemleges, említésre méltó politikai események, legfeljebb sok-sok évszázad alatt egyszerűen-egyszer, amikor a jobbágyfelkelések próbálták megingatni az urak hatalmát, hanem annak is, hogy a falvak lakói, a paraszok, nem lévén saját történetírók, nem érdeklődhetek múltjuk iránt.

Más volt a helyzet a gazdasági és társadalmi viszonyokban elmaradottabb Magyarországon. Az említett nyugati országoktól eltérően a hazai helytörténet egyik jellegzetessége volt, hogy hiányzott belőle a területi történet, nyilván nem függetlenül attól, hogy a középkor folyamán Magyarország területén Erdélyt, Horvátországot és a korán elveszített déli bánóságokat kivéve sajátos jogállású, önálló fejlődésű területek alig voltak. Ahol a középkori privilégiumok sajátos jogállású körzeteit teremtették, pl. az erdélyi vagy a felvidéki szászok esetében, a közös múlt feltárásában is születtek számottevő eredmények már a 18–19. század fordulóján is. A szűkebb értelemben vett helytörténetben azonban Béli Mátyás nagyszabású és félbemaradt kísérletét nem tekintve, sem a 18. század második, sem a 19. század első felében nem jöttek létre maradandó alkotások. A Tudományos Gyűjteményben, a Tudománytárban és más 19. század eleji folyóiratokban történt néhány kísérlet egy-egy mezőváros és kisebb település történeti múltjának felvázolására. Ez a helytörténetnek is tekinthető állapotunk még akkor is, ha e tanulmányok közül ma már a gyengébb-iradalom azonban igen változó színvonalú műveket alkotott. Ezt kell megke- zelnünk a századfordulón tömegesen megjelenő megyei monográfiáknak is, amelyek többnyire rostálatlan adatokat tartalmaztak az egyes települések történetével kapcsolatban. Maradéktalanul csak Csánki Dezso Európa-szerte páratlan történeti földrajzt is lehet dicsérni, amely nemcsak bázisát alkotta minden további helytörténeti kutatásnak a középkor vonatkozásában, de a településtörténet irányában is meghatározta a kutatások útját.

Ha az új alapokra helyezett helytörténeti kutatások eddigi eredményeit akarjuk nagyon röviden summázni, utalnunk kell a *tartalmi és metodikai megújulásra* és átalakulásra. Pesthy Frigyes és Tagányi Károly már a múlt században megfogalmazta, hogy a helytörténeti kutatás legfontosabb kerete Magyarországon a megye lehet, mert a legfontosabb politikai tényezőknek, a nemességnek a megye volt az autonóm testülete. Tagányi Károly 1894-ben megjelentetett tanulmányában, amelynek Vélémény a megyei monográfiák tervjára ügyében volt a címe, azt javasolta, hogy a feldolgozásból az illető terület szempontjából fontos adatok alkot-

nak a megye történetének anyagát, s ennek megfelelően az egyes községek történetének megírását tűzte ki a monográfiák legfontosabb feladatának. Ismeretes, hogy a Borovszky szerkesztette megyei monográfiák csak nagyon kis részben tudtak megfelelni e nagyon fontos követelménynek.

A megyei monográfiák folytatásának napjainkban a *helytörténeti lexikonok* tekinthetjük. Veszprém megyéé az úttörés érdeme, a folytatások azonban eléggé nehezen születtek. A tartalmi szélesedés a századfordulós megyei monográfiákhoz képest azonnal szembetűnik, a nagy apparátussal felkutatott új források módszertanilag is új eredményeket hozott. A rokon tudományok, a néprajz, régészet és művészettörténet kutatói is megtalálhatják az egyes községekre vonatkozóan azokat az alapvető történeti ismereteket, amelyekre saját kutatásaikhoz szükség van. A részleges megyei lexikonokat, amelyek egy-egy jellegzetes történeti forrásanyag alapján — az 1715–20. vagy az 1828. évi adóösszeírás felhasználásával — adnak helyzetképet egy-egy megye településeiről, már kevésbé tartjuk használatonak, különösen akkor, ha a megyék mai határait veszik figyelembe, s az országhatáron kívül eső települések adatait nem közlik.

A legnagyobb problémát a jelentheti, hogy a mai településállományból kiinduló kutatás nem veszi figyelembe a településtörténeti vizsgálatoknál azt a nagyon fontos tényt, hogy a középkori településhálózat erősen megriklt a századok folyamán nemcsak az Alföldön, hanem a peremterületeken is, s néhány megye kivételével (Vas, Zala, Trencsén) az újkori települések száma csak kis része, olykor csak fele, harmada a középkorinak. Minden falu történetében tehát átlagosan két-három település múltját kell keresnünk. Szerencsés és igen öröndetes kivétel a feldolgozások között a Heves megye községeiről készített alapos kötet, amely anyagát is módszerét tekintve ma még csaknem páratlanul áll, bár vizsgálatainak határául ez is a jelenlegi megyehatárt választotta.

A megyei helytörténeti lexikonok nagy munkatársi gárdát mozgattak meg, széles forrásbázisra épültek, de éppen ezért nagyon lassan születtek s születtek meg. Valószínűleg nagyon messze állunk még attól, hogy célnél tűzhetnénk ki valamennyi megye helytörténeti lexikonának elkészítését. Ez a történeti Magyarországra vonatkozóan valószínűleg nem is lehetne reális cél.

Nem irrális azonban annak feltételezése, hogy a jövőben egyre több falu- és városmonográfia születik. Egyes megyék helyzete ebből a szempontból nagyon különböző, vannak olyan megyék, amelyek valamennyi településének történetét valószínűleg sohasem lehet külön-külön megírni, így a feldolgozás formája csak a helytörténeti lexikon lehet. A sűrű faluhálózat Zala, Vas, Sopron megyékben s egyáltalán az Alföldet övező peremvidékeken bizonyára értelmetlenül tenné valamennyi település történetének megírását. Mert igaz az, hogy egy település történetét saját elszigetelt szempontjai szerint nem érdemes megírni. Ha bármely település múltját funkcionálisan kívánjuk megragadni, akkor a vizsgálatokat ki kell terjeszteni azokra a szervezetre kapcsolatokra is, amelyek az adott történeti korszakban a települést környezetéhez fűzték. Más szavakkal: Orszentpéter története nem lesz való történet az Ország egészébe való beillesztés nélkül, Berettyóújfalúé a Sárrett, Tokajé a Hegyalja, Szentgálé a Bakony nélkül. A település múltja természetesen nem oldható fel a tájban, de természetesen nem is választható el tőle.

A tágabb értelemben vett helytörténet megvalósítása felé az első lépést azok a településtörténeti kutatások tették meg, amelyek a falu-, me-

zováros-, városörténetet nem úgy értelmezték, hogy csak a mai település múltját kell feltárni, hanem a történelem során a mai település határában levő valamennyit. Ez önmagában is egy viszonyrendszer kibontásának lehetőségét teremtette meg.

Az említett célok megvalósításában legmesszebbre a Hajdú, Békés, Csongrád és Pest megyei települések monográfiái jutottak el. Közöttük Hajdú és Békés megyék településeinek monografikus feldolgozása csaknem teljesnek tekinthető, az egykori Hajdúkerület városai közül csak Vámspércnek nincs modern történeti feldolgozása, s Békés megye települései közül is csak 3—4 hiányzik.

Ha az új helytörténeti munkák legfőbb *tartalmi sajátosságait* kívánjuk feltárni, mindenekelőtt arra kell hivatkoznunk, hogy a feldolgozásokban háttérbe szorult a politikai történet, inkább csak a legújabb kor történetében uralkodnak a politikai történet szempontjai. Ez teljesen érthető is abban az esetben, ha a helytörténet valóban a hely történetének, és nem az országos történet gyenge visszfényének vagy kicsinyített másának tekintjük. Számottevő események a történeti múlt során az országos, és nem a helyi politikában történtek, a helyi politika jelenségeinek feignagyítása a múlt megmásmítását jelenthetné.

A korábbi helyzethez viszonyítva előrelépésnek tekinthető, hogy a régészeti kutatások eredményei többé-kevésbé szervesen beépültek a falu- és városmonográfiákba. A régészet mint önálló diszciplína saját kutatási metodussal rendelkezik, s kivül esik jelen vizsgálódásaink köréből. A műemlékvédelem és a néprajzi muzeológia szempontjaira is ügyelve, fel kell hívni a figyelmet azokra az eredményekre, amelyeket az újabb helytörténeti munkák a településtörténetben hoztak. A településtörténet alapvető forrásbázisát jelentő határleírások, a birtokperekben szereplő határkijelölések, az utak, hidak és más tájékoztató pontok felsorolásai, a régi térképeken szereplő utca- és dűlőnevek mind olyan történeti források, amelyek nemcsak a történetirő, de a muzeológus számára is fontos támpontokat jelentenek, és sok tanulsággal szolgálnak. Örvedetes, hogy ezeknek a forrásoknak a hasznosítása a legjobb monográfiákban maradéktalanul megvalósult.

Előrelépésként könyvelhetjük el a helytörténeti monográfiák eredményeit a történeti demográfiában. A legfontosabb termelőerő: az emberi munkaerő létszámának alakulásával, újratelmesítésével és egyéb kérdéseivel foglalkozó történeti demográfia sem nélkülözheti a helytörténeti megközelítést egy sor jelentős kérdés megoldásában. Így a rendszeres népszámlálások megindulása előtti időszakok statisztikailag is elemezhető forrásanyagának az úrbéres összeírásoknak, dézma- és dikajegyzekeknek felhasználhatósági körét a történeti demográfia valójában helytörténeti „mélyfúrások” segítségével jelölte ki. Ezek a kutatások egyértelműen kimutatták, hogy az említett összeírások névanyaga csak igen durva megközelítéssel alkalmas a népességszám meghatározására. E feudális kori összeírások két okból is torzítanak: egy sor társadalmi elemet nem tartalmaznak, s a háztartások számát kisebbnek mutatják a valóságosnál. A paraszti háztartások nagyságának meghatározásában éppen a helytörténeti kutató nem tud mit kezdeni az országos átlagos szorzószámokkal, mert a háztartások száma sokféle ok következtében vidékenként eltérő volt. A valóságos demográfiai mozgások megállapítására csak azok a kereszteselési, házassági és halálzási anyakönyvek nyújtanak biztos alapot, amelyek nagy tömegű névanyagát csak helytörténeti kutatómunkával lehet haszno-

sítani. Nagyrészt erre a forrásanyagra épül az a családrekonstrukciós módszer, amelynek segítségével fontos eredmények születtek nemcsak a különböző demográfiai mutatók, születésszám, gyermekhalandóság, átlagos életkor, természetes szaporulat stb. meghatározásában, de egy-egy területi közösség mobilitásának vagy stabilitásának vizsgálatában is. A család-szerkezetre vonatkozó néprajzi vizsgálatok biztos történeti fogódzót nyertek e demográfiai vizsgálatok eredményeiben.

Az új helytörténetírás legfőbb eredményének az elmondottak mellett *tartalmi szempontból a gazdasági és társadalmi jelenségek középpontba állítását* s a minél teljesebb feltárásukra irányuló törekvést tekinthetjük. Kiderült e monográfiákból: van jó néhány olyan kutatási terület a gazdasági és társadalmi élet múltja vizsgálatának, amely csak helytörténeti forrásanyag alapján, csak a helytörténetben kialakított módszer segítségével tárható fel. A települések mezőgazdasági jellegének megfelelően ezek az eredmények jórészt az agrártörténet területéről származnak. A helytörténeti vizsgálatok teremtették lehetőséget a mezőgazdaság-történet egyik nagyon fontos területére, a földművelési, határhasználati rendszerek árnyalt bemutatásához. Ismeretes, hogy az 1715—1720. és az 1828. évi országos adóösszeírásokban minden megyére és településre kiterjedt, statisztikailag is elemezhető forrásanyag áll rendelkezésünkre a határhasználat módjára vonatkozóan. Az 1894-ben alkotott mezőrendőri törvény felmérései során keletkezett iratanyag alapján a vizsgálatok kiterjeszhetők egészen a 19. század végéig. A változások fő vonalait statisztikai elemzésen országos átlagban nagyon jól bemutathatók. Az összeírások azonban csak néhány alapinformációt: parlagolás rendszer, két- és háromnyomás, szabad gazdálkodás stb. ismernek, s minden települést ezek valamelyikébe soroltak be, akkor is, ha valamilyen különleges földhasználati rendszer érvényesült. Ezeket az átlagostól eltérő formákat csak helytörténeti vizsgálatokkal, az adott településre vonatkozó gazdasági iratok, tanácsi határozatok és szabályok feltárásával lehet felderíteni. Két példára legyen szabad hivatkoznunk. Az alföldi nagy határu mezővárosok nagy többségében a 18. századtól kezdve elkülönítették egymástól az ún. szállásföldeket és ugartöldeket. Az elnevezések megtévesztőek, mert a szállásföldeken nem feltétlenül voltak állattartó szállások vagy földművelő tanyaik, s ugarföldeknek az országos gyakorlati elentétben nem az éppen pihentetett földet nevezték. Az elnevezéssel a határ két különböző használatú részét jelölték meg. A szállásföldeken valójában a szabad földhasználat érvényesült, s a közösség nem rendelkezett még azt sem, hogy szántóként vagy kaszálóként kell használni az ott levő földeket. E kötetlenség miatt is alakulhattak ki ezen nagyon könnyen szállások, illetve tanyaik. Az ugarföldek használatát a közösség szabályozta, s rendszerint földesúri vagy államhatalmi beavatkozásra itt igyekeztek nyomásos földhasználatot kialakítani, amelyet a kormányzatszervek is állandóan ajánlottak az alföldi településeknek. Hajdúnánáson az ugarföldeket négy dűlőre vagy járásra osztották, közülük egy 15—20 évig parlagként pihent, három pedig a háromnyomásos rendszer szabályai szerint váltogattak. Másutt csak három ugarjárás volt, s ezt a háromnyomásos rendszer szerint váltogatták. Gyomán a négy járásból kettőt vetettek, kettőt ugaroltak. Karcagon a két ugarjárás nem évente váltogatták, hanem a parlagrendszer szabályai szerint használták. Az egyiket 6—7 évig folytonosan szántották és vetették, míg a másik parlagon pihent, majd 6—7 évre a két járást megcserélték. E sajátos rendszereket a célszerűség, a talajadottságokhoz való alkalmazkodás, a termelési feltéte-

lek maximális figyelembevétele alakította ki, ismeretük nélkül aligha lehetne reális képet kialakítani e mezővárosok gazdálkodásáról. Nem értek azonban be az országos összeírás egyetlen kategóriájába sem, így holt nyomásos, hol parlagolós, hol szabad gazdálkodású helységeket írták össze őket. A helytörténeti kutatások során feltárt határhasználati formák nem egyszerűen csak árnyalatot jelentenek a földművelési rendszerek palettáján, de földhasználati magyarázatát olyan lényeges gazdálkodási rendszernek, mint a szállásos, tanyás gazdálkodás. Nem kell talán külön rámutatnunk, milyen a szerepük a hasonló jellegű kutatási eredményeknek a néprajzi vizsgálódásokban.

Eredményeket mutathat fel az újabb helytörténetírás a modern mezőgazdaság megteremtésében oly fontos különleges növénykultúrák: a kukorica, a répafélék, takarmánynövények, burgonya, dohány stb. elterjedésének kimutatásában. Ezek az ismeretek szintén nem nélkülözhetők a néprajz számára.

A tartalmi eredmények mellett — amelyeket még hosszasan lehetne sorolni — nem kevésbé figyelemre méltó a legkiválóbb helytörténeti monográfiák módszertani tanulságai. Ezek közül kettőt legyen szabad kiemelni: a minden korábbinál mélyebbre hatoló analízist és a vizsgálatok komplex jellegét.

A helytörténeti kutatók egy része olykor még ma is bizonyos kisebbségi érzéssel küzd, azt gondolják, hogy a téma körülhatároltsága és helyi kötöttsége a feldolgozó munkát is eleve alacsonyabb rendűvé, másodrangúvá teszi azokhoz képest, amelyek országos jelentőségű, ill. kihatású kérdéseket vizsgálnak. Egyet kell értenünk Vörös Károllyal: „alapvetően hamis nézőpont ez, hiszen egy munka rangját nem vagy legalábbis nem első-sorban tárgya határozza meg, sokkal inkább feldolgozásának színvonala és döntően eredményei, tanulságai”. Ebből a szempontból metodikailag a helytörténeti kutató sokszor jobb helyzetben van az „országos” kérdések vizsgálatánál. „A hely: falu, város, városnegyed, egy ház vagy akár egy táj konkrét határai által egybefogott, és azokon belül valamilyen fajta szerves közösséggé is összeszerveződött, egybekapcsolt társadalom, e kapcsolatok szerves voltánál és már csak viszonylag korlátozott méretéinél fogva is kiváló lehetőséget nyújt a vizsgálat olyan elmélyítésére és ugyanakkor lehetőleg teljessé tételére, mely a társadalom, a gazdaság, a kultúra alakulását, mozgását — és ami a legfontosabb: annak törvényszerűségeit roppant közelről teszi megfigyelhetővé.” Ezáltal az analízis másutt el nem érhető mélységeig hatolhat.

Ugyanilyen módszertani előnye a helytörténeti kutatásnak a komplexitás mindennél teljesebb megvalósíthatósága. A kutatóknak lehetősége van egy adott község történetét a fejlődését alakító legfőbb összetevők: a gazdasági élet, a településforma, a társadalom, a politika és kultúra együttes eredményeként feltárni, míg az országos történet kutatójának erre csak a legtrikáiban nyílik alkalmuk. Nem állíthatjuk, hogy a módszertani előnyöket ma már minden helytörténeti munka megvalósítja, de határozottan érezhető a törekvés és lehetőségek kiaknázására.

Az elmondottak után könnyen támadhat a hallgatóságnak az a benyomása, hogy az újabb helytörténetírás termékei hibátlan alkotások. Erről természetesen szó sincs! E rövid sommázatban, ahol mégis inkább az eredményeket kívánjuk méltatni, fel kell hívniuk a figyelmet arra, hogy még a legkiválóbb munkák színvonala is egyenetlen, a feldolgozások során gyakran keletkeznek belső aránytalanságok. A tárgy közelsége olykor

aránytévesztésre ösztönöz, a kutató sokszor elidőz jelentéktelen, mellékes kérdéseknél, s nem fordít a kutatás során sem figyelmet lényeges mozzanatokra. A korábbi korszakok örökségeként sokszor a legjobb helytörténeti kutatók is nehezen tudnak a sémáktól és az előre gyártott klisék alkalmazásától szabadulni, különösen az egyébként örövendésen középpontba állított társadalmi kérdések, osztály- és rétegvizsgálatok elemzésénél. Hejlyenként kísért a provincializmus veszélye is, különösen a mikroökómia jelenségeinek elemzésekor, amelyek nehezen illeszthetők az országos képbe, ha a szerző maga nem kívánja a csatlakozó pontokat is feltárni. Öszszességében azonban az eredmények — úgy véljük — felülmúlják a hiányosságokat, s a helytörténetírás már eljutott arra a szintre, hogy szilárd bázisa lehet nemcsak más irányú történeti kutatásoknak, de a rokon tudományok: a néprajz, a nyelvészet számára is van mondanivalója.

Ha most már az elmondottak összegzéseként azokra a mozzanatokra kívánunk a helytörténeti monográfiák új eredményei alapján rámutatni, amelyek felhasználhatóvá teszik ezeket az eredményeket a műemlékvédelemben és a néprajzi muzeológiában, tulajdonképpen csak az első esetben vagyunk nehéz helyzetben. Igaz ugyan, hogy az újabb helytörténetírásban kevés olyan monográfia született, mint az orosházi, a hajdúszoboszlói vagy mezőberényi, amelyben a történeti anyagot teljes néprajzi feldolgozás egészíti ki, mégis azt mondhatjuk, hogy a csak történeti, tehát bizonyos szempontból csökkenő tekinthető falu- és városrésztételek is használhatók a néprajzi kutatásban, mert lehetőséget nyújtanak a történeti alapok megragadásához. Talán csak a folklor van hátrányosabb helyzetben, mert a monográfiák művelődéstörténeti anyaga általában eléggé szegényes. Ez azonban nemcsak a helytörténetírás, hanem az egész magyar történetkutatás betegsége.

A helytörténet tárgyválasztása és kutatásának tematikája eivben nem zárja ki annak lehetőségét, hogy akár egy-egy épület, városrész, utca stb. legyen a történeti feltárás célja. Ez azonban ma még legfeljebb a történeti városok múltjának kutatásában valósul meg, s a kisvárosok és falvak esetében a műemlékvédelem szakembereinek maguknak kell feltárni a védett épületek, ill. épületrégiók múltját. Ha a helytörténet a jövőben valóban segíteni kíván a műemlékvédelemben, nem rekeszheti látóhatáron kívülre a sajnálatosan fogyatkozó népi műemlékeket sem. A különböző szakemberek együttes munkája, amely leginkább a múzeumok kereteiben valósulhat meg, előrelépést jelenthet e területen is.

Jelentős tudományos-közművelődési események

Ok. 15-én Hajdúszoboszlón, a SZMT tanfolyamán ankétot tartottak Új nézőpontok a történelem szemléletében, a helytörténetkutatásban címmel (Dankó Imre, Szendrey István). 18—19-én volt Kecskeméten a Magyar Népművelők Egyesülete első *vándorgyűlése* (Pozsgay Imre, Gyarmati Kálmán). Nov. 17—18-án Józsa nagyközségi tanácsa a helyi művelődési házban *Építési Napokat* rendezett a korszerű, a mindenféle szempontból értékes építkezés kérdéseiről (Kádár Lajos, Halmosi Zsolt, László Gábor, Priskin Gyula, Kiss Tamás, Szenté Gábor, Csonka László, Méhész Antal, Horváth Sándorné). 20—21-én rendezték meg a *Debreceni Irodalmi Napokat*. 30-án volt a *Korunk valósága '80* döntője. Dec. 12-én Hajdúnánáson több részből álló ünnepséggel emlékeztek meg a hajdúk letelepítésének és ezzel együtt Nánás várossá válásának 375. évfordulójáról.

A DÉRI MÚZEUM LEGÚJABBKORI TÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉNEK KÉT ÚJ DARABJA

ROMÁN MÁRTA

„A Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara évek óta állandóan kereste az alkalmakat, és minden alkalmat. Így is ragadott arra, hogy a Tiszántúli Mezőgazdaságának és agrárlakosságának az országos állapotoktól eltérő különleges helyzetére és ezen vidék mezőgazdaságának rendkívüli nehézségeire az illetékes tényezők figyelmét felhívja, és ezen helyzet által indokoltan különleges, rendkívüli intézkedéseket sürgetett ezen ország rész ágártermelésének támogatására.”¹ Így kezdődik az a kiadvány, melyet a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara gondozásában adtak ki 1934-ben, s melyben a kamara tagjai egy kiküldött szakmai bizottsággal együtt elemezték előadások keretében a Tiszántúli gazdasági életét, az itt élő agrárlakosság válságos helyzetét az 1929-től 1933-ig tartó gazdasági világválság utáni években. Hogy a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara valóban próbált a birtokos és nincstelen agrárlakosság érdekében eredményt elérni, erre utal a kamara egy korábbi, 1931-ből származó beadványa.

1931. augusztus 27.

Inségakciók szervezése a mezőgazdasági dolgozók javára

A Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara beadványa Bihar vármegye alispánjához
1931/1931.

Bizalmas

Méltóságos Alispán Úrnak

Berettyóújfalu

Bizonyára nem ismeretlen Méltóságod előtt azon rendkívül súlyos helyzet, amelybe a vármegye számos községének gazda és földmunkás lakossága jutott az általánosult mezőgazdasági válság és különleges természeti csapások folytán rosszul sikerült termés nyomán. Kötelességünknek ismerjük azonban, hogy a magunk részéről is felhívjuk erre Méltóságod szíves figyelmét és tisztelettel felkérjük, hogy a közelgő tél előtti méltóztatások a vármegye agrárlakosságának helyzetét alapos gondossággal megvizsgálja és megfelelően felkészüljön arra, hogy a hatósági inségakciók a nyomorba jutó tömegeket a téli hónapokon átsegíthessék.

Cél szerdnek tartanánk, hogy a téli borzalmainál rettegő nincstelenek idején biztatást és reményt nyernének a közigazgatási hatóság részéről is, hogy éhínségtől nem kell tartaniuk, mert élelemmel ellátásukról gondoskodás fog történni. Ezáltal elejét lehetne venni a községekben esetleg felburjánzó izgatásoknak és annak, hogy a kétségbeesés szélén álló tömegek esetleg meggondolatlan és jóvátehetetlen cselekedetekre ragadtassák el magukat.

Abban a reményben vagyunk, hogy a jelenlegi rendkívüli nehézségek csak átmenetnek és legrovidebb időn belül édeszéd intézkedések fognak történni a gazdaságtudalom tarthatlan helyzetén enyhítés érdekében. Addig is azonban az adott helyzettel kell számolnunk, és felkészülnünk arra az esetre is, ha a várt javulás nem következik be. Ebben a meggondolásban ismételtlen Méltóságod szíves figyelmébe ajánljuk fenti javaslatainkat.

Fogadjja Méltóságod őszinte tiszteletünk megnyilvánítását.
Debrecen, 1931. augusztus 21.

A Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara nevében:

Vay elnök

Jelzete: H.-B. m. l. IV. B. 404/a. 237. Bihar vármegye alispánjának irata. Közigazgatási iratok. 7843/1931. sz.

Különösen szükségeseek voltak a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara ilyen irányú erőfeszítései az 1929—1933-as gazdasági válság idején és az azt követő időszakban. „A mezőgazdasági munkabérek a válságot követő években nyomorúságosok voltak. A válság alatti helyzettel eltérően — amikor az uradalmak az olcsó terménnyel fizetett részes munkásokkal dolgoztattak — 1934 után inkább napszámásokat alkalmaztak, míg a terményeket drágán eladták. A nyári napszámások még 1936-ban is igen alacsonyok voltak, s a munkások által követelt »legkisebb napszámabérek« megállapítását — (azt a bért, amelynél kevesebbet hivatalosan nem volt szabad kifizetni) — a hatóságok húzták-éhalasztották.”² „Igen nyomorúságos volt a cselédek helyzete is. Az előző évekhez viszonyítva a béruk csökkent. Évi képzézből 20 pengőt nem haladta meg, a természetben járandóság kifizetésekor számtalanszor becsapták őket. ... Hajnali 2 órakor felkeltették őket, és este 9 után térhettek nyugovóra. Se ünnepnapjuk, se vasárnapjuk nem volt. Munkahelyüket engedély nélkül nem volt szabad elhagyniuk. Még a legszemélyesebb ügyeiket sem intézhették szabadon. Egyes uradalmakban még a házássághoz is engedély volt szükséges. A munka közben merokkant cselédek nem kaptak baleseti segílyt, kártérítést, hanem irgalmatlanul elbocsátották őket. Hasonló sors várt az öreg cselédekre is.”³

Ennek a nyomorúságos korszaknak két érdekes, gazdaság- és helyörténetileg figyelemre méltó dokumentuma került nemrégiben a Déri Múzeum tulajdonába s a Legújabbkörtörténeti Gyűjteménybe. Az egyik dokumentum szorosan kapcsolódik a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara ténykedéséhez, a másik a mezőgazdasági cselédsors és -élet egy hiteles emléke.

Tartalmát és külső formáját tekintve is számottevő és egyedinek tekinthető gazdaságtörténeti emlék az az elismerő oklevél, melyet a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara bocsátott ki 1936-ban Czeglédi Lajos mezőgazdasági cseléd részére. A tulajdonos tudomása szerint hasonló tartalommal és formával még egy létezik ebből az oklevélből az országban. Papírja sárgult, szílei szakadozottak, 56×44 cm nagyságú. Érdekesége, hogy a közepén levő felirat körül Dienes János grafikai láthatók, melyek különböző mezőgazdasági munkafázisokat ábrázolnak: szántás, boronálás, cseplés. Kétoldalt két nagyobb méretű álló paraszttal, vállukon kapváll, illetve kaszával. Az oklevél nyomtatott betűs felirata: TISZÁNTÚLI MEZŐGAZDASÁGI KAMARA DEBRECZEN CZEGLÉDI LAJOS HÜSEGES, HASZNOS ÉS SZORGALMAS MUNKÁSSÁGBAN ÉVEK HOSSZÚ SORÁN ÁT BUZGÓ KITARTÁSÁÉRT EZEN ELISMERŐ OKLEVÉLÜNKKEL TŰNTETTŰK KI MAGYAR GAZDA ÉS MAGYAR MUNKÁS: TESTVÉREK ÉS EGYMÁSRA UTALT MUNKATÁRSAK: HAZÁNKAT ÚJRA NAGGYÁ ÉS DICSŐSÉGESSÉ CSAK AZ ÁLDOTT SZENT MAGYAR FÖLDETT MŰVELŐK ÖSSZETARTÓ ÉS BUZGÓ MUNKÁJA TEHETI

DEBRECZEN, 1936 július

Alul közepén a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara pecsétje, kétoldalt pedig az elnök, báró Vay László, és az igazgató, vitéz Czeglédi Béla aláírása. Déri Múzeum, Legújabbkörtörténeti Gyűjtemény, VIII. 80. 12. 2.

Az oklevél tulajdonosáé volt a másik, kevésbé egyedi darab, a szárad-előn kiadott cselédkönyvek egyike. Kék vászon borítású, 25 cm×11 cm nagyságú. Kívül fehér címkén kézírással ráírva: Czeglédi Lajos cselédkönyve. Belül az első oldalon a cselédkönyv kiállításának pontos helye és

A VÁROSIASODÁS NÉPESSÉGTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI A 14—15. SZÁZADI DEBRECENBEN

SZATHMÁRY LÁSZLÓ

ideje: Szolgálati cselédkönyv Czeglédi Lajos gazdasági cseléd részére; Törvényhatóság: Hajdú; Járás: hajdúszoboszlói; Község: Hajdúszóvát. Kiadta: 1908. évi okt. hó 18. napján a községi előljáróság. Alul a jegyző és főbíró aláírása. Benyomva a cselédkönyv száma, mellette 30 filléres bélyeg, hajdúszóvát községi pecséttel lepecsételve. Baloldalon viaszpecsét: HAJDÚ VÁRMEGYE HAJDÚSZÓVÁT KÖZSÉG 1901.

A következő oldalon hivatalos hatósági bejegyzés: „a szülei beleegyezést tárgyaló nyilatkozat az 1903 sz. a. van elhelyezve a levéltárban”. A tőloldalon Czeglédi Lajos részletes személyleírása és saját kezű aláírása.

A cselédkönyv 79 lapos, a további oldalakon nyomtatott formában közli a cselédségre vonatkozó egyes törvénycikkeket: Az 1907. XLV. törvénycikk a gazda és a gazdasági cseléd közötti jogviszony szabályozásáról; 1900. évi XVI. törvénycikk a gazdasági munkás- és cselédsegélypénztárról; 1902. évi XIV. törvénycikk a gazdasági munkás- és cselédsegélypénztárról szóló 1900. XVI. törvénycikk kiegészítéséről.

Az utolsó lapokon a szerződésre, illetve elszegődésre vonatkozó részek vannak: A gazda neve, lakhelye; A gazdasági cseléd milyen szolgálatra szegődött (béres? kocsis? pásztor? vadór? gulyás? kanász stb.); Mennyi időre szegődött a cseléd (mikor kezdődött a szolgálat s meddig tart?); A szerződés teljesítésének vagy felbontásának igazolása; a gazda aláírása. Déri Múzeum, Legújabbkörtörténeti Gyűjtemény, VIII. 80. 12. 1.

JEGYZETEK

1. A Tiszántúl mezőgazdasága az 1934 tavaszán kiküldött miniszterközi szakmabizottság számára rendezett debreceni gazdaértekezlet tükrében. Debrecen, 1934. 3.
2. Kiss Dezső: Parasztors-parasztgond 1919—1944. Bp., 1960. 163.
3. Kiss D. I. m. 167.

Megnyílt a Medgyessy centenárius hagyatéki emlékkiállítás

Okt. 26-án a Medgyessy centenárius bevezető rendezvényeként a Déri Múzeumban megnyílt a Medgyessy centenárius, hagyatéki emlékkiállítás. A kiállítás mindaddig fennáll, amíg el nem készül az önálló Medgyessy Múzeum épülete (Péterfia u. 28.). A kiállítás megrendezését és bemutatótát hosszantartó szorgos munka előzte meg, mert a hagyatéki anyagot előbb nyilvántartásba kellett venni, majd kiválogatni belőlük a kiállítandó darabokat és aztán ezeken az alkotásokon kellett elkezdni a hagyatéki anyag konzerválást, illetve restaurálást. A kiállítás Medgyessy gipsz-, agyag-, kő-, bronz szobrain, domborművein, festményein és grafikáin kívül gazdag ereklye-részt (Medgyessy Ferenc személyes tárgyai, eszközei stb.) és dokumentációs anyagot (személyi okmányok, dedikációk, kitüntetések, fényképek, kéziratok stb.) is tartalmaz. A kiállítást Sz. Kürti Katalin rendezte. A kiállításhoz gazdagon illusztrált katalógus is készült. A kiállítással párhuzamosan Medgyessy vándorkiállításunk is készült, amit a kiállítás megnyitásával egyidőben indítottunk el útjára. A Művelődési Minisztérium felkérte a Déri Múzeumot, hogy egy Varsóban, Szófiában és Sumenben bemutatandó Medgyessy kiállítást állítson össze és rendezze meg.

Debrecen középkori népességének embertani arculatáról nagyon keveset tudunk. Ennek az az oka, hogy még nem tártak fel olyan temetőt, amely a város népességéről legalább egy rövid időszakra vonatkozóan is átfogó képet nyújtana. Miután egyetlen rendszeresen feltárt és minden részletében megmentett temető a nyitva maradt több lehetőséget nyújt a biológiai rekonstrukcióhoz, mint több, különböző, hézagosan megőrzött temetőrészt, a Debrecen környéki leletek vizsgálata az alapadatok regisztrálásán túl érthetően nem kecsegtetett jelentősebb eredményekkel. Hogy ennél többre is vállalkozhatunk, arra a különböző időszakokból származó leletek morfológiája közötti tendenciózus eltérések hívták fel a figyelmet.

A Déri Múzeumban őrzött 12—16. századi csontvázeleteket időrendi megoszlásuknak megfelelően két csoportra célszerű osztanunk. Az elsőbe azokat soroljuk, melyek olyan temetőkből vagy temetőrészekből származnak, ahol a temetőhasználat még az Árpád-korban kezdődhetett, de a temető felhagyása a 14. századnál nem későbbi. Esetünkben ezek a 12—14. századra terjednek ki. A Perzse-dombon feltárt hajdani szalóksámsóni temető 12—13. századi csontvázai (Zoltai, 1916) és a mai Nagycserén települt Soma 13—14. századi feltárt temetőrészeitek leletei (Zoltai, 1925a) mellett ide sorolható a Déri Múzeum alapozásakor megbolygatott Árpád-kori csontváz (Zoltai, 1927) és talán még egy — a Nagytemplom mellett felszínre került — koponya (Zoltai, 1926). A másik csoportba azon temető leleteit sorolhatjuk, melyek igazoltan Árpád-kor utániak, tehát legkorábbi esetben is 14. századiak. Ilyenek a 14—15. századi szentpáltelek (Zoltai, 1929), a 15. századi macsiai (Zoltai, 1913), az ezekhez feltételezhetően hasonló korú Kossuth utcai és halápi leletek, a 16. században még lakott Boldogfalva temetőjéből származó csontvázak (Sőregi, 1941), a hajdani ferencdéri klostor és a Mindszentek kápolnája mellett feltárt 14—15. századi temetkezések (Sőregi, 1936, 1941).

Nyilvánvaló, hogy ezek csak minimális mértékben reprezentálják Debrecen környékének 12—16. századi népességét, de jelenlegi tudásunk szintjén egyféle keresztmetszetet adhatnak arról. Miután mindkét csoport leletei több leelőhlyről származnak, eléggé meglepő, hogy külön-külön viszonylag egységes képet mutatva tendenciózus különbség van morfológiájuk között.

A korábbiak (12—14. századok) esetében a hosszúfejűség (dolichokrania) dominál, míg a későbbieknél (14—16. századiaknál) a rövid fejűek (brachykranok) vannak túlsúlyban. A korábbiak alacsony vagy közepesen magas agykoponyájúak (chamaeokranok vagy orthokranok). Magas agykoponyájúak (hypsikranok) a korai leletcsoportban nem találunk. A későbbi csoportban viszont épp ezek dominálnak. Ugyanezt a különbsé-

get tapasztaljuk, ha az agykoponya magasságát nem az agykoponya hosszához, hanem a szélességéhez viszonyítjuk. Emellett a későbbi csoport esetében a homlok és az arc (beleértve a felső és az alsó állkapcsot) szélessége nagyobb, mint a korábbi csoporté (euryprosopabbak, brachystaphylinebbek).

Ezek a nem várt, határozott eltérések intenzív népmozgásokat sejtetnek: mintha a 14–15. században kicserélődött volna Debrecen környékének népessége. Intenzitáson túlmat a többi alföldi falutól a 13. század elején még alig különböző Debrecen, Szentlászló, Torna (Boldogasszonyfalva) és a feltételezett Szentmihály közötti népmozgások hatásán. Úgy tűnik, hogy az egymáshoz közeli településekből kialakult város népességének későbbi arculatát nemcsak a közöttük végbement népességcsere (összeházasodások, áttelepülések) befolyásolták. A kérdés megoldása tehát nem a helyi népesség belső dinamikájának elemzésében rejlik. Azokat a történeti tényezőket kell elsősorban számba vennünk, melyek a 15. század elejére Debrecen már népességének számát tekintve is kiemelkedő jelentőségű településsé formáltak. Módy György becslése szerint a 13. század végén Debrecen és Szentlászló együttes népessége közel 2000 lehetett, ami a 14. századra 4500–5000-re nőtt, és a 15. században már elérte a 8000-t is (Módy — sajtó alatt). Balogh István a 14–15. század fordulóján ennél nagyobb (8–9000) lélekszámot tételez fel (Balogh, 1973). A népesség száma tehát a 15. századra olyan mértékben megnőtt, amely növekedés csupán az említett települések reprodukciója révén nem valósulhatott meg. A népességzaporulat indítékát keresve így elsősorban nem a viszonylag közeli, egymással lassan összeépülő települések helyi népességeinek intrinszc adottságaival, hanem inkább az általuk megteremtett érdekszférák vonzással kell számolnunk.

Elsősorban a Debreceni család „városszervező” tevékenységére utalhatunk, melynek eredményeként Debrecen a 14. század első felére már jelentős uradalmi központtá fejlődött. A népesség száma ekkorra már messze meghaladta a néhány száz fős alföldi falvakét. A fejlődés töretlen-ségét I. Lajos 1361-ben, Zsigmond 1405-ben kiadott kiváltságlevelének és a mezőváros önállóságát tovább bővítő okleveleknek jól kihasználhatóságát biztosították. Így a 15. századra Debrecen az Alföld egyik jelentős gazdasági és vásárközpontja lett. Közben tekintélyes területek jutottak a város közösségének birtokába. Közöttük több olyan, a 14. században még lakott település is volt, melyek a 15. századra fokozatosan elnéptelenedtek (Balogh, 1976, Módy, 1972, Zoltai, 1925b, 1936).

A környékbeli falvak elnéptelenedése már jelez valamit számunkra Debrecen népességének számbeli gyarapodását, a korábbi embertani arculat gyökeres megváltozását illetően. Ahogy nőtt a város gazdasági vonzáskörzete, úgy nőtt a város élőnyeivel élni akarók száma is. Így környékén egyre táguló „genetikai vonzáskörzet” bontakozott ki. A különböző irányból betelepülők hozhatták létre azt a látszatot, hogy Debrecen környékén és feltételezhetően Debrecenben is a korábbi népesség jótórnám, „kicsere-lődött”. Ez azonban helytelen kifejezés, mert itt valójában nem népesség-cseréről van szó, hanem arról, hogy a korábbi helyi népesség és a betelepülők aránya 100–200 év alatt döntően az utóbbiak javára dőlt el. Így azt is mondhatjuk, hogy nem a helyi népességbe olvadt be a betelepülők tömege, hanem fordítva: a betelepülők „formáltak a maguk képeire” az egyre inkább kisebbséget képviselő helyi eredetű népesség korábbi morfológiái

arculatát. A fenti folyamat ahhoz hasonlatos, amit ma „a város elszívó hatásának” nevezünk.

A tulajdonképpeni mesterségesen szelektált és mennyiségileg is szérény leletanyagból levonható következtetéseknek azonban ezeken túlme-nően van egy szépségihája. Túlságosan indirekt érveken alapulnak. A leletek zöme ugyanis nem Debrecenből, hanem Debrecen környékéről származik. Úgy is mondhatjuk, hogy a környező területek népességeinek struktúrájában bekövetkezett változásokat vetítettük rá a népmozgásokat egyre jelentősebben befolyásoló Debrecen korabeli népességének arculatára. E népeségtörténeti folyamat ennél meggyőzőbb vizsgálatához szükséges közvetlen bizonyítékok még ma is a város legjelentősebb középkeri temetőjében: az Árpád-kor végén épült Szent András-templom (amelynek alapjaira később a Nagytemplom építették) mellett, a hajdani temető-kertben nyugszanak. Hogy rendelkezésünkre állnak azok a leletek, melyek alapján ez a hipotézis megfogalmazhatóvá vált, végeredményben száza-dunk első felében a múltjuk iránt érdeklődők figyelmén, elhivatottságán múlott. Ma még a további megismerés lehetőségei is adottak. Csak időben éljenek velük, akik ezekkel élhetnek is.

IRODALOM

- Balogh, I. (1973): A cívisek világa (Debrecen néprajza). Gondolat, Budapest.
 Balogh, I. (1970): Adatok az alföldi mezővárosok határháználathoz a 14–15. században (Debrecen határának kialakulása). A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Evkönyve (Debrecen), 3: 5–23.
 Módy, Gy. (1972): Hajdú-Bihar megye településtörténeti vázlata a tatárjárástól a hódoltság megszűnéséig. Hajdú-bihari kéziratos térképek. Hajdú-Bihar megyei Levéltár Közleményei (Debrecen), 1: 171–196.
 Módy, Gy. (sajtó alatt): A falutól a mezővárosig. Debrecen monográfiája. Debrecen.
 Sőregi, J. (1936): Régi sírok a Dégenfeld tér 7. sz. telken. DMÉ 1935. (Debrecen), 55–57.
 Sőregi, J. (1941): A múzeumi tisztviselők tudományos munkája 1939-ben. DMÉ 1939–40. (Debrecen), 17–45.
 Zoltai, L. (1913): Macs — hajdan Hosszúmacs — története és temploma. DJ 1912. (Debrecen.), 30–47.
 Zoltai, L. (1916): DJ 1914–15. (Debrecen), 12.
 Zoltai, L. (1925a): DJ 1924. (Debrecen), 8–9.
 Zoltai, L. (1925b): Települések, egyházak és egyháziatlan falvak Debrecen város mai határa és külső birtokai területén a 11–15. századokban. Méltus, Debrecen.
 Zoltai, L. (1926): A múzeum évi gyarapodása. DJ 1925. (Debrecen), 15.
 Zoltai, L. (1927): A múzeum évi gyarapodása. DJ 1926. (Debrecen), 22.
 Zoltai, L. (1929): Puszta-monostori középkori temető. DJ 1928. (Debrecen), 43–44.
 Zoltai, L. (1936): Ismeretlen részletek Debrecen múltjából. II. Debrecen határának kialakulása és birtokainak megszerzése. III. Debrecen határperet a hortobágyi puszták történetével kapcsolatban. (Debrecen), 69–228.

Bethlen emlékkiállítás a Református Kollégiumban

Ok. 17-én Bartha Tibor nyitotta meg a kollégiumi Nagykönyvtár dísztermében rendezett Bethlen Gábor a református fejedelem című rendkívül gazdag, sokrétű, a nagy fejedelemnek méltó emléket állító kiállítást.

ÖSSZEGZÉS SARKADI IMRE ELBESZÉLÉSEINEK SAJTÓ ALÁ RENDEZÉSE UTÁN*

CSONTOS SÁNDOR

A töredékeket és a variánsokat nem számítva is több mint száz novellát, elbeszélést írt Sarkadi Imre. Ezek közül gyűjteményes kötetibe csak harminchármat vett fel (ide számítva a *Tanyasi dűvödöt* is, amelyet a posztumusz kiadások a regények között szerepeltetnek), de folyóiratokban, heti- és napilapokban sem közölte valamennyi kispőzóját. Halála után válogatott műveit B. Nagy László rendezte sajtó alá *A szökevény* címmel két kötetben. A *Szökevény* második kötetében kaptak helyet az elbeszélések és karcolatok. Itt jelent meg először nyomtatásban *Az ónamító halála*, a *Szilassy és Drashe*, a *Párba* az igazságért, a *pohártól a traktorig*, a *Vagányok*, a *Pályaválasztás*, *A drót* és a *Farkaskaland*, az utóbbi kettőnek a sajtó alá rendező adott címet. B. Nagy László vállalkozott néhány olyan kispőzói írásnak a kötetbe foglalására is, amelyeket Sarkadi utolsó novellás kötetének kiadása után írt, de a korábbi évektől is szerepelt *A szökevényben* hét, kötetben addig meg nem jelent írás. A kötetben először között novellák közül négyet Sarkadi fel is akart venni az ötvenes-hatvanas évek fordulóján tervezett könyvébe — ahogy a *Négyszög-ötszög* című darab-töredékének kéziratán fennmaradt kötetterve tanúsítja. Három kispőzóját után a *Pokolraszállás*, a *Szégnyen*, a *nyeremény* és a *Memento* következett volna, s szerepelt volna ebben a gyűjteményben az Új Hang 1956. májusi számában publikált *Párba* című elbeszélés is, amely azóta sem jelent meg újra.

Amikor az 1973-ban megindított Sarkadi-életműsorozatban a kispőzói művek kiadására került sor, a *Novellák* című kötet szerkesztője, Szalai Anna tizenkilenc írást csatolt B. Nagy anyagához *Közetben meg nem jelent novellák* címmel. Ezek közül a *Holló a hollónak* az író önálló könyve volt 1948-ban — így indokolatlanul szerepelt ebben a fejezetben —, a *Szerelmek* a Sarkadi *Veréb-dűlő* kötetében megjelent elbeszélés fogalmazványa, az *Útközben* pedig ugyancsak a *Veréb-dűlőben* kiadott *Két malomkő között* variánsa volt. A *Szerelmek* és az *Útközben* a hagyatékban talált eredeti gépiratok alapján került a kötetbe, a többi itt szereplő írás közlésének alapját is eredeti gépiratok és újságvivágatok adták. Szalai Anna jelezte, ha a fejezetbe cím nélkül maradt novellát vett fel, a szögletes zárójel a *[Barátság]* esetében azonban hiányzik.

Három évvel az életműsorozatbeli novelláskönyv megjelenése után, 1978-ban fogtunk hozzá Sarkadi Imre feleségével az elbeszélések újabb sajtó alá rendezéséhez. Feladatunk volt a B. Nagynál megjelent írásoknak az utánnomások következtében létrejött szövegromlásait kijavítani, s valamennyi szöveget az író által utoljára jóváhagyott kiadásokkal, illetve

* Sarkadi Imre: *Elbeszélések*. Bp., 1980. Sajtó alá rendezte Sarkadi Imréné és Csontos Sándor.

kéziratokkal egybevetni. Át kellett gondolnunk a novellák kronológiájának kérdéseit — hiszen kötetünk szerkezete az időrenden alapul —, s a rendelkezésre álló kevés adat segítségével az író életében meg nem jelent novellák többségét datálunk. Ezenkívül át kellett tekintetünk a kéziratok hagyatékot, a fennmaradt újságvivágatokat, az újságban közölt, újabban feltárt művek xeroxmásolatait, hogy ne maradjon ki gyűjteményünkbeli fontos elbeszélés.

A kiadó az előző kiadáshoz képest nem kívánta a könyv terjedelmét növelni, így az 1975-ös *Novellákban* megjelent művek közül tizenhatot elhagytunk, hogy helyükre tizennyolc más írást vehessünk fel. A kihagyott munkák közül az *Árvizesek* szerepel az életműsorozat *Cikkek, tanulmányok* című kötetében, teljes szövegével. (A *szökevénybe* való felvételekor B. Nagy László egy folyóiratoldalt elhagyott belőle. Ugyancsak hiányosan, utolsó bekezdése nélkül szerepelt *A szökevényben* és a *Novellákban* a *Népgyűlés és hitvita* című írás, amelyet szintén elhagytunk.) Sarkadi a *Szerelmek* című elbeszélését az *Út a tanyákról* című drámájába, a *Tavaszi történetet* az *Elveszett paradicsomba* építette bele, ezeket is elhagytuk. A *Kis madár lába* cselekménye pedig részét adja az általunk először között *Párba* filmnovellának, így ezt sem vettük föl az *Elbeszélések* című kötetbe. Az *Útközben* helyett a végső változatot, az említett *Két malomkő között* közöttük, ahogy a *Szerelmeknek* is a *Veréb-dűlőben* megjelent szövegét adtuk. Kilenc más novella helyére Sarkadi halála után gyűjtemény kötetben meg nem jelent írásokat vettünk fel, jelentősebbeket elhagytotaknál, illetve olyanokat, melyek új vonásokkal gazdagították az író novellaművészetét. Hogy az újonnan között írásoknak mi az eredeti leltőhelye, az szerepel az *Elbeszélések* jegyzetében, ezekről a novellákról ezért csak azt mondom el, hogy a kéziratban maradt műveket a kötet előtt a *Népszavában*, az *Új Írásban*, illetve a *Hajdú-bihari Naplóban* is közreadtuk.

A novellák keletkezéstörténetéről szóló összegzésnek lehet majd feladata annak bizonyítása, hogy az író életében meg nem jelent kispőzókak milyen érvek alapján datáltak, ilyen összefoglalásra azonban csak később kerülhet sor: remélhetőleg még előkerülnek olyan adatok, amelyek segítségével néhány novella megírásának idejét még szűkebb határok közé lehet majd szorítani. A datálásokkal kapcsolatban csak az újabb eredményekről kívánok ezúttal beszámolni. Az *Elbeszélések* szedésében közbe került elő a *[Barátság]* című novella szinopsza a *Négyszög-ötszög* című darab-töredék tartalmazó füzetben, s ez valószínűleg teszi, hogy az írás nem 1947–48-ban íródott, hanem egy évvel később. Ezt a korrekutúrát javítva jelezük is. Ugyanekkor módosítottunk a szöveg egyértelmű utalása alapján a *Szilassy és Drashe* dátumán, még ha kötetünk időrendjét emiatt itt meg is kellett bontanunk.

A Rádió írott dokumentációs archívumának anyagát áttekintve — már a kötet megjelenése után — sikerült még két írás keletkezésének évszámát valószínűsíteniük: az *Elbeszélésekben* között évszámoktól eltérően a *Szürretkort* és a *Baleset [Pölöske]* című novellát 1959-ben írta Sarkadi. Az utóbbinak az írótlól származó címvariánsát is megtaláltuk a Rádióval, a következő kiadásokban ez az *Ember és ló* cím fogja az írást megkülönböztetni a másik *Baleset* című novellától.

A kötet szerkezetéről csak annyit, hogy az ugyanazon évben keletkezett, illetve megjelent írásokat megkíséreltük úgy elrendezni, hogy az egymást követő művek erősítik egymás gondolatát.

KORREFERÁTUM KOSÁRY DOMOKOS A MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI DISZCIPLÍNÁK CÍMŰ ELŐADÁSÁHOZ*

VOIGT VILMOS

A kiadó lehetőséget nyújtott arra, hogy a novellák párbeszédeiben a szöveget mégis az akadémiai helyesírás normáihoz igazították a legtöbb megőrizték az eredeti, Sarkadi által írt formákat. A kötet szedése közben helyen. (Ennél durvább hiba, hogy néhány elbeszélésbe indokolatlanul új bekezdéseket szedtek, amelyeket már nem lehetett megszüntetni.) Mint-hogy így Sarkadi eredeti kötetét óta nincs olyan kiadás, amely megőrizte volna az író helyesírását, annak következtében megvalósuló jellegzetességeit röviden összefoglalom.

Az író kéziratát arra vallanak, hogy Sarkadi „hallotta” is, amit írt, kéziratát gyakran rögzítik az élőbeszéd jellegzetességeit. Ezt nemcsak az bizonyítja, hogy a paraszti tárgyú írásaiban tájnyelvi alakokat használt, s a szavakat sokszor az ejtésnek megfelelően írta, hanem az is, hogy rendszerint egybeírta a következő szavakat: dehát, merthízen, dehiszen, naugye, nahisz, idefigyelj, egyszerűcsak, csakhát, végülis, mostmár stb. Ezenkívül gyakran nem választotta külön a szorosan egyvüvé tartozó jelzést és jelzett szót (pl.: meglettkorú, zárnyakú, nyáribarna). A megszólítás után elhagyta a vesszőket, kérdőmondatai végén pedig gyakran szerepel pont, különösen ha a mondatot a kérdő szó követi.

Az *Elbeszélésekben* az idegen neveket az akadémiai helyesírás szerint adtuk, így például az eredetileg Oedipusnak írt név — melyet B. Nagy Ódipusznak írt — Oidipusz néven szerepel.

A novellákról szólva el kell mondanom azt is, hogy az író életében megjelent elbeszélések kéziratát a *Pokolraszállás* kivételével nem maradt fenn, minthogy Sarkadi írásait egy példányban gépelte. Kéziratai közül csak a *Vagányok* szerepel más kéztől származó javítással, ezen azonban három is, így nem volt könnyű a hiteles szöveget megállapítani.

Sarkadi olvasói tudják, hogy az író gyakran dolgozott fel egy-egy témát többször is — kéziratán sem igen javított, inkább előlőr kezdve újraírta őket. Hagyatékában a Sarkadi Imréné és általam sajtó alá rendezett kötetben szereplő írások közül a következőknek van egy vagy több töredékes variánsa: *Az őnmító halála*, *Szilassy és Drashe*, *Párbaj az igazsáért*, *Pokolraszállás*, *A szökevény*, *Kezdet kezdetén*, *A pohártól a traktorig*, *Gyűlölet*, *[Varju Károly]*, *Tíz forint*, *Vagányok*, *Mese*, *[Farkaskaland]*, *Beszélgetés a jövőről*, *Fiatalkor*, *boldogtalanok*, *huligánok*. A *Közműves Kelemennek és az Utazásnak* pedig befejezett variánsa maradt fenn. (Nem említem újra azokat a változatokat, amelyekről írásomban már korábban szóltam.) A variánsok közül eddig kevés jelent meg nyomtatásban: a *[Farkaskaland]* változatát a *Népszava* 1978. október 14-i, a *Fiatalkor*, *boldogtalanok*, *huligánok* pedig az *Új Írás* 1978. márciusi számában közölte az eredeti novellával együtt, ugyanitt jelent meg *A szökevény* variánsa is.

A Sarkadi-novellákkal kapcsolatos következő feladat a nagyobb töredékek és az eredetitől lényegesen eltérő változatok kötetbe gyűjtése, illetve az író életében meg nem jelent novellák datálásának további pontosítása.

Václáv Frolec látogatása

A neves etnográfus, több nemzetközi néprajzi bizottság tagja, titkára, brnoi egyetemi tanár, többnapos magyarországi látogatása során, okt. 12-én Debrecenbe is ellátogatott. Megtekintette és tanulmányozta a Déri és a Hajdúsági Múzeum munkáját, különösen néprajzi tevékenységét.

Voltaképpen mindenki tudja, hogy a történelem a sokak története, még ha leglátványosabb eseményeit kevesen is csinálják vagy kezdeményezik, mégis az már mindenképpen tömegmértetű. Nincs individualista módszerű megértése a történelemnek. A magyar történetírás legkorábbi kezdeteitől fogva valamilyen nagyobb társadalmi egység szempontjait és érdekeit képviselte a „gens nobilissima Hungarorum” közösségi fellegásától „a magyar nemzet történetéig” vagy a „magyar művelődéstörténetig”, legutóbb pedig a marxizmus égése alatt a társadalmi osztályok és mozgalmak történetéig. Mindig is utaltak a történések arra, hogy a nép történelme nem elhanyagolható része a „nagy” történelemnek, országok és politikai pártok, forradalmárok és uralkodók sajátos mozgásvilágának. A művelődéstörténeti iskolák is igen gyakran hangsúlyozták azt, hogy a kultúra vívmányainak nemcsak a megteremtése, hanem a befogadása, felhasználása is történelmi folyamat. Nincs az a legindividualistább történelemteoretikus, aki ne úgy gondolná, hogy például az iránytű és a földgömb felfedezése Amerika meghódításában, a forgótárcsás katódusgár-vezérlés pedig a televízió programjaiban realizálódik: vagyis nem a műveltségi javak individuális kitalálása, hanem azok tömegmértetű fogyasztása a művelődéstörténet tárgya. Történettudományunk legjobb képviselői mindig is abban reménykedtek, hogy a nép művelődéstörténetét is bevonhatják a maguk kutatásai közé. Hogy csak annak az elképzelésnek a közvetlen kezdetét érintsem, amely nálunk sokszor is megszólalt: nemcsak Székfű Gyula, Domanovszky Sándor, Mályusz Elemér és László Gyula egymással is vitatkozó újító elképzelései egyaránt a művelődés, a népi kultúra, a gazdaság és életmód vizsgálatához közelebb kerülő történettudományt sürgettek vagy két emberöltő óta, hanem a felszabadulás utáni történetész Molnár Erik, az irodalomtörténetész Klanczay Tibor, a zenetörténetész Szabolcsi Bence, az ideológus Révai József (és még igen sokan mások is) egyaránt azt hangoztatták, hogy a legkülönbözőbb művészeti és történeti tudományok megújítása érdekében arra van szükség, végre teljes mértékben és teljes értékben vonják be a kutatásokba a néptömegek kultúrájának a vizsgálatát is. Nem véletlen, hogy *művelődés, kultúra, életmód, hagyomány, etnikus jelleg és népiség* kerültek így az „új” kutatások vezérlő jelszavai és témái közé, ha az ugyan nem is igaz, hogy a népeknek nincs története, az mindenképpen tény, hogy a magyar parasztság helyét a történelemben nem az határozta meg, hogy a nyakékker vagy a pármal herceg békemissziója milyen módon befolyásolta a politikai történetet, hanem a termelés, fogyasztás, művelődés-, társadalomtörténet nagy fejlődésvonala mentén érthetjük meg a nép mindennapjait és ünnepnapjait. Ha és amennyiben és amennyire a nép egyes tagja nem alakítja a világtörténelemnek, ahogy részese annak,

azt a gazdasági és művelődési fogyasztás és befogadás kategóriáival jól le lehet írni. Nem véletlen, hogy olyan nagy történészek, mint Rosztovcev, Konrad, Dopsch, Bloch, Brandel, a francia *Annales*-iskola tagjai és mások, akik a közép iránt a megszokottnál jóval nagyobb érdeklődést tanúsítottak, egyszersemind a politikai történetírás mellé egyenrangú kutatási területként virágoztatták fel a gazdaságtörténetet, művelődéstörténetet és ennek rokonait.

A magyar történettudomány sem szűkölködik olyan felismerésekben, miszerin éppen a gazdaságtörténet, művelődéstörténet mentálisvizsgálat keretében illeszthető be a leginkább egy teljes, integrált, totális szemléletű történettudomány elvárásai és eredményei egyaránt. A magyar történettudományok részéről oly sokszor kinyújtott baráti kéz legutóbb és legkivált Kosáry Domokos művelődéstörténeti munkássága volt. Örvendünk, hogy számunkra is sok-sok megfontolandó észrevétel, a magyar folklorisztikában eddig nem kellő pontossággal megfogalmazott tény, sejtés és javaslatot adott. Ezekben, különösen 18. századi következtetéseiben el kell gondolkozunk.

Hogy e számomra különösen is érdekes korszakra visszatérjek, úgy gondolom, annál inkább időszerű feladat ez évszázad minden oldalú művelődéstörténetének megírása, mivel a következő, a 19. századtól köztörténetünk és irodalomtörténetünk jövőtől kezdve is gazdagabb képpünk van. Amint a magyar irodalmi népiesség kutatói feltárták, ekkor már kifejezetten népköltészet gyűjtőmunkáival számolhatunk, sőt némi előzmények után Kőlcsey Ferenc, Erdélyi János és mások azt is megfogalmazták a reformkorban, hogy a nemzeti kultúra és történelem kezdeteit, csfárit, előzményeit a népi kultúrából kell kifejtetni. Ezt a századot aprólékosan fel kell tárni a történeti jellegű folklorisztikának, hiszen a fél évszázados vagy régibb megállapítások ma már aligha állják meg a helyüket. Mindazonáltal e korszak járt területe a magyar történeti folklorisztikának a 18. századhoz képest: itt még az adatok sem ismertek, jóllehet, nem érthetjük meg a magyar folklor egészének a 19. században bekövetkezett alapvető változását, ha nem ismerjük a korábbi század tényeit. Ha megjelennék egy évek óta elkészített összegezés, és megvalósul egy évek óta készülő tanulmánykötet, amelyek mind a 18. század folklorjának és a rokon művelődéstörténeti területek vizsgálatának hivatottak szentelődni, talán érdemben is kitérhetünk a folklor és a népi kultúra történetének egyes kérdéseire. Gondolom, annyi azonban máris mindenki előtt világos, hogy itt a folklorisztika szaktudománya számára sem tisztázott jelenségekről, vitakérdésekről beszélhetünk, amelyeket külön-külön is meg kell beszélni a néprajzosok és történészek körében, hogy azután együtt ismét megpróbáljuk azt, hogy a leginkább hihető megoldást kialakítsuk.

Ami az általános mondanivalót illeti, a magyar néprajztudomány mindig is mutatótörténeti érdeklődést, talán még sorstársaitól is pályatársaitól is nagyobb mértékben. A román néprajz zöme etnogenезis keres, a német néprajz a helyi és dialektusbeli különbségek révén településtörténeti folyamatokat nyomoz, a francia néprajzkutatás a latin kultúra hatása előtti nyomokat keresi, az orosz (és szovjet) kutatás legalább a kora középkorig történeti rekonstrukciót alkalmaz, ennél is régebbre és távolabbra pedig tipológiai összehasonlítás segítségével következtet. Ha eredményeiket tekintjük, akár még szígyellhetjük is magunkat, hogy nálunk mind a mai napig sem készült el a magyar népi kultúra történeti jellegű áttekintése, sőt éppen legutóbb, a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócso-

portjának készülő, az új Magyarság néprajza kézikönyv tervezetéből kihagyták, hogy ne mondjam, kitessékelték a történeti áttekintést adó külön, kötet nagyságú tanulmányt. A mostani tervek szerint a magyar folklor és a hivatásos művészet (elsősorban a népköltészet és irodalom) kapcsolatait a honfoglalástól napjainkig vagy 60 oldalon kell majd áttekinteni, külön és izoláltan mindentől. Minden kutató tudja, hogy ekkora terjedelem elegenden akár csak a kérdés tudománytörténetének áttekintésére, a legfontosabb források felsorolására is. De ez a történetietlen szemlélet nyilvánvalóan csak mûló rövidzárlat a magyar néprajztudomány és folklorisztika néhány képviselője szék magánköreibén. Hiszen néprajztudományunk és folklorisztikánk mindig is történeti elképítésű tudomány volt.

Folklorisztikánk kezdeményezői közül Erdélyi János, Ipolyi Arnold, Katona Lajos és mások egyenesen történeti tudományunk tartották a maguk szakmáját. Még a két világháború között „újító” törekvésű képviselői, mint Marót Károly, Honti János, Ortutay Gyula és mások is mindig a történeti rétegek és egymásutánok vizsgálatából indultak ki, noha ezt azután különböző módon értelmezték. A budapesti néprajzi iskola, Györfy István, majd Tálasi István munkáival és tanítványaival jellemezhető korszakában talán még némi egyoldalúsággal is vádolható: másutt kevesebb a szakszerű történeti vizsgálat, több a lokális vagy funkcionális módszerű kutatás. Alighanem csak nálunk szokás, hogy néprajzkutatók kezében van az agrártörténeti és a mezőgazdaság-történeti kutatás irányítása, Hoffmann Tamás vagy Balassa Iván monográfiái és munkái mindenképpen jelzik tárgyi néprajzi kutatásunk történeti megalapozottsága végervevényesnek tekinthető. Mivel nemcsak a magam munkáját, hanem egy munkahelyi elképítést tükrözi, büszkén említhetem, hogy a budapesti egyetemi folklor tanszék évtizedek óta történeti megközelítésben tárgyalja a magyar (és nemzetközi) folklor sok-sok területét: erről elkészült egyetemi jegyzetünk, majd tankönyvünk elégséges módon tanúskodik. Folklorisztikánk sok-sok területén megbízható történeti ismeretekkel rendelkezünk, hogy csak a legnevezetesebbeket említsem, Martin György tánc-történeti, Dömötör Tekla dráma- és szokástörténeti, Vargyas Lajos balladátörténeti munkái a szaktudomány határain túl is ismertek. Mégis jellemzőnek tarthatjuk, hogy amikor Vargyas Lajos igen megszívlelendő módon arra a kérdésre keresett választ, „miért és hogyan történeti tudomány a néprajz?”, elsősorban a tárgyi néprajzi kutatások területén tudott következetesen ilyen jellegű vizsgálatokat felsorolni, a magyar folklorisztikában inkább egyes kutatók, mint egész intézmények ilyen irányultságát (vagy irányítottságát?) említhette csupán. A tanulmánya megírása óta eltelt két évtized sok részlet-tanulmányt eredményezett, egyes műfajok történeti képét jobban látjuk, néhány korszak folklorjáról általában is többet tudunk, mindazonáltal folklorisztikánkban a történeti szemlélet nem vívta ki magának azt az intézményes megbecsülést, amelyet történeti jellegű tárgyi néprajzi kutatásunk már megérdemelten megszerzett.

Két hiányosságra utalhatok: egyrészt a deklarációk ellenére sem adtak irodalomtörténeteszeink, művésztörténeteszeink, zenetörténeteszeink áttekintést a magyar nép szóbelisége, művésze, zenéje kérdéseiről. Másrészt az egymástól elszigetelten dolgozó-magyar „történeti folkloristák” között igazán nagyok a koncepcióbeli ellentétek, eredményeik között az eltérések. Itt nyilvánvalóan újabb, közös erőfeszítésekre lenne szükség, a rokon tudományok képviselőinek bevonásával. Voltaképpen kétféle témakört kellene elővenni: egyes korszakok és egyes nagy jelenségek folklorjának problémáit.

Lássunk példát mindkettőre!

Korszakokként haladva a magyar folklór és népi műveltség különböző kérdése kerülnek egymás mellé, és ha ma még mondjuk a népzene-történetészek és a történeti szövegfolklóristák megállapításai ugyanazak a korzakkal kapcsolatban is összegezzetelhetetlenek (vagy azok is lehetnek), az ilyen közös viták és munkák nélkül a holtpontról nem mozdulhat ki a kutatás. Sok szó esett a honfoglalás előtti, a honfoglalás kori, a középkori magyar folklór kérdéseiről. Mint akinek már több ízben is kötelessége volt ilyen történeti áttekintések elkészítése, nyugodtan mondhatom, hogy a homály és nézeteltérések ellenére a témakörök újból megvitatandók lennének, és mind a magyar folklórisztika keretén belül, mind a társtudományok jótékonyan bővebb fórumain szűkség volna e korok folklóráját illető vélemények megvitatására. Az előmunkálatok megtörténtek ehhez. Rosszabb a helyzet a hasonlóan fontos témakör, a humanizmus és a reformáció korabeli magyar népi kultúráról. Itt sem az adatok hiányoznak, azonban az előtanulmányok egyelőre keveset adtak ahhoz, hogy belátható időn belül remélhesünk a fontos, lényegi változásokat hozó korszak folklórájának igazán sokoldalú megközelítést. A már említett 18. századról talán kialakul majd egy olyan vita, amely igazi továbblépést hoz magával. A 19. századi magyar folklór változásáról szerencsére sokkal többet tudunk, és az 1976-os pécsi konferencia (a Magyar Néprajzi Társaság vándorgyűlése) immár megjelent előadásaiból nyilvánvaló, hol tudunk biztos tényeket, hol vannak viták, hol jutottunk el csupán a száraz teoretikus megállapításokig. Feltűnő viszont, hogy a múlt század végétől bekövetkező igazán nagyarányú művelődési változásoknak eddig szinte nem volt néprajzi-folklórisztikai áttekintése. Részlettanulmányok, empirikus adatok feltárásai itt sem hiányoztak, de valamilyen módszertani húzódozást vélhettem abban, hogy például a magyar néprajzi akkulturáció különben korántsem újszerű témájáról elkészült áttekintést több mint fél évtized alatt sikerült csak megjelentetni. Mintha a hagyományos folklórnak a mai tömegkultúrába való átváltozása nem lenne az egyik legeslegfontosabb kutatási területe néprajztudományunknak és folklórisztikánknak.

Ami a másik, a műfajonként való áttekintést illeti, itt az ideje, hogy elkészítsük verses epikánk, mesénk, mondánk, epikus rövid műfajaink, lírai dalaink és még sok-sok más jelenség élettörténetét a magyar kultúra keretében. Mint ahogy nincs irodalomtörténet az írók és a műfajok életrajza nélkül, az ilyen részlettanulmányok megkerülésével nem készíthető a magyar népköltészet vagy a magyar folklór egészének történeti szintézise. Évekkel ezelőtt az új *Magyarország néprajza* egyik folklórkötete számára elkészült egy javaslat, amely felsorolta az ilyen elvégzendő feladatok és megvitatandó kérdések közül a legfontosabbakat, talán egyszer megvalósításukat sem halasztják tovább az illetékesek.

A magyar folklór áttekintését szolgáló „nagy jelenségek” sorába azonban nemcsak a műfajok, hanem mások is tartoznak. E téren a legjobban kidolgozott témakör a „stílus”, pontosabban valamilyen „korstílus”. Az „új stílusú” és „rég stílusú” magyar népzene, néptánc, népművészet, sőt népköltészet kérdéseit több ízben is viszonylag behatóan vizsgálták. Ma úgy látszik, abban az értelemben, ahogy e fogalmat ma sok mindenre kiterjesztik, szigorúan filológiai szempontból alkalmatlan ez az elnevezés a történeti folyamatok érzékeltetésére. De nem a módszerben van a hiba, csupán abban, hogy egymástól függetlenül végzett vizsgálatok eredményeit eddig nem tudtuk meggyőző módon összeilleszteni egymással. Éppen nagyon is arra van szükség, hogy vázoljuk a 19. század első felében bekövet-

kező nagyarányú változást a magyar folklór egészében. Hasonlóan termékeny volna a reneszánsz, a barokk, sőt talán a szecesszió stílusjelenségeinek a népművészettel és a folklór egészével való összevetése. A magyar művelődéstörténet számára fontos támpontokat nyerhetnénk ilyen módon.

Két további jelenséget is említeni kell: megszorítást és óvatosságra intést, ha úgy tetszik, ugyanakkor azonban lehetőséget és biztositást is.

1. A magyar folklór területi jelenségeit nem ismerjük kellőképpen, ezek történeti múltjáról pedig még kevesebbet tudunk biztosan. Olyan feladat ez, amelyet a helyi gyűjtemények munkatársai, általában a vidéki kollégák tudnának a leginkább elvégezni. Nem igaz ugyan, hogy Tolstoj vagy Einstein kulturális alkotó tevékenység megértéséhez nincs szükségünk környezetünk ismeretéhez, de a szellemi örökségnél is inkább kell ismerünk a földhözragadt nép közvetlen környezetének műveltségmegtartozó tényezőit. A művelődés lokális adatainak ismerete és feldolgozása nélkül nincs történeti folklórisztika sem. Mire van itt leginkább szükség? Mindenre, lehetőleg jól, gyorsan és egyszerűen. Mégis a szlovákiai, danutáli, horvátországi, vajdasági folklór történeti múltjáról, az erdélyi magyar folklór különböző táji csoportjainak történeti kialakulásáról olyannyira keveset tudunk, hogy ez már botrányosnak nevezhető. A mai, „recens” néprajzi adatgyűjtés táji megoszlása is ad fogódzót valamelyre a történeti folyamatok rekonstruálásához. De a valódi, bizonyítható folklórtörténeti adatokra van a leginkább szükségünk egy teljes magyar művelődéstörténet elkészítése érdekében. Mit nem adnánk, ha egyetlen balladaszövegünk lenne abból a korból, amelyből más népek már feljegyezték ezeket! A történeti adatok összegyűjtését már a múlt századi pozitívista filológia és történet-tudomány is kifizette maga elé: e cél elérését több „komplex” munkaközösség is megkísérelte. Még így is sok-sok az ismeretlen, elsősorban publikált, nem minden összefüggésben feldolgozott folklórtörténeti adat. Csak bozorkánypöreink újabb kutatására hivatkozom: a század elején összeszedett anyagot meghaladó méretű újabb (és még korántsem teljes!) anyagot sikerült Schram Ferencnek a közelmúltban egybehordania. Milliószámba (nem tévedés: milliószámra) lappanganak folklórtörténeti értékű adatok levéltárainkban, helytörténeti kiadványainkban. Folklórnk táji-történeti áttekintését nélkülük elérni lehetetlen. Bármily csekély hozzájárulás is döntő fontosságú láncszem lehet következtéseinkben. Itt csakugyan arra van szükség, hogy ezek próbálják felderíteni a magyar folklór területeinek történeti adatait.

2. Kérdés az, hol is van a pontos helye a folklórtörténeti vizsgálatnak a művelődéstörténetben? Ha a mai magyar kutatás lehetőségeiből és feladataiból indulunk ki, azt mondhatjuk, két irányban és kétféle módon kell feldolgozni e témakört. Egyrészt a magyar művelődéstörténet keretébe kell egyezni a népi műveltség egész történetét, nyilvánvaló módon a történetek által és szempontjai szerint. Ebből igazán sokat tanulhatnak majd a folklóriszták. Másrészt azonban a folklórisztáknak a maguk szempontjai szerint kell elkészíteni a magyar folklór egészének, rendszerének művelődéstörténeti vázlatrajzát. E két kép nem lesz egyező: kölcsönös megvitátság után a különbségek egy része eltűnhet, azonban még ezután is lesz azonos a történeti folklórisztika és a folklórisztikai történettudomány által adott áttekintés. A folklór ugyanis sajátos és bizonyos fókusz önálló területe a társadalmi tudatnak, megvan a maga speciális összefüggései. Ha a művelődéstörténetet integrált, komplex tudománynak tartjuk, ez nem azt jelenti, hogy benne és általa eltűnjen az egyes részterületek sajátosságai: éppen ellenkezőleg, ezek egymástól is eltérése, az eltérés értelme-

TERMÉSZETFELETTI LÉNYEK KÖRÖSNAGYHARSÁNY ÉS ZSADÁNY NÉPI HITVILÁGÁBAN

BECK ZOLTÁN

zése ad módot arra, a maga teljességében fogjuk fel egy nép, egy állam, egy kultúra műveltségét.

A folklór nemcsak művészet, és nemcsak a történettudomány hivatott a vizsgálatára. De ha megvalósul a magyar társadalomtudományok között sokszor javasolt tudományközi együttműködés, ez nemcsak a történettudomány és a társadalomtudományok közötti szükséges és termékeny kapcsolat kialakulásához vezethet, hanem hozzájárul magának a folklórnak a jobb, teljesebb megértéséhez.

MEGJEGYZÉS

Eredeti formájában a Magyar Történelmi Társaság 1978 márciusában tartott szegedi vándorgyűlésére készült. Erről beszámoló olvasható a Századok 112. évf. (1979) 1. számában Gunst Péter és L. Nagy Zsuzsa tollából (132–147.). Kosáry Domokos könyve: Művelődés a 18. századi Magyarországon. Bp., 1980., a vándorgyűlés idején már készen állt, azonban csak később jelent meg. E bizonyos kérdéseket érintettem a Magyar Néprajzi Társaság 1976 szeptemberében tartott pécsi vándorgyűlésén (ez megjelent a *Népökölészet változása a 19. században* címmel az *Ethnographia* 88 (1977) 49–61.), illetve egy ennél jóval korábban elkészített áttekintésben, amely azonban csak később jelenhetett meg (*Szempontok a magyar folklór akkulturációvizsgálatához*. *Ethnographia* 89 [1978] 604–631.). A magyar folklór történeti-művelődéstörténeti szemléletű összegzésének elkészítése így is a jövő feladata.

Kiállítási feljegyzésekből

Szept. 30-án nyitotta meg a Magyar Nemzeti Galériában Szokolay Sándor a Halápi János vízfestményeiből összeállított válogatást. Okt. 10-én, Szentendrén, a Czöbel Múzeumban nyitotta meg Pogány Ö. Gábor a Czöbel Béla 140 rajzból álló kiállítást. Nov. 28-án, Tiszafüreden, a Kiss Pál Múzeumban nyitotta meg Fűvessy Anikó Varga Lászlóné szürrátes, Chlumetzky Ildikó fazekas és Váci László fazekas munkáiból készült kiállítást. 30-án, Esztergomban, a Balassa Bálint Múzeum és a Magyar Vízügyi Múzeum közös rendezéseként *Fábián Gyula* nyitotta meg Gy. Szabó Béla festőművész kiállítást. Ugyancsak 30-án nyitotta meg Miskolcon, a Miskolci Galériában, a Miskolci Téli Tárlatot, *Rózsa Kálmán*. Dec. 4-én Nagykanizsán, Hevesi Sándor Emléklap keretében emlékszoját avattak, a jeles színész, dramaturg tiszteletére. 19-én, Szombathelyt, a Savaria Múzeumban *Németh Lajos* nyitotta meg a Szocialista szobrászat 1919–1945 című kiállítást.

***

Munkásör-hagyományszoba Debrecenben

A Munkásörseg Hajdú-Bihar megyei Parancsnoksága a megyei munkásörseg életét bemutató állandó kiállítást, azaz *hagyományszobát* létesített. A kiállítást *Jobbágy László* kezdte el szervezni és *Román Márta* fejezte be. Ő rendezte a kiállítást a Déri Múzeum több más munkatársával együtt. A kiállítást 1980. nov. 24-én nyitotta meg *Fülöp János*.

A világ, az élet megmagyarázhatatlan vagy kevéssé érthető jelenségeit és történéseit próbálta már az ősi hitvilág megközelíteni azzal, hogy a képzetet nagy hatalmú, titokzatos, emberfeletti lényekkel népesítette be. Ezek az embernek segítségére is lehettek, árthatnak is csodás erejükkel. Alakjuk szerint vagy látható formát öltöttek, vagy láthatatlanok maradtak. Azokat, amelyek az emberrel szemben a rosszindulatot képviselték, az emberi képzetet rútnak, ijesztőnek alkotta meg, hogy emlegetése és ábrázolása is borzongást keltő legyen, összhangban a neki tulajdonított cselekvésekkel.

Ezt a képzeletvilágot a különböző vallások is erősen motiválták, például a jó és a gonosz túlvilági életének perspektíváival.

A kulturáltság mai fokán azt mondhatjuk, hogy az embernek ez a belső világa óriási változáson ment és megy keresztül azzal, hogy elemei az emberi hit szférájából egyre inkább a tudati szférába kerülnek, ami azt jelenti, hogy bár sok közülük továbbra is ismert, a tudatban élő, de nem befolyásolja jelenlétével lépten-nyomon az ember életét.

Természetesen nem becsülhetjük le hatásukat, hisz a tudatianságból eredő emberi hiszékenység szívóssága szinte nem ismer határokat. Azt azonban tapasztalhatjuk, hogy egyre többen igénylik, hogy egy-egy érthetlenné tűnő jelenséget a maguk megnyugtatóra is érzévekkel próbáljanak megmagyarázni.

A népi hitvilág ez igen érdekes fejezetéhez az alcímben megnevezett két dél-bihari községben gyűjtött adatokból összeállított mutatót adtuk itt közre.

ÖRDÖG

1. Sátoros cigányok patkót csináltak, meg rézüstöt. Ott telepedtek le a patak mellett, oszt odajött egy cigányasszony mihozzánk, hogy süssük meg a tésztáját. Megsütöttük neki. Fia meg három lánya volt, de a fiú nem az úrától való volt. Szedik össze a munkájukat. Mondta az asszony, hogy lement vízér, mer fáj minden része, mer nem adott vizet az ördögnek. Csupa kék volt a teste. neki ördögje van — magyarárta. Adni kellett volna az ördögnek egy korty vizet, kiköpní, de azér megverte, mer nem adott. Láthatatlanul verte, az ura se látta. Csak tengődött ottan. Akkor mondta, hogy neki ördögje van, de nem tudja a gyerekeire hagyni, de keresni kell neki valakit, akire rá lehet hagyni, mer gyenge szívűek a lányai. Két tyúkot meg tojást adtunk neki, mer féltünk tőle. Feltörte a tojást. Hajtúvel kotórász benne, kivessz belőle egy rákforma bogarat. Még krárogott is. Azt betette a tyúk szájába, azt meg a szoknyája alá. Amíg ott voltak, én nagyon

féltem. Nem is hiába, mer este „cank!” mondta az ördög, és kijött a szobába.

2. Egy sátoros cigánynak ördöge volt. Addig kell mennie, míg valaki ráhagyhatja a boszorkányságát. Ha nincs kire ráhagynia, kínozik kínja közt halt meg. Ha valaki megfogta volna őt, akkor rászállt volna arra az illetőre az ördöge. Mert így csak vergődött az utcán, egy méter magasra is felpattant a földtől a nagy kintől.

3. Egy cigányasszony beszélt:

— Egy asszony mondta, hogy elmaradt az urától. Mondtam neki, vetesse meg énvelem a kártyát, visszajön az ura. Ezt is vetettem ki neki.

— Mit adjak érte? — kérdi az asszony.

— Kilenc marék lisztet, kilenc félmarék sót, kilenc méter cernát, kombinétot.

A cernát a zsebkenő sarkába kötötte. A lisztet a tarisznyájába tette az asszonnyal, kért akkor tőle kilenc kanál zsírt, fagyosat, kért megint kilenc kanál szilvalekvárt.

— Ne féljek, visszajön az ura — mondogatta.

— En azt kérdem az asszonytól:

— Visszajött az ura?

— Vissza.

A cigányasszony a kapott dolgokat vitte a táltosoknak. Ezek az ördögök.

4. Aki fekete tyúk tojását kikölti a hóna alatt, annak ördöge lesz.

MITMITMADÁR (LIDÉRCMADÁR)

1. A mitmittojás fekete tyúk tojása. Három hétig sutba kell ülni egy férfinak, a tojást hóna alá fogva. Mikor kikél, láthatatlan mitmitmadár kél belőle. Azt kérdi:

— Mit parancsolsz, kedves gazdám?

— Oszti a gazda hol szép nőt, hol jó bort, hol sok ennivalót parancsol.

2. A mitmitmadár olyan, mint a fekete csirke. Annak az első tojását kikölti, de az veszélyes. A hóna alatt kell tartogatni, de utólagosan nehézzé volt, mert már nagyon meleg volt. Abból lett egy mitmit. Az mindig ment azután, aki költötte. Mindig azt mondta:

— Mit, mit?

Azt jelentette, hogy mit hozzon? Az mindent a világon elvэгzett. De a nőnek úgy kellett vele élnie, mint a férjével. Oda nem mehetett addig férfi, amíg mitmit volt a háznál. Majd amikor megunta a nő, azt mondta, hogy hozza el az összes homokot, ami a világon van. De ebben megszakadt, és utána nem sokkal a nő is meghalt.

SZELEMEK, ROSSZ LELKEK

1. Éjjel 12 órakor nem érdemes az utcán járni, mert akkor járnak a rossz lelkek.

2. Szent-György-napkor körbe kell tenni a ház nyílásain, mer ha megszurta magát a szellem, nem ment be.

3. Egy bábaasszony férje oda volt a fronton. Este, mikor lefeküdt, a lábon álló spárhelt lerjében mindig nagy csörömpölés, zaj, csattogás volt.

— Száradj meg, jó uram! Mért nem hagyod az alvókat aludni?!

Majd megfigyelte őt egy még tudósabb valaki, hogy nem azt kell mondani, amit ő mond, hanem a következőt:

— A jó isten áldjon meg! Mért nem hagysz már pihenni?

Mikor ezt mondta, többet nem volt csörömpölés a lerben.

4. A néniének a fiát fejküldték a padlásra. Fenn volt a sütőlapát, kosár, sütőteknő.

— Vedd le! — mondták neki.

Fogas létrán kellett felmenni. Meggyújtották a lámpát is. Mikor a padlás legvégére ért, úgy pofon vágták, hogy rögtön leesett a földre. A szemét fájlalta. A lámpa fennmaradt. Újra megy felfelé. Mikor a létra legfelsőbb fokára ért, újra pofon vágták, hogy a földre esett újra. Hívtunk a szomszédból egy embert. Most már ő ment fel a padlásra a lámpásért. Vitt egy villát magával. Néz széjjel, hát nem lát senkit. Megyen Lajos bácsi, kérdi:

— Ki van itt? Szóljon, aki itt van!

Senkit nem látott. A lámpát is lehozta. Az a valaki csak a fiúnak mutatkozott.

5. Anyám házát is járták a rosszak. Az apám zenélni járt. Eljött a 12 óra. Anyira kezdtek verni a vasat, mindent ütöttek, vágtak, padláson doromboltak, a konyhában azt csinálták, mint a virrasztók. Az anyám még a lábával is keressette a sok gyermekét. Az anyám kinéz az ablakon, látja, viszik a kaput. Kiszól:

— Ne vigyék már el a kaput!

Másnap rendben volt minden. Ez csak az anyámnak mutatkozott.

6. Ordított a gyerek, azt mondták, ki van cserélve, ez nem a maga gyereke. Az öregember kiment, televette a száját vízzel, a bal kezével csapkodott a négy égtáj felé. Mongya:

— Takaroggyál innen, meg ne lássalak még egyszer! Ha meglátlak, a kemencébe duglak!

A gyerek sír: „el, el”.

Elhívott a gyerekekkel Szakályba (Kőrösnagyszakál). Egy fehér párnát tettem a gyerekekre. A ló meg, hiába vertük, mert nem ment, nem akart menni a ló. Kiértünk a faluból. Mondtam, pisilni kell. Mondja pisiljek ide, nekem is a' van, mint magának. Szakályba már ment a ló magától is Mongya:

— Azt hiszi, az én lovatam ütöttem? Dehogy! A rossz szellemek fogták a szarát, azt ütöttem.

7. Volt testvérem, még iskolás volt. Iccakán elküldték borér, de egy kis hidon is által kellett menni. Azt veszi ott észre, hogy lükdösik a tüzet a lába között. Hogy mi lehetett, máig se tudjuk. Valami szellemek lehettek.

8. Megcsinálták a legények, hogy fogadásból a vállalkozók, mert a többiek a temetőn. Legtöbbször elbukták a fogadást a vállalkozók, mert a többiek előmentek, és fehér lepedőben, mintha kísértetek lettek volna, ijesztették a társukat. Volt, aki bele is betegedett, úgy megjéjt.

9. Arany karikagyűrűt kell egy pohár vízbe tenni, s a fölé tartott tükrében megjelentek a kívánt ismerősök, ha meghaltak. Ha még éltek, nem jelent meg a kép.

10. A bátyámnak volt egy felesége, meghalt. Meghazasodott. En is férjhez mentem. Két nap múlva összeveszttem az urammal. Itthon hagytam, és kimentem a másik házhoz. Onnan jövök ki. Egy asszony a ház sarkánál áll.

— Te vagy, Annus?

Azt hittem, a sógornóm. Ki lehet ez? Megyek arrébb, megfordulok,

hogy a szeme közé nézzek. Két ágra volt fonva a haja, oszt meg volt halva, úgy állt ott. Megijedtem, beszaladtam, kinyitottam az ajtót, az rám csapódott, oszt hasravágódtam. Az asszony kislánya a ház sarkához állt. Ott sírt.

11. Az édesapám igen-igen bátor ember volt. Mint én is. Azt Szent György napján pont egy útkereszteződéshez odament éjfélkor. Abból a célból, hogy meggyőződjön, mi az igazság ezekkel a boszorkányságokkal kapcsolatban. Három óra hosszan keresztül is ott voltak, és semmit sem láttak. Pénteken volt ez. Temetőbe boszorkányok nem mennek, csak a szellemek. Ők ide mentek, és ezért nem láttak semmit.

VÍZIBORJÚ

1. A víziborjú ez egy gyík, olyan vereshasú. Az ember vízbe belemegy, azt aki kiissza, annak kirágja a belét. Egy szép kislány is megitta, elnyelte, elkezdett nőni a hasa. A szülei szidták, de ő mondta, tiszta ő. Oszta a kilencedik hónapba kirágta a hasát. Kimászott akkor a víziborjú, oszt olyan követ volt, mint a macska.

2. A cigány is hegedülés után ivott a kútnál a vederből. Az észrevetete. Elmentek éjszaka az orvoshoz, az adott valamit, ami kihajtotta belőle a víziborjút.

ADATKÖZLŐK

Ördög

Nagy Gyuláné, 1900. Körösnagyharsány: 1.
Bereczki Albert, 1901. Körösnagyharsány: 2.
Borsányi Sándorné, 1910. Körösnagyharsány: 3.
Máté Zoltánné, 1919. Körösnagyharsány: 4.

Mitmitmadár

Tarsoly Imre, 1920. Zsadány: 1.
Nagy Bálintné, 1905. Zsadány: 2.

Szellemek, rossz lelkek

Buj Jánosné, 1907. Körösnagyharsány: 1.
Máté Zoltánné, 1919. Körösnagyharsány: 2.
Juhász Istvánné, 1913. Körösnagyharsány: 3.
Mohácsi Gizella, 1916. Körösnagyharsány: 4., 5.
Özv. Szabó Jánosné, 1899. Körösnagyharsány: 6., 7.
Petróczy Sándor, 1878. Körösnagyharsány: 8.
Nagy Gyuláné, 1900. Körösnagyharsány: 9.
Borsányi Sándorné, 1910. Körösnagyharsány: 10.
Bereczki Albert, 1901. Körösnagyharsány: 11.

Víziborjú

Özv. Kormány Zsigmondné, 1905. Körösnagyharsány: 1., 2.

A Múzeumi Kurir Medgyessy-emlékszáma

Folyóiratunk következő (35.) száma, a jövő év elején, Medgyessy emlékszáma lesz. Az emlékszáma tartalmazni fogja a korábban tartott Déri Múzeum Kaffka Margit emlékünnepeének anyagát is.

A kígyókultusz mind a magyar, mind az európai néphagyomány archaikus rétegében gyökerezik. A kígyó azon állatok egyike, amely a népi kultúra legkülönbözőbb területein előfordul. Nagyszámú hiedelem, szokásceklekvés kapcsolódik hozzá. A ritusok egész sorában szerepet kap. A folklór különböző műfajaiban, mondákban, mesékben, az élménytörténetekben, gyakran a költészeti műfajokban is megjelenik, részint úgy, hogy a kígyóval kapcsolatos hiedelem, kultusz áll az elbeszélés közép-pontjában, részint pedig úgy, hogy járulékos motívumként kapcsolódik az eseményhez. A népművészet különböző alkotásain találkozunk kígyóábrázolással, így pl. a kerámiákon, faragványokon, bútorokon, házőrzőmunkákra, munkaeszközökön stb. Jelentős szerepe volt a népi gyógyászatban is. A kígyóval kapcsolatos anyag oly nagy mértékben behalózza a néphagyományt, hogy annak rendszerezése önálló monográfiát igényel.

A kígyókultuszról nagyszámú tanulmány, közlemény jelent meg mind a magyar, mind az európai szakirodalomban. A kígyókultusz kérdéseivel a néprajz kutatóin kívül a kultúrtörténet, vallástörténet és más tudományágak művelői is foglalkoztak. A rendkívül gazdag irodalomból csak néhány közelmúltban megjelent munkára hivatkozunk, amelyek részben a korábbi publikációkra is utalnak.¹

Az alábbiakban kígyóval kapcsolatos képzeteket és hiedelemmondá változatokat a gömőri recens néphagyományból mutatok be.²

1. Általános hiedelem, hogy minden háznak van kígyója. A kígyó a fundamentumban tartózkodik, ahonnan időnként elő-előbújik. Régen a házak *faravásúak* (boronafal) voltak. A *faravás* sárral volt tapasztva. Ha lyukat talált a kígyó, bekúszott, a *ravás* között jó helye volt, ott tanyázott. A *ravás* közé bement az egér és a béke is. A kígyó azokat ette. (Lévárt, Turóc-völgy.)

2. Előfordult gyakran, hogy a házikígyó kicsúszott a falból és megitta a tejet. Ha megérezte a tejszagot, még az álomból is felébredt. Rátekerözött a csuporra, azután kiitta belőle a tejet. (Lévárt, Turóc-völgy.)

3. A kígyó bement az ólba is. Rátekerözött a *tehen* lábára, azután a *tőgy*iből kiszopta a tejet. Volt úgy, hogy egy *cecs*siben se hagyott tejet. (Zsór, Turóc-völgy.)

4. Tavasszal a kisgyereket kitették az udvarra a napra játszani. A gyerekek odakészített tej szágára a kígyó kimászott és megitta a tejet. (Zsór, Turóc-völgy.)

5. Egy nagyobbacska gyerekről beszéltek, hogy a tejeleve mindig megosztotta a házikígyóval. De a kígyó a tejszát nem ette; a gyereket egyre csak mondogatta neki: *Ne csak a tejet, a tejszát is!* (Alsófalu, Turóc-völgy.)

6. Volt olyan eset, nem vették észre, hogy a kígyó itta meg a gyerek

Kigyófejes pásztor ivópoharak a Néprajzi Múzeum gyűjteményéből

tejét. A gyerek egyre gyengült, fogyott. Amikor észrevették, hogy a kígyó issza a tejet, attól kezdve a kígyónak mindennap tettek a falhoz egy tányérban tejet. A kígyót nem volt szabad agyonütni, mert a gyerek meghalt volna. (Visnyó, Turóc-völgy.)

7. Ha a kisgyermeket kivitték a mezőre, nem volt szabad a földre fektetni, mert ha a kígyó megérezte, hogy a gyerek tejet itt, akkor bekúszott a hasába. Ha megtörtént a baj, a kígyótól úgy szabadultak meg, hogy egy talba tejet öntöttek, a gyereket föléje tartották, és a tej szára a kígyó *kigyótt* a gyerekből. (Lévárt, Turóc-völgy.)

8. A házikígyót nem volt szabad agyonütni. Úgy vélték, és a agyonverik, szerencsétlenség éri a házat. (Alsófal, Turóc-völgy.)

9. A házikígyót a házhoz tartozók közül senki sem verhet agyon. Azt tartották, aki a házbeliek közül agyonüti a kígyót, *szárazbetegségben* (tüdőbaj) meghal. (Lévárt, Turóc-völgy.)

10. Ha a házikígyót agyonütik, meghal a gyerek és *elhull* (megdöglik) a jószág. (Felsőfal, Turóc-völgy.)

11. Előfordult, hogy amikor az öreg gazda meghalt, temetéskor a házikígyó előbújt a *ravászból* és a koporsó alá kúszott; csak akkor ment vissza, amikor az udvarról kivitték a koporsót. (Deresk, Turóc-völgy.)

12. A csordás észrevette, hogy *deleléskor* egy *tehen* minden nap *eloidalgott*, bement az erdőbe, ahonnan nemsokára visszament a nyájhoz. A gazda panaszbba tette a csordásnak, hogy a *tehen* este alig ad egy kis tejet. Akkor a csordás megfigyelte, hogy mit csinál az állat *deleléskor*. A *tehen* egy fához ment, ott megállt és várakozott. A nagy odvas fából előcsúszott egy kígyó, feltekerözött a *tehen* lábára és a csecsiből a tejet kiszopta. (Beje, Turóc-völgy.)

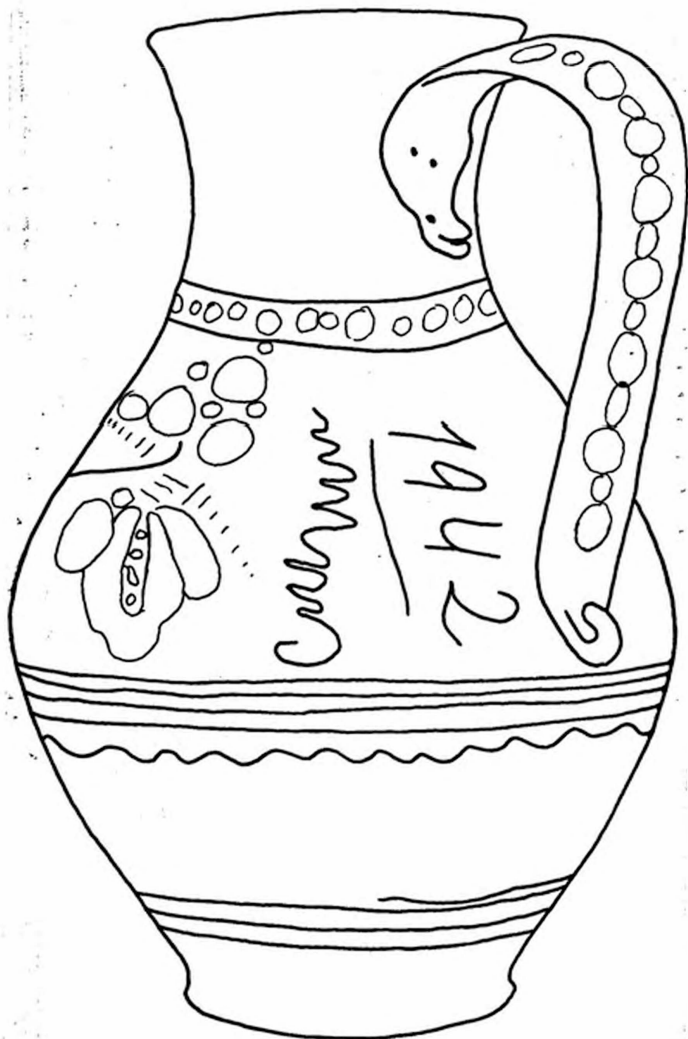
13. Szent György napja előtt a kígyók *követ fújnak*. Egy ember (Josko Jani bácsi) megfigyelte, hogy fújják a kígyók a követ. Legalább hat kígyónak kell együtt lenni, hogy *megcsinálják a kígyókövet*. Egy márdartójas nagyságú követ fújnak a kígyók három nap és három éjszaka. Azután elviszik magukkal a kígyók királyának. (Lévárt, Turóc-völgy.)

14. A kígyókőnek varázserőt tulajdonítanak. Betegséget gyógyít, ronást lehet vele elhárítani. A tulajdonosa az elrejtett kincset megtalálja. Ezért sokan próbálkoztak a megszerzésével. De csak akkor van a kígyókőnek ereje, ha teljesen elkészült. Ha hamarabb szerzik meg, nincs ereje, amikor még készen van a kígyók rögtön elviszik. Figyelni kell tehát alaposan és lesben állni, nehogy észrevegyék az embert, mert a kígyók összemarnak és belehalna a csipésekbe. Egy szekérkerékre szalmakötelet kell csavarni, a kellő pillanatban meggyújtani és az égő kereket a kígyók közé gurítani. A kígyók megijednek, akkor kell felkapni a követ és elszaladni vele. (Visnyó, Turóc-völgy.)

15. A Szent György napja előtt fogott kígyó bőrét a csikó *hámjába* varrták, hogy az szapora mozgású, szaladós legyen. (Lévárt, Turóc-völgy.)

16. Egy csordás a kígyóbőrt megetette a bikabornyúval azért, hogy a bika hamis legyen. A kígyóbőrt összetörte és *abrákkal* összekeverte. Olyan hamis bika lett belőle, hogy a csordáson kívül senki nem mert a közelébe menni. Mindenki elkerülte a legelőt, még a betyárok is, a csordás meg nyugodt volt a nyáj fölül. (Beje, Turóc-völgy.)

17. Horváth Lajos (73 é.) lévárti (Turóc-völgy) földműves-vándorfazekas elmondása: „A régebbi házak *faravásból* voltak csinálva. A *ravást* jól összetaposott sárral betapasztották. Amikor a tapasztság megszáradt fehérre bemeszelték. A *ravás* oszlopai vastag talpfákba voltak bevésvé, a talpfa meg a földre volt rátéve. Itt a talpfa alatt volt a házikígyónak a jó

Kígyós fül gömőri kerámián

meleg tanyája. Volt fehér kígyó is, meg fekete is. Sok helyen a házikígyó pótolta a macskát, ette az egereket. Ha ellenség közeledt a ház felé, akkor sziszegő hangjával ijesztette azt. Volt úgy, hogy fűtyült. Elt egy fazekas a falunkban, akiről az a hír járta, hogy együtt aludt a kígyóval. Senki nem mert a házába bemenni. Még a pandúrok is elkerülték a házat. A házikígyót nem volt szabad megölni, mert szerencsétlenség érte volna a házat, meg azt is, aki agyonverte.”

A bemutatott példák változatait széles körben megtaláljuk a magyar nyelvterületen, ill. a Kárpát-medence népeinek hagyományában. Egy-egy motívum — pl. a kígyóbőr és a kígyókő varázserejének hiedelme — a távolabbi népek kultuszában is előfordul. A magyar néphagyomány kígyó-kultuszra vonatkozó rétege a hiedelem motívumok révén az emberiség sok évezredes kultúrájába kapcsolódik.

JEGYZETEK

1. J. Maringer: Die Schlange in Kunst und Kult der vorgeschichtlichen Menschen. Anthropos, LXXII, 1977, 881. kk.; Dagmar Kůrnová—Rychlová: Zum Studium der Schlangenthematik in der Protofolklore der Slawen. Ethnologia Slavica, V, 1973, 197. kk.; Ján Olejník: Had v poverách a liečeni ľudu pod Vysokými Tatrami. Zborník prác o Tatranskom Národnom Parku, 1971, 13:349. kk.; Denise Chao: The Snake in Chinese Bellef. Folklore, XC, 1979, II, 193. kk.; A fontosabb magyar irodalomhoz l. Magyar Néprajzi Lexikon kígyóra vonatkozó szócikkét.
2. A példák a gömőri Turóc-völgy falvaiból valók. Kígyóval kapcsolatos hiedelem a völgy minden falujában ismeretes. A helymegjelölés lényegében csak a gyűjtőpontra utal; a hiedelem motívumok voltaképpen általánosnak tekinthetők.

Az 1980. évi Múzeumi Hónap

Gondos előkészület után, a korábbi évek gazdagságához és változosságához hasonló módon, nagy érdeklődés mellett került megrendezésre az idei Múzeumi Hónap. A hagyományos rendezvények mellett ezúttal is sok egyedi, újítás számba menő, kezdeményező program volt. A Múzeumi Hónap központi rendezvénye a Karacs Ferenc Múzeum első állandó kiállításának megnyitása volt. A kiállítást, ami komplex helytörténeti jellegű, Szűcs Ernő, Varga Gyula forgatókönyve alapján Varga Gyula készítette a Déri Múzeum munkatársaival. A Múzeumi Hónapot egyébként Déri Györgyné üveggyűjteményének bemutatója nyitotta meg. Hagományos módon került sor okt. 15-én megyénk minden Bocskai-szobránál, -emlékművének a megkoszorúzására. A Múzeumbarátok Köre évi közgyűlésének keretében pedig sor került az idei néprajzi és történelmi pályázatok díjazására is. A Múzeumi Hónap ideje alatt a látogatottság minden egységünkben fokozódott. Ezt a növekedést örvendetesen az is kísérte, hogy sokan megvásárolták a Déri Múzeum kiállításainak Vezetőjét. A Múzeumi Hónap után egyébként múzeumi szervezeteink minden kiállítása áttért a téli nyitási rendre, azaz kiállításaink 10–16 óráig tartanak nyitva. Ez a téli nyitási rend apr. 1-ig lesz érvényben, akkor, a nyári időszámításra való téréssel együtt, nyitvatartásunk is megváltozik; a nyári időben 10–18 óráig tartunk nyitva.

HAJDÚNÁSI MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI ADALÉKOK

DANKÓ IMRE

1945—48. között Hajdúnánason tanárkodtam. Az ősi iskolában Molnár József örökébe léptem a szó közvetlen és átvitt értelmében is! Gondjaimra bízta a Molnár József által gyűjtött és a gimnázium épületében elhelyezett Hajdú Múzeum megmaradt anyagát is. Molnár József eszmei örökébe lépve, érdeklődésemnek megfelelően, helyismereti, helytörténeti, néprajzi, művelődéstörténeti gyűjtőmunkába fogtam. Egyelőre csak az iróasztalom számára. Minthogy 1948-ban elkerültem Nánásról az egyelőrből hosszú-hosszú, máig tartó idő lett. Pedig gyűjtésemet 1962-ben Hajdúnánáson, mint a Magyar Néprajzi Atlasz kutatópontján rendszeres néprajzi gyűjtéssel is kiegészítettem. Bár időközben nánási adataim egyikét-másikat felhasználtam a hajdú ethnikum kérdéseiről, a hajdúság történetéről, a mezővárosi berendezkedés, gazdasági és társadalmi fejlődés, néhány művelődéstörténeti tárgy feldolgozásánál, nagyrésze mindmáig érintetlen, feldolgozatlan maradt. A Rácz István szerkesztette *Hajdúnánás Története* írásánál, a művelődéstörténeti, a népi műveltségről szóló fejezet összedolgozásánál és más nánási tárgyú, vagy Nánással összefüggő munkáknál is csak kis részét dolgoztam fel gyűjtéseimnek.² Látva az idő múlását, más feladatok előtérbe kerülését, már le is mondtam arról, hogy nánási gyűjtésemet valaha is feldolgozom.

A Hajdúnánási Fórum megjelenése, 1979-ben, új helyzetet teremtett. Módom és lehetőségem kínálkozott arra, hogy gyűjtéseimből egy-egy kis részt adalékszerűen feldolgozzak és rövid cikként megjelentethesek a lapban. A Hajdúnánási Fórum szerkesztősége külön rovatot rendszeresített adalékaik számára *Hagyományjaink* címmel. Eddig a következő cikkek jelentek meg:

1. Városrendezés, szórakozás Nánáson a századfordulón. I. 1979. 12.
2. Cseregyerekek Hajdúnánáson. I. 1979. 13.
3. Sáskajárás Hajdúnánáson. I. 1979. 14.
4. Nánási kínálat—kereslet a századfordulón. I. 1979. 15.
5. A nánási bakterfák. I. 1979. 16.
6. A gulyaolvasás. I. 1979. 17.
7. Adott utcanévek Nánáson. I. 1979. 18.
8. A régi nánási fürdőélet. I. 1979. 19.
9. Cserépedények Nánáson. I. 1979. 20.
10. A mezőgazdasági gépgyárrol. I. 1979. 21.
11. A kalandárium Nánáson. I. 1979. 22.
12. A kórházügy Nánáson. I. 1979. 23.
13. A karácsonyi ünnepek Nánáson. Első rész. I. 1979. 24.
14. Karácsonyi ünnepek Nánáson. Második rész. II. 1980. 2.
15. Molnár Veronikára emlékezve. II. 1980. 3.
16. Nánási népnyelv. Szilágyi László emlékezete. Első rész. II. 1980. 4.
17. Nánási népnyelv. Szilágyi László emlékezete. Második rész. II. 1980. 6.
18. Elfelejtett nánási mesterségek (fűmár). II. 1980. 22.
19. Kihalt nánási mesterségek (kőteles). II. 1980. 24.

A Hajdúnánási Fórumban eddig megjelent adalékaik kiegészítéseként meg kell említenem két másutt megjelent hajdúnánási művelődéstörténeti írásonkat:

1. A hajdúnánási gimnázium portrégyűjteményéről. Múzeumi Kurír 27. 1978. 55—57.
2. Nyomdák Hajdúnánáson. Nyomdász XVII. 1980. 4.
3. Munkásművelődés Hajdúnánáson a felszabadulás előtt. Bényei Miklós (szerk.): Munkásművelődés hajdan és ma. Források és adatok Hajdú-Bihar megye művelődéstörténetéhez 2. Debrecen, 1980. 68—83.

Adalékaik közreadását a több oldalról kapott biztatásnak megfelelően folytatom, esetleg azzal a céllal is, hogy majd összegyűjtve és összegyűjtve, egy nánási művelődéstörténeti monográfiává állhatnak össze. De addig is felszárthatókké válnak a Nánáson is fellendült helytörténeti kutatás számára.

JEGYZETEK

1. Dankó Imre (szerk.): Csengeri krónika. Néprajzi és helytörténeti antológia Molnár József 70. születésnapjára. Csenger, 1975.
2. a) Néphagyomány és népműveltség. Rácz István (szerk.): Hajdúnánás története. Hajdúnánás, 1973. 359—369.
b) Egy alföldi város szabadművelődése (Hajdúnánás). Új Szántás I. 1947. 8. 506—508.
c) A hajdúnánási Testhalom mondája és a hajdúk eredete. Ethnographia LXII. 1956. 4. 519—535.
d) Házfórmák Hajdúnánáson. Ethnographia LXXV. 1964. 1. 59—94.
e) Barcsa János élete és munkássága. Válogatta, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta. Barcsa János emlékezete. Debrecen, 1971.
g) Móricz Pál: A boglya-kemence mellől... válogatta, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta. Debrecen, 1970.
f) Móricz Pál. (Születésének százéves évfordulójára.) Alföld XXI. 1970. 10. 84—87.
h) Móricz Pára emlékezünk. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 18. Debrecen, 1972. Szerkesztette, tanulmánnyal ellátta.
i) Maghy Zoltán: Az alföldi porában. Válogatta, bevezető tanulmánnyal ellátta. Debrecen, 1973.

A Medgyessy centenáriumi előkészületeiből

A Múzeumi Hónapban — mint ahogy arról már másutt említést tettünk — megnyit a Déri Múzeumban a centenárius, hagyatéki Medgyessy Emlékiállítás. A kiállításhoz gazdagon illusztrált katalógus is készült. A Hazafias Néppront Országos Tanácsa megalakította a *Medgyessy Ferenc Emlékbizottságot*, ami hivatva lesz a centenárius ünnepségeket előkészíteni, összehangolni. A Medgyessy Ferenc életével és munkásságával foglalkozó tudományos ülésszak előkészületei folynak, hamarosan elhagyja a sajtót Sz. Kúrti Katalin Medgyessy Ferenc és Debrecen című monográfiája is. A Múzeumi Hónap keretében megtartott Múzeumbaráti Köri közgyűlés előadója Legény Péter építészmenő, a leendő Medgyessy Múzeum épületének felújítását vezető tervező volt.

A Múzeumi Kurír 1971. márciusi számában olvashatták az érdeklődők „Szabó Sándor: Juhász Gyula Atalanta című operettje Debrecenben” c. írását (57—60. old.). Kevesen tudják, hogy az operetről akkor — 1910-ben — egy készülő repülőgépnél is az Atalanta nevet előlegezték.

Ismeretes, hogy Juhász Gyula 1908-ban írt operaszövegét Lehel Károly és Deesy Alfréd zenésítették meg. Deesy Alfréd színész Szegedről került Debrecenbe, majd innen Nagyváradra. 1908—1909 a motoros repülés megvalósításának sikeres esztendei. Az embereket foglalkoztatta a repülés, többen próbálkoztak repülőgép tervezésével is. A repülés lehetőségei úgy látszik Deesy képzeletét is megragadták. Nagyvárad színeskedése idején repülőgép szerkesztésével kezdett foglalkozni. Társa is akadt Faludi Károly színésztársra személyében. Mindketten nagy buzgálkodással igyekeztek egy repülőgépet készíteni. Első elkészült géppükkel nem sikerült a felszállás, azonban a sikertelenség nem vette el kedvüket és még nagyobb elszántsággal folytatták konstruktóri munkájukat. Megvalósítandó repülőgépek sikeres elkészítésében annyira biztosak voltak hogy kijelentették: Blériot gépénél is jobb, nagyobb teljesítményű repülőgépet fognak csinálni. Első útjukként — merész ígéret ez akkor — a Nagyvárad—Konstantinápoly közti légiút megtételét tűzték ki célul. A készülő repülőgépek az *Atalanta* nevet adták.

A gép elnevezéséből kisejthető, hogy Deesynek kedves műve lehetett az *Atalanta*, melyet éppen azokban a városokban adtak elő, melyek egyúttal Deesy és Faludy színesi állomáshelyei is voltak, mint pl. Szegeden, Nagyváradon, avagy éppen Debrecenben. Ezért „keresztelték” leendő repülőgépeket is az *Atalanta* névre.

Az Oláh Gábor centenárium elé

1981 a centenáriumi év lesz. A centenáriumból Debrecen különösen részesül; *Medgyessy Ferenc* születésének századik évfordulója mellett 1981-ben ünnepeljük *Oláh Gábor* születésének századik évfordulóját is.

Az Oláh Gábor centenáriuma a Déri Múzeum különös gondnal készül, de ki kívánja venni az emlékezésből a részét a Múzeumbaráti Kör is. Mint köztudott, Oláh Gábor hagyatékát végrendeletileg a Múzeumbarátok Köre hagyta, valamint minden írásának jogdíját. A jogdíjak Múzeumbaráti Körünknek hosszú ideje szerény bevételt biztosít, amit a *Múzeumi Kurír* kiadására használunk fel.

KAHLER FRIGYES: Könyv a választási bíráskodásról	— —	3—5
Elhunyt Retteg Istvánné	— — — — —	5
NAGY DEZSÓ: Egy örmény tamada folklórszövegei	— borkóstolásnál	6
Elhunyt Földes László	— — — — —	6
DANKÓ IMRE: A gyógyszerészet muzeológiája	— — — — —	7—11
Ertékes és érdekes kiállítások Debrecenben és a megyében	— — — — —	11
Múzeumbaráti Körünk 1980. évi közgyűlése	— — — — —	11
SENYTGYÖRGYVÖLGYI GÁBOR: Kereszeeri Köleséry Sámuel kapcsolata Debrecennel	— — — — —	12—14
Dankó Imre előadásai, kiállításnyitásai	— — — — —	14
VARGA GÁBOR: Debrecen művelődéstörténetének levéltári emlékeiből (1826—1840)	— — — — —	15—16
Erdei Ferenc emlékülés Nagykorörsön	— — — — —	16
LENKEY ISTVÁN: Martonfalvi Tóth György (1635—1681)	— — — — —	17—21
A Magyar Néprajzi Társaság 92. közgyűléséről	— — — — —	21
PALÁDI-KOVÁCS ATTILA: Néprajzi feladatok a VI. ötéves tervben	— — — — —	22—26
II. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia	— — — — —	26
Országos Bethlen Gábor Emlékünnepség Debrecenben	— — — — —	26
Folklór konferencia a Néprajzi Kutatócsoportban	— — — — —	26
III. megyei munkásmozgalom-történeti hét	— — — — —	26
OROSZ ISTVÁN: Helytörténetírás, műemlékvédelem, néprajzi muzeológia	— — — — —	27—33
Jelentős tudományos-közművelődési események	— — — — —	33
ROMÁN MÁRTA: A Déri Múzeum legújabbkori történeti gyűjteményének két új darabja	— — — — —	34—36
Megnyílt a Medgyessy centenárius hagyatéki emlékkiállítás	— — — — —	36
SZATHMÁRY LÁSZLÓ: A városiasodás népességtörténeti vonatkozásai a 14—15. századi Debrecenben	— — — — —	37—39
Bethlen emlékkiállítás a Református Kollégiumban	— — — — —	39
CSONTOS SÁNDOR: Összegezés Sarkadi Imre elbeszéléseinek sajtó alá rendezése után	— — — — —	40—42
Václav Frolček látogatása	— — — — —	42
VOIGT VILMOS: Korreferátum Kosáry Domokos A művelődéstörténeti és művészettörténeti diszciplínák című előadásához	— — — — —	43—48
Munkásör-hagyományszoba Debrecenben	— — — — —	48

Kiállítási feljegyzésekből — — — — — — — — — —	48
BECK ZOLTÁN: Természetfeletti lények Körösnagyharsány és Zsadány népi hitvilágában — — — — — — — — — —	49—52
A Múzeumi Kurír Medgyessy-émlékszám — — — — — — — — — —	52
UJVÁRY ZOLTÁN: Adalékok a kígyókultuszhoz — — — — — — — — — —	53—57
Az 1980. évi Múzeumi Hónap — — — — — — — — — —	57
DANKÓ IMRE: Hajdúnánási művelődéstörténeti adalékok — — — — — — — — — —	58—59
A Medgyessy centenárium előkészületeiből — — — — — — — — — —	59
FLASCH DEZSŐ: Atalanta operett — Atalanta repülőgép — — — — — — — — — —	60
Az Oláh Gábor centenárium elé — — — — — — — — — —	60